

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Somogyi László A megrökönyödés példázatai	231
Szigeti Molnár Dávid Az unitárius esketési szertartás uniformizálására irányuló törekvések az 1620-as években.	252
Nagy Norbert Adalékok Felvinczi György életéhez	269
Pál János 1956 és következményei Simén Dániel teológiai tanár életpályájában. Az államhatalmi retorzió egy unitárius példája	278

MŰHELY

Gál Zoltán Szent-Királyi Zsigmondné szül. Berzenczey Erzsébet levele Csány László teljhatalmú országhoz, 1849.	301
---	-----

VARIA

Székely János Szabó Pál Endre: összekötő kapocs a romániai magyar nyelvű jogászképzés két korszaka között.	305
Fazakas Zoltán József Mikó Imre (1911–1977)	318

KÖNYVSZEMLE

Gaal György

A kolozsvári egyetem alapításának forrásai és sajtóvisszhangja (1868–1872),

szerk. GAUSZ Ildikó, TOTH Szilárd, VAJDA Tamás

(Kolozsvár: Iskola Alapítvány Kiadó, 2022), 566 pp. 328

Ilkei Lóránd

Grantley McDONALD, *Biblical criticism in early modern Europe: Erasmus, the Johannine Comma and Trinitarian Debate*

(Cambridge: Cambridge University Press, 2016), xviii + 384 pp. 333

Halottunk

Id. Kozma Albert 339

Kivonatok 340

TANULMÁNYOK

Somogyi László¹

A megrökönyödés példázatai²

Nem nevezhető túlzásnak az az állítás, hogy a názáreti Jézust leginkább a példázatai alapján lehet megérteni. A példázatok nem olyanok, mint egy előadás vagy értekezés egy adott témáról. Nem olyanok, mint Pál apostol időnként meglehetősen nehezen követhető érvelései a pogánykeresztények és a zsidók kapcsolatáról vagy a megváltás mibenlétéről. A példázatokban apró történetekkel, élethelyzetekkel találkozunk a hallgató, olyanokkal, amelyek számára ismerősek. Jellegzetességük a képiség, ami ismét csak azt szolgálja, hogy a hallgató közelebb kerüljön magához a példázathoz. A názáreti Jézusnak tulajdonított példázatok elemzése, magyarázata, megértése a kezdetekig nyúlik vissza. Feltehető, hogy már a szóbeli hagyományozás is egyfajta „megértési munkát” jelentett. A modern példázatkutatás kezdetét többnyire Adolf Jülicher munkásságával kapcsolják össze, aki a *Die Gleichnisreden Jesu* című, 1888-ban megjelent munkájában radikálisan szakított a példázatok addigi, dominánsan allegorikus értelmezésével, és rámutatott arra, hogy az ezekben használt kép és a jelölt között csak egyetlen

¹ Somogyi László (1955, Szakcs) a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem nyugalmazott egyetemi docense. Elérhetősége: somogyilaszló1955@gmail.com.

² Jelen tanulmány célja a recepciókritika elveinek érvényesítése a kiválasztott példázatok esetében, különös hangsúllyal az eredeti, élő beszédben előadott példázatok és annak hallgatósága vonatkozásában. Ennek megfelelően nem kíván részletes szövegkritikai exegézissel szolgálni. A példázatok tanulmányozásához magyar nyelven is kiváló munkák állnak rendelkezésre, így KOZMA Zsolt, *Jézus Krisztus példázatai* (Kolozsvár: Iránytű Kiadó Alapítvány, 2002); MÁRTONFFY Marcell, *Az újszövetségi példázatok irodalma* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001); *Példabeszédek. Evangéliummagyarázatok II.*, ford. és átdolg. TARJÁNYI Béla (Budapest: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2000); FABINYI Tamás, *A szinoptikus példázatok értelmezése, különös tekintettel azok rabbinikus párhuzamaira*. Teológiai doktori értekezés, Evangélikus Teológiai Akadémia, 1995.

len motívum jelenti a kapcsolatot, csak egyetlen „tertium comparationis” jellemző a példázatokra. A következő jelentős állomás Charles Dodd nevéhez fűződik, aki Jézus példázatait a mennyek országával való összefüggésben szemlélte. *Parables of the Kingdom* című korszakos munkája 1935-ben jelent meg. Ebben úgy érvel, hogy a példázatok a már jelenlevő eszkatológiára (realized eschatology) vonatkoznak. Dodd munkájához szorosan kapcsolódik a német Joachim Jeremias tevékenysége. *Die Gleichnisse Jesu* címmel 1952-ben írt könyvet a példázatokról.³ A Dodd-féle realized eschatology elnevezést finomítja a „sich realisierende Eschatologie” (önmagát realizáló eszkatológia) fogalmával. Ez a három munka megkerülhetetlen a példázátértelmezések során. A német nyelvterületen Fuchs, majd tanítványai, Linnemann és Jüngel, az angolszász kultúrkörben Dan Via, Jones és Normann Perrin tevékenysége kiemelkedő jelentőségű a példázatkutatásban. Jellemző, hogy a kutatások egyre inkább interdiszciplináris jelleget öltöttek. Részint az irodalomtudomány, de a társadalomtudományok módszereit is bevonták a munkába. Robert Funk, John Dominic Crossan, majd Bernard Brandon Scott csupán néhány név a példázatok kutatásával foglalkozók között.

A példázatok elemzése során szem előtt kell tartani, hogy ezek feltehetően többször is elhangzottak és nem feltétlenül ugyanazzal a szöveggel. Az sem valószínű, hogy a Jézus körül levők ájtatos csendben hallgatták a beszédet. Sokkal valószínűbb az, hogy helyeslő vagy ellenkező bekiabálások tarkították, esetleg módosították a példázat szövegét. Ennek következtében a példázatok különböző szöveggel őrződhetek meg attól függően, hogy ki mire emlékezett az elhangzotakból. A szájhagyományban való terjedés közben természetesen változhatott is a szöveg. A szóbeli hagyományozás jelentőségét azonban megkérdőjelezi például Schmithals, a rendelkezésre álló bizonyítékok hiányára hivatkozva.⁴ Ez az érv azonban nem zárja ki azt, hogy a szóbeli hagyomány alaphangját, irányát, a mondanivaló lényegét meg lehet találni anélkül, hogy magát a konkrét (egyéb-ként valószínűleg arámi) szöveget rekonstruálnánk. A szöveg írásba foglalása feltételezi a szerkesztő/k előzetes koncepciójának érvényesülését a szavak megválasztásában. Ebben a munkában előbb-utóbb érvényesült annak a gyülekezetnek a szükségleteihez való igazodás, amely sajátjának értelmezte a hagyományt. Az evangéliumok nyelve a hellenisztikus görög, amely szinte bizonyosan nem a

³ Joachim JEREMIAS, *Die Gleichnisse Jesu* (Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1952).

⁴ Walter SCHMITHALS, „Példabeszédek a szinoptikus evangéliumokban”, in *Példabeszédek. Szegedi Biblikus Konferencia*, szerk. BENYIK György (Szeged: Szegedi Hittudományi Főiskola, 1997), 151–173.

példázatok eredeti nyelve. A fordítás során elveszhetnek eredeti gondolatok és keletkezhettek újak. Ráadásul a megszövegezők sem azonos színvonalon tudtak görögül, ami ismét csak módosulásokat eredményezhetett a jézusi alapszövegben. Mindezen bizonytalanságok ellenére sem tételezhető fel, hogy a példázatok szövege (sőt az evangéliumok egésze) merő kitalálás, esetleg a szerző/k jószándékú alkotása lenne. Valami történeti mag feltételezhető mindegyikben, és ennek megtalálása az eredeti szöveg rekonstruálása nélkül is lehetővé teszi a mondanivaló szellemiségének megértését. A példázatelemzés történetének egyik igen fontos vívmánya volt a példázat „életbeli helyzetének” (német szakszóval Sitz im Leben-jének⁵) megtalálása iránti igény. Alapvető módszernek az minősülhet, ha a példázat szövegét az első századbéli galileai paraszt, kézműves vagy akár vámszedő szemszögéből értékeljük.⁶ A mediterrán paraszti társadalmak szociológiai elemzése felerősítette ennek érvényesülését,⁷ amely az intenzíven folyó régészeti kutatási eredményekkel egészült ki. A szociológiai és archeológiai eredmények segítettek megérteni az első századi palesztinai társadalom működését, értékeit, életmódját, vallási gyakorlatát. Kiegészülve a rendelkezésre álló korai és későbbi rabbinikus szövegekkel, a példázatok eredetiségének elemzése új lendületet nyert. Az autentikusság ismérvei többek között az ironia, a hallgató várakozásától lényegesen eltérő fordulat, a túlzás, a mindennapi életből vett képek használata és nem utolsósorban a mennyek országára való vonatkoztatás.⁸ A John Dominic Crossan által kifejtett megértési irány hatékonynak mutatkozik. Szerinte a jézusi parabolák egyrészt nem találós kérdések, amelyeknek van egy helyes megfejtése, nem is példázattelbeszélések (example stories), amelyekben a helyes erkölcsi magatartás a mondanivaló. A parabolák szerinte kihíváselbeszélések (challenge parables). Olyan történetek, amelyek válaszra kényszerítik a hallga-

⁵ A fogalom Hermann Gunkel német teológus nevéhez fűződik.

⁶ Ernest van Eck tizenkét tézisben foglalja össze az ezt a szemléletet alátámasztó érveket. Ernest van Eck, „Interpreting the Parables of the Galilean Jesus. A Social-scientific Approach”, *HTS Theologiese Studies/Theological Studies* 65., 1. sz. (2009): 310–321.

⁷ Két kiváló tanulmányt érdemes kiemelni a magyar nyelvű szakirodalomból: CZIRE Szabolcs, „Makroszociológiai vizsgálódások a Jézus-kori Galileában. Társadalmi rétegződés és az evangélisták meggyőzési stratégiái”, *Keresztény Magvető* 112., 1. sz. (2006): 5–23., valamint UŐ, „Jézus világának mikroszociológiai/antropológiai dimenziói. Becsület és szégyen, kollektív személyiség”, *Keresztény Magvető* 112., 3. sz. (2006): 256–271.

⁸ Az autentikusság ismérvei egyes szerzőknél természetesen nem azonosak. Lüdemann például hat ismérvet említ. Ld. Gerd LÜDEMANN, *Jesus nach 2000 Jahren. Was Jesus wirklich sagte und tat* (Lüneburg: Klampen Verlag, 2014), 4–5. Meier hét tételben elemzi a kritériumokat. Ld. John P. MEIER, *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus V: Probing the Authenticity of the Parables* (New Haven: Yale University Press, 2016), 46–56.

tót.⁹ Eredeti, Jézustól származó magjuk jellemzően befejezésre váró, lezáratlan jelenet. Így például kérdés, hogy a tékozló fiú bátyja vajon bemegy-e együtt ünnepelni a többiekkel. A szőlőmunkások megmaradnak amiatti méltatlankodásukban, hogy a kevesebbet dolgozók is ugyanazt a bért kapják, mint ők? Hasonló véleményen van Benyik György is, aki felhívja a figyelmet arra, hogy „a parabolák megértését a befogadó közeg felől érdemes megközelíteni”.¹⁰

A példázatok egyik csoportjában a meglepő fordulat valami pozitív túlzásban rejlik, ami a hallgató jóérzésével találkozik. Így például a tékozló fiú példázata a feltétlen megbocsátás, a befogadás határtalansága irányába tereli a hallgató gondolatait, az irgalmas samaritánus példázata a társadalmi előítéletektől való megszabadulás lehetőségét kínálja fel a hallgatóknak. Vannak azonban olyan példázatok is, amelyek első hallásra ütköznek a hallgatók erkölcsi érzékével, olyan helyzeteket mutatva be, amelyek számukra elfogadhatatlanok és ösztönös tiltakozást váltanak ki. Ezt a csoportot a megrökönyödés példázatainak lehetne nevezni, mert nagymértékű megütközést váltanak ki a hallgatókból. Nyolc példázat sorolható ide, közöttük kettő-kettő párba állítható. Ezek a példázatként talantumok–minák, a tíz szűz – menyegzői ruha (ez utóbbi a Mt 22,11–14 versetket jelenti). Az Újszövetségben a királyi menyegző példázatának második fele, de eredetileg önálló példázat lehetett, amelynek bevezető sorait az evangélista elhagyta). Ezeken túlmenően ide sorolhatók a hamis sáfár – hamis bíró, valamint a mustármag–kovász példázatként.

Kinél van az igazság?

A talantumok és a minák

A talantumok példázata Máté evangéliumában, a minák példázata Lukács evangéliumában fordul elő. A mai napig vitatott, hogy két különálló példázatról van-e szó, vagy ugyanarról, de amely két változatban őrződött meg. Az első véleményt a sok formai és tartalmi különbözőség támasztja alá, az utóbbit az, hogy feltételezhető, hogy Jézus egy példázatot nem csak egyszer mondott el, és nem mindig szigorúan ugyanazzal a szöveggel. Inkább az tekinthető életszerűnek, hogy faluról falura járva módosította a szöveget, díszítette olyan eszközökkel, amelyek épp eszébe jutottak. Következésképpen egy példázat számos formában hangozhatott el, esetünkben egyszer talantumokról, máskor minákról eshetett

⁹ John Dominic CROSSAN, *Power of the Parables* (New York: Harper Collins, 2013).

¹⁰ BENYIK György, „A tékozló fiú parabolája”, *Vigilia* 68., 3. sz. (2003): 172–180., 173.

szó.¹¹ Érdekes, hogy egy harmadik változatról is tudunk, ez pedig a Nazoreus-evangéliumban olvasható, jöllehet Euszebiosz által idézve.

A talentumok (Mt 25,14–30)¹²

„¹⁴Mert úgy van ez, mint amikor egy idegenbe készülő ember hívatta szolgálait, és rájuk bízta vagyonát. ¹⁵Az egyiknek adott öt talentumot, a másiknak kettőt, a harmadiknak pedig egyet, kinek-kinek képessége szerint, és elment idegenbe. ¹⁶Az, aki az öt talentumot kapta, azonnal elindult, vállalkozásba fogott vele, és másik ötöt keresett hozzá. ¹⁷Ugyanígy a kéttalentumos is másik kettőt keresett hozzá. ¹⁸Aki pedig az egyet kapta, elment, gödröt ásott a földbe, és elrejtette ura pénzét. ¹⁹Hosszú idő múlva azután megjött ezeknek a szolgálknak az ura, és számadást tartott velük. ²⁰Eljött az, aki az öt talentumot kapta, hozott másik öt talentumot, és így szólt: Uram, öt talentumot bíztaál rám: nézd, másik öt talentumot kerestem. ²¹Ura így szólt hozzá: Jól van, jó és hű szolgálám, a kevésen hű voltál, sokat bízok rád ezután, jöjj, és osztozz urad örömében! ²²Eljött az is, aki a két talentumot kapta, és ezt mondta: Uram, két talentumot bíztaál rám: nézd, másik két talentumot kerestem. ²³Ura így szólt hozzá: Jól van, jó és hű szolgálám, a kevésen hű voltál, sokat bízok rád ezután, jöjj, és osztozz urad örömében! ²⁴És amikor eljött az, aki az egy talentumot kapta, ezt mondta: Uram, tudtam, hogy könyörtelen ember vagy, aki ott is aratsz, ahol nem vetettél, és onnan is gyűjtesz, ahová nem szórtál. ²⁵Félelmemben elmentem tehát, és elástam a talentumodat a földbe: nézd, itt van az, ami a tied. ²⁶Ura így válaszolt neki: Te gonosz és rest szolgálám, tudtad, hogy ott is aratok, ahol nem vetettem, és onnan is gyűjtök, ahova nem szórtam? ²⁷Ezért el kellett volna vinned a pénzedet a pénzváltókhoz, és amikor megjöttem, kamatostul kaptam volna vissza azt, ami az enyém. ²⁸Vegyétek el tőle a talentumot, és adjátok annak, akinek tíz talentuma van! ²⁹Mert mindenkinek, akinek van, adatik, és bővelkedni fog; attól pedig, akinek nincs, még az is elvétezik, amije van. ³⁰A haszontalan szolgát pedig vessétek ki a külső sötétségre: ott lesz majd sírás és fogcsikorgatás.”

¹¹ Brandon Scott azt valószínűsíti, hogy a Beszédforrásból (Q) származó alapszöveget Máté és Lukács különböző intenzitással alakította tovább. Bernard Brandon SCOTT, *Hear then the Parable. A Commentary on the Parables of Jesus* (Minneapolis: Fortress Press, 1989), 223.

¹² A bibliai szövegek a Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája (2014) szerint szerepelnek.

A minák (Lk 19,12–27)

„¹²Így szólt tehát: Egy előkelő ember távoli országba utazott, hogy királyi méltóságot szerezzen magának, és úgy térjen vissza. ¹³Hívatta tíz szolgáját, átadott nekik tíz minát, és azt mondta nekik: Kereskedjetek, amíg vissza nem jövök. ¹⁴Alattvalói azonban gyűlölték őt, ezért küldöttséget menesztettek utána, és azt üzenték: Nem akarjuk, hogy ez uralkodjék felettünk. ¹⁵Amikor pedig megszerezte a királyi méltóságot és visszatért, magához hívatta azokat a szolgákat, akiknek a pénzt adta, hogy megtudja, ki hogyan kereskedett. ¹⁶Jött az első, és azt mondta: Uram, a minád tíz minát nyert. ¹⁷Az erre így szólt: Jól van, jó szolgám, mivel hű voltál a kevésen, legyen hatalmad tíz város fölött! ¹⁸Aztán jött a második, és jelentette: Uram, a minád öt minát nyert. ¹⁹Ehhez pedig így szólt: Uralkodj te is öt városon! ²⁰Jött a harmadik is, aki így beszélt: Uram, itt a minád. Egy kendőbe kötve őriztem. ²¹Féltem ugyanis tőled, mivel könyörtelen ember vagy: azt is behajtod, amit nem fektettél be, és learatod azt is, amit nem vetettél el. ²²Ekkor az így szólt hozzá: A saját szavaid alapján ítélek meg, gonosz szolga! Tudtad, hogy én könyörtelen ember vagyok, hogy behajtom azt is, amit nem fektettem be, és hogy learatom azt is, amit nem vetettem el? ²³Miért nem tetted hát a pénzemet a pénzváltók asztalára, hogy amikor megjövök, kamatostul kapjam meg? ²⁴Az ott állóknak pedig ezt mondta: Vegyétek el tőle a minát, és adjátok annak, akinek tíz minája van! ²⁵Mire ezt mondták neki: Uram, annak tíz minája van! ²⁶De ő így válaszolt: Mondom nektek, hogy akinek van, annak adatik, akinek pedig nincs, attól még az is elvétetik, amije van. ²⁷Ellenségeimet pedig, akik nem akarták, hogy királlyá legyek felettük, hozzátok ide, és vágjátok le itt előttem.”

A Nazoreus evangélium szövege (Euszebiosz: Teophania IV.22 szerint)¹³

„Az... evangélium nem arra zúdítja a szidalmakat, aki (a talentumot) elrejtette, hanem aki azt dőzsölve felélte. Az (úrnak) ugyanis három szolgája volt; az egyik az, aki urának vagyonát szajhákkal és fuvoláslányokkal elpazarolta, a másik aki megsokszorozta a nyereséget, a harmadik pedig, aki a talentumot elásta, következésképpen az egyik elismerésben részesül, a másik csak szidalomban, a harmadikat pedig börtönbe zárják.”

A két kanonikus evangéliumi példázat közös motívuma az, hogy a talentumokat, illetve minákat kapó szolgák közül azokat díjazták, akik megsokszorozták a kapott értékeket, és az lesz elítélve, aki csupán megőrizte és hiánytalanul szolgáltatva vissza. A Nazoreus evangélium szövegének határozatlan névmásai

¹³ *Jézus rejtett szavai*, ford. HUBAI Péter, PRÖHLE Károly, RUGÁSI Gyula (Budapest: Holnap Kiadó, 1990), 92.

(egyik, másik) némi bizonytalanságot eredményeznek abban, hogy megállapítsuk, ki is az „egyik” és a „másik”. Egyet kell érteni Rohrbaugh elemzésével,¹⁴ aki a szöveg ún. chiasztikus szerkezetére utalva az „első” szolgának a talentumot el-
adó személyt, másodiknak a pénzt megsokszorozót, harmadiknak a vagyont el-
tékozolót tartja, azaz pozitív megítélést a vagyont csupán megőrző szolga kap. Ez
éppen a fordítottja a szinoptikus evangéliumokban rögzítetteknek. Vajon melyik
változat vezethető vissza Jézusra? A Nazoreus evangéliumot a második század
első felére datálják, tehát időben a szinoptikusok a korábbiak. Az autentikusság
nem emiatt hajlik a szinoptikusok felé, hanem tartalmi okok miatt. Az Újszövet-
ség kutatásának (és ezzel együtt a példázatok kutatásának) újabb, társadalom-
tudományi szempontú irányzata rámutatott arra, hogy az ún. korlátozott javak
társadalmában, mint amilyen az első századi Palesztina lakossága volt, a va-
gyongyarapító, kamatot alkalmazó gazdasági viselkedés irracionálisnak, sőt eti-
kátlannak minősült.¹⁵ A zsidó társadalomban pedig a kamatszedés egyértelműen
a Tóra előírásainak megszegése. Egy hitét gyakorló, megelő zsidó ember számá-
ra, éljen akár Galileában, Júdeában vagy a diaszpórában, a vagyonszerzésnek ez
a módja elfogadhatatlan volt. Minden bizonnyal létezett kamat és uzsora, de ez,
a törvénnyel összhangban, társadalmilag elfogadhatatlannak minősült. A talen-
tumok és a minák példázata – akár egy példázat variánsairól, akár két független
történetről van szó – a szóbeli hagyományban őrződött meg, zsidó életvitelű kö-
zösségekben. Ha nem közvetlenül Jézusra lehetett volna visszavezetni ezeket a
példázatokot, minden bizonnyal megváltozott volna a példázatbeli szolgák meg-
ítélése, hiszen az ott elhangzottak teljesen idegenek a zsidóságtól. Sokkal valószí-
nűbb, hogy az időben későbbi Nazoreus evangélium korrigálta a szöveget úgy,
hogy megfeleljen a zsidó etikának. A minák példázatában szereplő előkelő em-
ber, aki távoli országba megy királyságot szerezni, a korabeli hallgatóban a gyű-
lölt Archelaus¹⁶ személyét idézhette fel. A példázatban az általa megjutalmazott
szolgák sokkal inkább tűntek istentelen árulóknak a példázat hallgatói számára,
mint „derék és hú” szolgáknak. Mindamellet a példázat eredeti magvának meg-

¹⁴ Richard L. ROHRBAUGH, „A Peasant Reading of Talents /Pounds. A Text of 'Terror?'” *Biblical Theological Bulletin* 23., 1. sz. (1993): 32–39.

¹⁵ Erről részletesen értekezik CZIRE Szabolcs, „Ne arassatok ott, ahol nem vetettek”, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 6., 1. sz. (2015): 7–30.

¹⁶ Nagy Heródes egyik fia, aki Augustus császárhoz utazott királysága megerősítése céljából. Egy zsidó küldöttség is utána indult, hogy a császárnál megakadályozza a kegyet-
len uralkodó hatalmának megerősítését. Archelaus csupán egy részterület uralkodói címét
kapta (tetrarcha) és efölötti csalódása következtében bosszút állt ellenlábasaiban. Mindez
visszatükröződik a minák parabolájában.

találása meglehetősen nehéz. A mondanivaló iránya azonban egybeesik mindkét példázat vagy példázatvariáns esetében. Ez pedig az e világi igazságtalanság bemutatása. Az biztosnak tűnik, hogy az „akinek van, annak adatik, akinek nincs, az is elvétetik tőle, ami van” egy közismert mondás lehetett, amit utólag szerkesztettek a szövegbe, mintegy magyarázatul.¹⁷ Az öt talentum, két talentum, de az egy talentum is elképesztően nagy értéket jelentett, ami irreális a hallgató számára. Egy talentum 6000 dénár, ami 6000 napi munkabérnek felel meg. Ennek tükrében ironikus a gazdag ember dicsérete: „a kevésen hű voltál.” A meghökkenést nem csupán ez okozza ezekben a példázatokban. Az igazi botrány az, hogy a helytelenül viselkedőket, az erkölcsteleneket megjutalmazták, az egyedül helyes viselkedést pedig büntetik. Nem az történik a példázatban, ami elfogadhatónak minősült volna. A Jézus szájából elhangzó történet valószínűleg méltatlankodó reakciókat válthatott ki a hallgatókból. A hallgató a történet folytatását várhatta: mikor fog igazság szolgálatni a harmadik szolgának. Mikor fog lelepleződni az első két szolga álnok viselkedése? Hol van az igazság? Hol van a mennyek országa?

Feltételek vagy feltételnélküliség?

A tíz szűz és a menyegzői ruha

Mindkét példázat Máté evangéliumában maradt fenn. A tíz szűz példázata egy eszkatologikus sorozatban szerepel Máté evangéliumának 25. részében. A királyi menyegző példázata jelenlegi formájában két példázat összevonásának eredményeként olvasható a Mt 22-ben. Azt, hogy a 11–14. versek egy másik példázatból származnak, az is bizonyítja, hogy a királyi menyegző példázata Lukács evangéliumában (Lk 14,15–24) és a Tamás evangélium 64. logionjában is menyegzői ruha motívuma nélkül szerepel. A Máté gyülekezete számára átdolgozott példázat az eredetileg különálló történet elejét elhagyta, és egybeszerkesztette a kettőt. A feltehetően eredeti változatot, a Mt 22,11–14. verseit nevezzük a menyegzői ruha példázatának.

A tíz szűz (Mt 25,1–13)

„¹Akkor hasonló lesz a mennyek országa a tíz szűzhez, akik fogták lámpásukat, és kimentek a vőlegény fogadására. ²Öt közülük balga volt, öt pedig okos. ³A balgák ugyanis amikor magukhoz vették lámpásukat, nem vittek magukkal olajat, ⁴az okosak viszont lámpásukkal együtt olajat is vittek korsóikban. ⁵Mivel

¹⁷ SCOTT, *Hear Then...*, 224.

pedig a vőlegény késett, mindnyájan elálmosodtak, és elaludtak. ⁶Éjfélkor aztán kiáltás hangzott: Íme, a vőlegény! Jöjjetek a fogadására! ⁷Ekkor felébredtek a szüzek mind, és rendbe hozták lámpásukat. ⁸A balgák így szóltak az okosakhoz: Adjatok nekünk az olajotokból, mert lámpásunk kialszik. ⁹Az okosak így válaszoltak: Hátha nem lesz elég nekünk is meg nektek is: menjetek inkább a kereskedőkhöz, és vegyetek magatoknak. ¹⁰Amíg azok távol voltak vásárolni, megjött a vőlegény, és akik készen voltak, bementek vele a menyegzőre. Azután bezárták az ajtót. ¹¹Később megérkezett a többi szűz is, és így szóltak: Uram, uram, nyiss ajtót nekünk! ¹²Ő azonban így válaszolt: Bizony, mondom nektek, nem ismerlek titeket. ¹³Vigyázzatok tehát, mert sem a napot, sem az órát nem tudjátok!” (Mt 25,1–13)

A példázat jelenlegi formája Máté saját alkotása. Témája a parúzia késlekedése miatti elbizonytalanodás. Mondandója az, hogy a hívek legyenek felkészülve Jézus második visszajövetelének késlekedése ellenére, mert aki nincs felkészülve, könnyen kirekesztve marad a mennyek országából. Ez egyértelműen allegorikus magyarázat, illetve alkotás. Máté sajátos teológiája szerint a tíz szűz és az előbb említett talentumok példázata közvetlenül egymást követik, összefüggnek. Az allegória szerint a vőlegény a feltámadt Jézus, akinek második eljövetele késik. A menyegző az üdvösséget, a mennyek országát jelenti, a szüzek a hívők, akik között egyesek helyesen készülnek Jézus eljövetelére, mások elhanyagolják a készenlétet. Ez az elem megfelel az evangélista stílusának: a gyülekezetben jók és rosszak egyaránt előfordulnak, és ez utóbbiak ki fognak rostálódni. A 11. versben a balga szüzek kiáltozása: „Uram, uram, nyiss ajtót nekünk!”, majd a durva elutasítás: „Bizony mondom nektek, nem ismerlek titeket” megfelel a Mt 7,22–23-ban elhangzottaknak. Ezeknek a Jézus szájába adott ítéleteknek az éle feltehetően a karizmatikusok és a próféták ellen irányult. E két csoport a hagyománytól függetlenül tartotta magát autentikus jézuskövetőnek látomásokra hivatkozva: „Ezt mondja az Úr!” Az írásmagyarázók egy része kizárja a példázat jézusi eredetét,¹⁸ mások történeti magot feltételeznek a szöveg egy részében. Közülük érdemes megemlíteni Tarrech munkáját, aki a Máté-féle keret elhagyása segítségével ad javaslatot a Jézusra visszavezethető változatra.¹⁹ Tarrech szerint a példázat eredeti magva az alábbi lehetett:

„Akkor a mennyek országát tíz leányhoz fogják hasonlítani, akik fogták a lámpáikat, és elmentek a vőlegény elé. Öt közülük bolond volt, öt pedig bölcs.

¹⁸ Eta LINNEMANN, *Gleichnisse Jesu* (Göttingen: Vanderhoeck&Ruprecht, 1962), 132.

¹⁹ Armand PUIG I TÀRRECH, „La parabole des dix vierges”, *Analecta Biblica* 102. (Rome, Barcelona: Biblical Institute Press, Facultat de Teologia, 1983): 125–129.

Mert amikor a balgák elvitték lámpásaikat, nem vittek olajat lámpásaikkal; de az okosok olajoskulacsokat vettek lámpásaikhoz. És mondanak a bolondok a bölcseknek: Adjatok nekünk olajotokból, mert a mi lámpásaink kialszanak. De a bölcsek így feleltek: Talán nem lesz elég nekünk és nektek; menjetek inkább a kereskedőkhöz és vásároljatok magatoknak. És míg ők vásárolni mentek, megjött a vőlegény, és akik készen voltak, bementek vele a menyegzőre.”²⁰

E szerint a rekonstrukció szerint eredetileg nem volt hangsúlyos a vőlegény szerepe. E mozzanat valószínűleg eredeti, hiszen a menyasszonyt a Máté-féle, bővebb változat sem említi, tehát eredetileg sem volt szereplője az elbeszélésnek. A fókusz a menyegző mellékszereplőire irányul, a szüzekre (koszorúslányokra). A konfliktus, amely a Tárrech által megfogalmazott változatban megoldás nélkül marad, a szüzek között jön létre. Feltételezhető, hogy a lányok a menyasszonynak is és egymásnak is barátnői voltak. Érthetetlen ezek után az irigység, amely az „okosakból” kitör. Elképzelhető a hallgató megrökönyödése: az ország örömhírért hirdető, a Mennyei Atya végtelen szeretetéről hírt adó Jézus arról beszél, hogy az országra utaló menyegzőbe való bejutás megghiúsul néhány „okos szűz” szívtelenségén. A Jézust már korábban ismerő közönség számára felháborító a példázatban elmesélt történet. Az itt bemutatott irigység teljességgel idegen a jézusi nagyvonalúságtól: az „aki egy mérföld útra kényszerít, menj vele kettőre” üzenettől. A hallgató valami igazságtételt vár, és nem kap.²¹ A mennyek országa tényleg arról szól, hogy nők egymás között harcolnak az „olajért”?²² Vajon hogyan végződik a történet? A „balgák” végül is bejutnak a menyegzőre, vagy sem? Máté evangélista válasza egyértelmű. De a példázatot hallgató galileai parasztnak is? Ez utóbbi elgondolkozhat: Valóban mindenképpen szükséges valamiféle eszköz (lámpás) a mennyek országába való belépéshez?

A menyegzői ruha (Mt 22,11–14)

„¹¹Amikor a király bement, hogy megtekintse a vendégeket, meglátott ott egy embert, aki nem volt menyegzői ruhába öltözve, ¹²és így szólt hozzá: Barátom, hogyan jöhettél be ide, hiszen nincs menyegzői ruhád! Az pedig hallgatott. ¹³Akkor a király ezt mondta szolgálóinak: Kötözzétek meg kezét-lábát, és vessétek

²⁰ SCOTT idézi *Hear Then the Parable* című munkája 72. oldalán (saját fordítás). Scott egyébként nem osztja Tárrech nézetét a példázat autentikus voltáról.

²¹ Megdöbbenően beszédes William Blake rajza a tíz szűzről. A néző részvéte a szerencsétlenségükben rimáncodó balgák irányában ébred.

²² Marie-Eloise ROSENBLATT, „Got into the Party After All: Women’s issues and the five foolish virgins”, in *A Feminist Companion to Matthew*, szerk. Amy Jill LEVIN, Marianne BLICKENSTAFF (Sheffield: Sheffield Academic Press, 2001), 182.

ki a külső sötétségre; ott lesz majd sírás és fogcsikorgatás. ¹⁴Mert sokan vannak az elhívottak, de kevesen a választottak.”

Scott hangsúlyozza, hogy a példázat abba a sorba illik, amelyben Máté a jézuskövető gyülekezetet mint az „igazi” Izraelt szerepelteti. ²³ Jelen formájában ez a példázat teljesen összeolvadt A királyi menyegző példázatával, úgynevezett kétcsúcsú parabolát alkotva. A menyegzői ruha hiánya Máté értelmezésében annak jelzése, hogy a gyülekezetben a „felkészületlenek”, „érdemtelenek” is jelen vannak, és rájuk a kiostálás vár, hasonlóan, mint a balga szüzek esetében. A jelentős hangsúlybeli eltolódás nehezzé teszi az eredeti jézusi mag megtalálását. Valamelyest segíthet, hogy ennek a példázatnak egy rabbinikus párhuzamát is ismerjük, mégpedig Johanan ben Zakkai nevéhez kötődve. A két változat közötti függőség irányát csak találgatni lehet. Az is elképzelhető, hogy a jézusi és a rabbinikus példázat is egy közös alapra épít, azt használja fel saját szempontjai szerint alakítva a szöveget és a mondanivalót. Az alábbi a rabbinikus változat:

Johanan ben Zakkai rabbi (kb. Kr. u. 70) egy példázatot mondott:

„Egyszer egy király meghívta ebédre szolgálait, de nem határozta meg a pontos időt. Az okosak felöltöztek, és a király ajtaja elé ültek, miközben kérdezték: hiányzik-e valami a király házában? A balgák viszont elmentek dolgozni, és megkérdezték: Lehet-e étkezésre letelepedni, ha előtte a szükséges nincs előkészítve. Amikor a király hirtelen hívatta szolgálait, az okosak szépen felöltözve álltak elé, a balgák pedig piszkosan. A király örült az okosoknak és dühös volt a balgákra, és ezt mondta: Ezek, akik az ebédre ünneplőben érkeztek, egyenek és igyanak, azok pedig, akik nem készültek az ebédre, maradjanak állva, és figyeljék az okosokat.” (bSabbat 153a)²⁴

A Johanan ben Zakkai-féle példázat a megtérés szükségességére utal. Mivel az ember nem tudja, mikor következik be az ítélet napja, készen kell állnia az Örökkévaló eljövetelére. Ennek módja a megtérés, ami ugyanebben a talmudi traktátusban úgy van megfogalmazva, hogy „térj meg egy nappal a halálod előtt”, azaz haladéktalanul, még ma. Ez utóbbi üzenet szoros rokonságban van Jézus gondolatával. „Térjete meg, mert elközelített a mennyek országa” (Mk 1,15; Mt 4,17). (Az itt szereplő görög szó, *ἡγγικεν*, összhangban a mögötte feltételezhetően arám eredetivel, annyit jelent, mint „eljött”, azaz befejezett értelmű, az ország

²³ SCOTT, *Hear Then...*, 162

²⁴ A *Talmud könyvei*, szerk. MOLNÁR Ernő (Budapest: Ikva Könyvkiadó Kft., 1989), 103–104.

jelenlétére utal.)²⁵ A menyegzői ruha példázatának jézusi magvát szinte lehetetlen rekonstruálni. Mondandója feltehetően nem ugyanaz, mint a Johanan ben Zakkai-féle változatnak, még akkor sem, ha a rabbinikus parabola gondolatisága egybeesik a názáreti Jézuséval. A különbség abban lehet, hogy Jézusnál az örömhír nem párosul a kirekesztődés lehetősége miatti fenyegetőzéssel.²⁶ Megfigyelhető az eltérés a Máté evangéliuma szerinti és a rabbinikus példázat hangsúlyai között. Máténál brutális, végső leszámolás van kilátásba helyezve a rosszul felkészültek számára, a rabbinikusnál csupán a kirekesztődés a királyi ebédéről. Máté szövege indulatos és hangulatában nem illik az előző, a királyi menyegzőre az utcákról behívott emberekről szóló nagyvonalú részhez. Ez utóbbi a befogadásról, ám az előző a kirekesztésről szól. A jézusi példázat szövegéről tehát semmit nem tudunk mondani, de a hangulatáról, a történet éléről igen. A menyegző képe a mennyek országára vonatkozik, ami az öröm, a bőség, a boldogság színtere. Ebbe az örömteli világba ront be egy számonkérés: „hogyan jöhettél be ide, hiszen nincs menyegzői ruhád?” A 13–14. versek erősen jellemzőek Mátéra, nem valószínű, hogy Jézus élt volna ilyen megfogalmazással. Akármilyen is lehetett a példázat eredeti szövege, a kontraszt a menyegző mint a határtalan öröm terepe és a számonkérés mint a határ kijelölése között jelenti a kihívást a hallgató számára. A hallgató megrökönyödése amiatt következik be, hogy a példázatbeli király olyat kér számon a vendégétől, amit nem biztos, hogy az teljesíteni tud. Ismét csak a jézusi nagyvonalúságtól teljességgel idegen feltételekhez kötés az, ami ellenkezésre indítja a hallgatót. Tényleg szükség van valamiféle „menyegzői ruhára”? Van a mennyek országának valamilyen képletes „dress code”-ja? Vajon mi lehet a menyegzői ruhával nem rendelkező vendég hallgatása mögött? A hallgató méltatlankodása megfelel a jézusi logion szellemének: „Jaj nektek is, törvénytudók! Elviselhetetlen terheket raktok az emberekre, ti magatok azonban még egy ujjal sem segítetek azokat a terheket hordozni.” (Lk 11,42–46)

²⁵ Charles Haddon DODD, *Parables of the Kingdom* (Glasgow: Collins & Fount Paperbacks, 1978), 37.

²⁶ Joachim Jeremias erőteljesen hangsúlyozza a példázatok egy részénél a „fenyegető késő” motívumát, ez azonban inkább az evangelisták szemléletének a példázatokban való megjelenésére utal. JEREMIAS, *Die Gleichnisse...*, 170–179.

Az erkölcs labirintusai

A hamis sáfár és a hamis bíró

Mindkét példázat Lukács evangéliumának sajátja. A hamis sáfár példázata jellemzően zsidó társadalmi háttérű. A gazdag földbirtokosok, akik nem ritkán Palesztinán kívül éltek, vagyonukat intézőre (sáfárra) bízták. A sáfárok ezután meglehetősen nagy szabadsággal rendelkeztek a gazdag földbirtokos vagyonának bérlőivel való adósszerződések megkötését illetően. Mivel ezek a sáfárok igen gyakran a szegény néprétegek kizsákmányolóinak bizonyultak, a sáfár képe erős negatív színezetűnek minősülhetett a Jézust hallgató, jellemzően szegény földművesek vagy nincstelenek között. A hamis bíró azonban – legalábbis a jelenleg rendelkezésünkre álló szöveg alapján – tipikus városi történet. Tekintve, hogy az egyszemélyes bíraskodás a szigorú rabbinikus elvek szerint nem lehetséges, feltételezhető, hogy hellenisztikus környezetben kell játszódnia az eseményeknek. Ebből azonban az következik, hogy nem Júdea, hanem Galilea valamely, közelebből nem megnevezett városáról lehet szó. Nyilván nem is a konkrét hely (ez talán tényleg nem is volt megnevezve) a fontos, hanem a példázatot hallgató falusiak ellenszenve a városi környezet iránt.

A hamis sáfár (Lk 16,1b–12)

„Volt egy gazdag ember, akinek volt egy sáfára. Ezt bevádolták nála, hogy eltékozolja a vagyonát. ²Ezért előhívatta őt, és így szólt hozzá: Mit hallok rólad? Adj számot a sáfárságodról, mert nem lehetsz többé sáfár. ³Erre a sáfár így gondolkozott magában: Mit tegyek, ha uram elveszi tőlem a sáfárságot? Kapálni nem bírok, koldulni szégyellek. ⁴Tudom már, mit tegyek, hogy amikor elmozdítanak a sáfárságból, legyen, aki befogadjon a házába. ⁵Egyenként magához hívatta urának minden adósát, és megkérdezte az elsőtől: Mennyivel tartozol az én uramnak? ⁶Az így felelt: Száz korsó olajjal. Erre azt mondta neki: Vedd az írásodat, ülj le gyorsan, és írv ötvenet! ⁷Azután a másiktól is megkérdezte: Te mennyivel tartozol? Az így válaszolt: Száz kórus búzával. Erre így szólt hozzá: Vedd az írásodat, és írv nyolcvan! ⁸Az ura pedig megdicsérte a hamis sáfárt, hogy okosan cselekedett, mert e világ fiai a maguk nemében okosabbak, mint a világosság fiai. ⁹Én is mondom nektek: szerezzetek magatoknak barátokat a hamis mammonnal, hogy amikor elfogy, befogadjanak titeket az örök hajlékokba. ¹⁰Aki hú a kevesen, a sokon is hú az, és aki a kevesen hamis, a sokon is hamis az. ¹¹Ha tehát a hamis mammonon nem voltatok hűségesek, ki bízza rátok az igazit? ¹²És ha a másén nem voltatok hűek, ki adja oda nektek azt, ami a tietek?”

A történet azt sejteti, hogy itt a gazdag ember furfangos rászedéséről van szó. A sáfárról tudni lehet, hogy csaló, hiszen nem cáfolja a gazdája gyanakvását. Gondolatai, miszerint kapálni nem tud, koldulni szégyell, nem tüntetik fel jó színben. Mégis, a hallgató rokonszenve az ő irányába mozdul el, hiszen a gazdag földbirtokos alakja még inkább ellenszenves a zsidó köznép szemében. Úgy tűnik, hogy egy afféle „zsiványtörténet” (pikareszk elbeszélés) hangzik el. A hallgató „szurkolhat” a hamis sáfárnak, nem baj, ha az adósleveleket meghamisítja, azaz újat írat. A lényeg az, hogy túljár a gazda eszén. Ekkor azonban meglepő fordulat következik: a gazda megdicséri az okosan lavírozó szolgát, váratlanul az ő oldalára áll saját maga ellenében. Vagy mégsem? A gazda dicsérete tulajdonképpen arra jó, hogy a saját becsületét megvédje: őt nem lehet becsapni, eleve átlátta a sáfár mesterkedéseit, és mert azok az ő értékrendjével azonosak, inkább megdicsérte a hamis szolgát. Ezzel megmentette önmagát, kibújt a „póruljárt gazdag” szerepéből. Anyagi vesztesége ellenére a társadalmi megbecsültsége megmaradt, nem érte szégyen a történet szerint. Ismeretes, hogy a mediterrán társadalmakban a „becsület–szégyen” értékrend megelőzi az anyagi pozícióból származó elismertséget. (Zákeus ezért minősült „szégyenletesnek” gazdagsága ellenére, és vagyona szétosztásával ezért nyerte vissza „becsületét”). A hallgató zavarba jön: olcsó kibúvót keresett erkölcsi érzékének azáltal, hogy az egyik „hamisságot” a másik „hamisság” elé emelte. Lelepleződött, valójában feladta erkölcsi jóérzését és ezért konfliktusba került önmaga ítéleteivel. Ez a konfliktus, illetve a konfliktus megoldásának igyekezete érezhető már a lukácsi megszövegezésben is. Az evangélista a 8. versben az „úr” kifejezéshez a *κύριος* szót használja, ami Lukácsnál többnyire Jézus megnevezése. Ha Jézus az, aki megdicséri a hamis sáfárt, akkor egyrészt a sáfár becstelensége relativizálódik, másrészt a történet elmozdul a „cselekedj azonnal”, azaz „haladéktalanul térj meg” irányába. A 9–12. versek az evangélium szerzőjének kommentárja, nem hozható kapcsolatba a példázat magjával. A sáfár hamissága miatti konfliktus megoldását mások úgy igyekeztek megoldani, illetve az ellentmondást tompítani, hogy szerintük a sáfár nem „hamisított” az adóslevelek megíratásával, hanem csak visszaállította az eredeti adósság mértékét. Azt feltételezték ugyanis, hogy a sáfár a maga haszna érdekében a valódi tartozásnál eleve nagyobb mennyiségeket íratott az adóslevelekre. Ismét mások a Jülicher által ajánlott „tertium comparationis” értelmezési utat követik, amely szerint a példázatban csupán egyetlen mozzanat az, ami a mondanivalót hordozza, az összes többi lényegtelen. Eszerint a példázatban a „poén” a késlekedés nélküli cselekedet. Ezek az igyekezetek érthetőek, de valójában nem oldják fel azt a rossz érzéssel párosuló konfliktust, hogy a példázat szereplői erkölcsileg kifogásolható személyek, és eszerint is cselekednek. Ráadásul

nem lehet tudni, hogyan végződik a történet. A sáfárt megtartja az úr állásában? Ha nem, vajon befogadják őt az adósok?

A hamis bíró (Lk 18,2–8)

„Az egyik városban volt egy bíró, aki Istent nem félte, az embereket pedig nem becsülte. ³Élt abban a városban egy özvegyasszony is, aki gyakran elment hozzá, és azt kérte tőle: Szolgáltass nekem igazságot ellenfelemmel szemben! ⁴Az egy ideig nem volt rá hajlandó, de azután azt mondta magában: Ha nem is félem az Istent, és az embereket sem becsülöm, ⁵mégis mivel terhemre van ez az özvegyasszony, igazságot szolgáltatok neki, hogy ne járjon ide, és ne zaklasson engem vég nélkül. ⁶Azután így szólt az Úr: Halljátok, mit mond a hamis bíró! ⁷Vajon Isten nem szolgált-e igazságot választottainak, akik éjjel-nappal kiáltanak hozzá? És várakoztatja-e őket? ⁸Mondom nektek, hogy igazságot szolgált nekik hamarosan. De amikor eljön az Emberfia, vajon talál-e hitet a földön?”

A Lukács saját anyagában fennmaradt példázat keretszövege a kitartó imádkozás szükségességéről szól. Általában párba állítják az alkalmatlankodó barát példázatával (Lk 11,5–8), ami szintén Lukács saját anyaga. A zárószöveg némileg pontosítja az imádkozás célját. Eszerint az igazságtalanságot elszenvedő gyülekezeteket bátorítja a példázat, rámutatva arra, hogy Isten mindenképpen igazságot fog szolgáltani a hozzá kitartóan fohászkodóknak. Ez a keret nyilván az eredeti példázat átértelmezése egy sokkal későbbi helyzetre. Az eredeti példázat ugyanis a társadalmi igazságtalanságról és a társadalmi szerepek zavarba ejtő összekuszálódásáról vázol fel egy képet. Általános az a vélemény, hogy a 2–7. versek az eredeti réteghez tartoznak, a 8–9. versek másodlagosak. A leginkább zavarba ejtő eleme a példázatnak kétségtől az 5. versben előforduló ὁπωπιόζω szó (ómegával és nem omikronnal a második szótagban). Az ökölvívásból kölcsönzött szó alapjelentése megdöbbenő: valakinek a szeme alá „behúzni” egy ütést. A magyarázók igyekeznek is elvenni a kifejezés élet. Kozma például az átvitt értelmű „sanyargatni” az „agyamra menni” jelentést javasolja.²⁷ Linnemann szerint is a hangsúly nem a fizikai támadástól való félelmen, hanem az özvegy kitartásán van.²⁸ A kérdés azonban mindezek ellenére megmarad. Miért választotta a görögül egyébként jól tudó Lukács éppen ezt a szót a helyzet jellemzésére, ha csupán átvitt értelemről lehet szó? Vajon milyen arám kifejezés lehetett az eredeti? Erre jelenleg nem tudunk felelni, de az valószínűsíthető, hogy Jézus szá-

²⁷ KOZMA Zsolt, *Jézus Krisztus példázatai* (Kolozsvár: Iránytű Kiadó Alapítvány, 2002), 370.

²⁸ LINNEMANN, *Gleichnisse...*, 126.

jából egy nagyon erőteljes kifejezés hangozhatott el: olyan, amely egyáltalán nem illik egy szerencsétlen özvegy rimázkodásához. Ezt annak ismeretében is mondhatjuk, hogy Jeremias egy 19. századra datálható szóbeli beszámoló alapján hasonlóságot lát a példázatbeli helyzet és az egyébként iszlám környezetben lezajló, egy nő általi folytonos rendzavarással kikényszerített bírói ítélet esete között.²⁹ A szövegértelmezési bizonytalanságok ellenére a jézusi példázat hangulata kiérezhető a jelenlegi szövegből is: a bíró nem úgy viselkedik, mint egy igazi bíró, az özvegy nem úgy viselkedik, mint ahogy az elvárható egy özvegytől. Egyikük sem felel meg a társadalmi konvencionak. Az istentelen bíró hogyan tudna igazságot szolgáltatni a Tóra vagy a szóbeli hagyomány alapján, ha nem féli az Istent, ráadásul az embereket sem becsüli. Az özvegy sem viselkedik illedelmesen, tiszteltettség nélkül. A szövegből nem tudjuk, hogy egyáltalán igaza van-e. Úgy látszik, nem ez az igazán fontos. A szöveg fókuszába a társadalmi szerepek relativizálása, illetve relativizálhatósága kerül. A bírói társadalmi státusz jelent-e valami biztosságot? Meg tudja-e ezt kérdőjelezni akár egy özvegy is? Az özvegynek pedig csak valami erőszakos eszköze lehet kilépni a társadalmi szerepből? A szövegben levő ironia éppen az, hogy a bíró, aki nem féli Istent, azonban fél egy özvegytől.³⁰ A példázat hallgatója törheti a fejét: lehet itt egyáltalán helyesen cselekedni?

Értékparadoxonok

A mustármag és a kovász

Általában ikerpéldázatoknak tartják ezt a két rövid, képszerű parabolát. Máténál és Lukácsnál mindkettő szerepel, Máténál közvetlenül egymás után, Márk evangéliumából azonban a hiányzik a kovász példázata.

A mustármag

A mustármagról szóló példázat olvasható a szinoptikus evangéliumokban és a Tamás evangéliumában is.

²⁹ Jeremias lábjegyzetben közli. Ld.: JEREMIAS, *Die Gleichnisse...*, 154.

³⁰ Ceslas SPICQ, „La parabole de la veuve obstinée et du juge inerte aux décisions impromptues (Lc. XVIII, 1-8.)”, *Revue Biblique* 68, 1. sz. (1961): 68–90. (Idézi SCOTT, *Hear Then...*, 186.)

Márk szövege

„Mihez hasonlítsuk az Isten országát, vagy milyen példázatba foglaljuk?³¹Olyan, mint a mustármag: mikor elvetik a földbe, kisebb minden magnál a földön, ³²miután pedig elvetették, megnő, és nagyobb lesz minden veteménynél, és olyan nagy ágakat hajt, hogy árnyékában fészket rakhatnak az égi madarak.” (Mk 4,30b–32)

Máté szövege

„³¹Más példázatot is mondott nekik: Hasonló a mennyek országa a mustármaghoz, amelyet vesz az ember, és elvet a szántóföldjébe. ³²Ez ugyan kisebb minden magnál, de amikor felnő, nagyobb minden veteménynél, és fává lesz, úgy-hogy eljönnek az égi madarak, és fészket raknak ágai között.” (Mt 13,31–32)

Lukács szövege

„⁸Azután így szólt Jézus: Mihez hasonló az Isten országa, és mihez hasonlít-sam? ¹⁹Hasonló a mustármaghoz, amelyet fogott egy ember, és elvetett a kertjében, az pedig felnövekedett, és fává lett, úgyhogy az égi madarak fészket raktak ágai között.” (Lk 13,18–21)

Tamás szövege

„²⁰A tanítványok mondták Jézusnak: Mondd meg nekünk, hogy mihez hasonlít a mennyek királysága! Mondta nekik: Egy mustármaghoz hasonlít, <ami> kisebb minden magnál. Ha pedig (olyan) földbe esik, amit megműveltek, nagy ágot hoz, s az égi madarainak ernyőjévé válik.”³¹

A szinoptikusok alapszövege a Márk-féle változat lehet. A mondanivaló egyszerűen érthető: a mennyek országa itt a földön egy kis kezdetből (mustármagból) indul, de kiteljesedve nagy lesz, győzedelmes lesz. A „nagyobb lesz minden veteménynél, és olyan nagy ágakat hajt, hogy árnyékában fészket rakhatnak az égi madarak” kitétel erős túlzás, úgynevezett hiperbola. Jóllehet a fekete mustár egyes esetekben tényleg 2-3 m magasra is megnőhet, ezzel elérve egy fa méreteit, azonban általában legfeljebb csak 1 m magas egygyári növény. A hiperbola éle a hallgató számára közismert lehetett. Az a növény, amely minden más növélynél nagyobb, és az ég madarai fészket raknak az ágai között, nem más, mint a cédrus, a győzelem, a hatalom jelképe. A mustár ebben az esetben a cédrus paródiája. A kicsi mustármag is képes arra, amire a fenséges cédrus, azaz a fenségesség megkérdőjeleződik. A megütközést nem is az ironia eredményezi

³¹ *Jézus rejtett...*, ford. HUBAI et al., 64.

a hallgatóban, hanem a mustárnövény szerepeltetése a példázatban. A mustárt burjánzásra hajlamos volta miatt általában csak határjelző sornövénynek engedték meg ültetni, és kertbe egyáltalán nem (j. M. Kilajim 3.2). Jóllehet a mustárt használták a háztartásban (részint madáreledelként), a növény inkább értékelennek minősült. Némileg erőteljesebben azt is lehet mondani, hogy a mustárt gyomnövénynek tekintették. A megrökönyödés tehát abban áll, hogy a kezdetben alig látható volta ellenére létező ígéretet miért egy haszontalan növény, egy gizgaz szemlélteti.

A kovász

A kovászt képként használó példázat a Beszédforrásból (Q) származik, mivel Máté és Lukács evangéliuma tartalmazza, a Márk evangéliuma viszont nem. Máténál és Lukácsnál lényegében szóról szóra megegyező módon szerepel a szöveg. Ezenkívül a Tamás-evangéliumban is előfordul. A két forrás jól megindokolható módon egymástól függetlennek minősíthető.³²

Máté szövege

„³³Más példázatot is mondott nekik: Hasonló a mennyek országa a kováshoz, amelyet vesz az asszony, belekever három mérce lisztbe, míg végül az egész megkel.” (Mt 13,33)

Lukács szövege

„²⁰Majd ismét szólt: Mihez hasonlítsam az Isten országát? ²¹Hasonló a kováshoz, amelyet fogott egy asszony, és belekevert három mérce lisztbe, míg végül az egész megkelt.” (Lk 13,20–21)

Tamás szövege

„⁹⁶Jézus mondta: Az Atya királysága hasonlít egy asszonyhoz: vett egy kevés kovászt, [elrejt]ette azt lisztben, nagy kenyereket csinált (az asszony) belőle. Aki nek van füle, hallja!”³³

³² CZIRE Szabolcs, „Az irodalmi függőség kérdése a Tamás evangéliuma és a szinoptikusok között a példázatok tükrében”, *Keresztény Magvető* 110., 2. sz. (2004): 105–139.

³³ *Jézus rejtett...*, ford. HUBAI et al., 79.

A kovászról szóló példabeszédet tömörsége, jól recitálhatósága következtében eredeti jézusi példázatnak tartják.³⁴ A szinoptikusok szövegeiben jól nyomon követhető, hogy a kovász „rejtett működése” az, ami a mennyek országával való kapcsolatra utal.³⁵ Az első századbéli palesztin földműves a tejsavas erjedés ismerete nélkül alkalmazta azt és részesült annak szemmel látható hatásából. A Tamás evangéliuma szerinti változat az asszony munkáját emeli ki, ami igen figyelemre méltó eltérés a Q anyagához képest. Ebben az esetben valami aktív tevékenység hatásának eredménye van összefüggésbe hozva az „Atya királyságával”. Nyilvánvaló, hogy ez az eltérés visszavezethető a példázatot befogadó gyülekezet igényeire. Az eredeti jézusi példázattal lényegében megegyező szinoptikus anyag közvetlen mondandóján túl megint csak a megütközés okát lehet észrevenni. Ez pedig abban áll, hogy a kovász általánosságban a nem kívánatos változás, a romlás szimbóluma. Ismeretes, hogy az egyiptomi szabadulás ünnepe a „kovásztalan kenyerek” ünnepe. A hívő zsidónak minden kovászosat el kellett távolítani a házából. Ha az Egyiptomból való szabaduláshoz nem volt szabad tésztát keleszteni kovással, akkor az Örökkévaló szabadító tettét a kovásztalanság jelképezi. Az első századra a kovász fogalma közmondásosan a romlottság jelképe lett. Jézus is használta, amikor óvott a „farizeusok kovászatól” (Mt 16,6; Mk 8,15; Lk 12,1), de felbukkan Pál apostolnál is, mint a romlottság szimbóluma (1Kor 5,7). A Talmud is megőrzött egy mondást a kovász negatív jelentéséről: „a kovász a szív gonosz indulatait jelképezi” (Berakóth 17a).³⁶ Maga a példázat a mennyek országa működésének talán nem is érthető, de eredményében megtapasztalható valóságát tárja a hallgató elé. De hogy kerül ide a romlottság jelképe – kérdezheti a korabeli hallgató. Lehet, hogy a jelképek talán nem is helyesek? Mit jelent a romlás és mit jelent a romlatlanság? Egyáltalán: milyen szavakat lehet használni a mennyek országával kapcsolatban?

Következtetések

A megrökönyödés példázatai zavarba ejtők. Miről is, kiről is szólnak ezek a történetek? Az a kérdés is feltehető, hogy ki lehet a példázatok főszereplője. A

³⁴ Így például a Jézus Szeminárium piros színnel jelöli sajátos színkódrendszerében, azaz Jézusra közvetlenül visszavezethetőnek tartja. Robert Walter FUNK, Bernard Brandon SCOTT, James R. BUTTS, *The Parables of Jesus. Red Letter Edition*, The Jesus Seminar (Salem, OR: Polebridge Press, 1988), 29.

³⁵ DODD, *Parables...*, 143.

³⁶ „Berakoth. The William Davidson Talmud”, *Sefaria. The Living Library of Torah Texts Online*, letöltve: 2022. június 28., <https://www.sefaria.org/Berakhot.17a.1?lang=bi>.

harmadik szolga vagy a talentumokat szétesztó gazdag úr? A hamis sáfár vagy a gazdája? A balga szüzek, az okosak, esetleg a vőlegény? Akkor jutunk közelebb ennek megválaszolásához, ha ismét felidézzük a példázatok elhangzásának valószínűsíthető körülményeit. A falusi utcákon, tereken összecsozdult emberek hallották, hogy Jézus a mennyek országának eljöttéről mint örömmüzenetről beszél. Egyesek úgy értik Jézust, mint aki az örömhírmondó (mebhasser, Ézs 52,7). Mások kételkednek, kérdéseket tesznek fel, sőt van, aki ellenséges bekiabálással ad hangot nemtetszésének. Ez a valószínűsíthető helyzet azt jelzi, hogy a példázat nem előadás, nem eszmefuttatás, hanem egy dinamikus, állandó mozgásban levő narratív esemény. Feltételezhető az is, hogy a példázatok szövege nem volt állandó, esetenként igazodott vagy módosult a más-más összetételű hallgatóság reakciói szerint. Következésképpen a jelenleg rendelkezésünkre álló hellenisztikus görög szöveg csak megszorításokkal nevezhető eredetinek. A görög szöveg az evangélium megszerkesztőjéhez, megszerkesztőihez visz közelebb, ami természetesen nem haszontalan, de a példázatok iránya sokszor jelentősen módosult általuk. Az élőbeszéd által létrejött narratív szituációnak a lényege az, hogy az esemény középpontjába maga a hallgató kerül. A narráció szerkezete úgy adható meg, hogy Jézus olyan, a mondandójához illeszkedő terepet jelöl ki, amelybe a hallgatónak bele kell helyeznie magát a megértés érdekében. A példabeszéd elhangzásának narratív eseményében tehát a főszereplő maga a hallgató. Neki kell befejeznie a történetet, kiegészíteni, tiltakozni vagy egyetérteni. A hallgatónak ez a szerepe nem azt jelenti, hogy ki kell találnia a „helyes megoldást”, mint egy rejtvény vagy találos kérdés esetén, nem úgy, mint Turandot hercegnő rebuszai esetén.³⁷ A hallgatónak szabadsága van a történetben szereplő kihívás megválaszolásában. Neki kell feldolgoznia a talentumok példázatában megnyilvánuló igazságtalanság nyugtalanító tényét, az okos szüzek irigysége miatti szívtelenséget vagy azt, hogy a mennyek országa a kertekből kitiltott gízgazzal is szemléltethető. A példázatok Jézusra visszavezethető magva egy jellegzetes befejezetlen történet vagy kép. A történet végét, a végső ecsetvonásokat csak a hallgató tudja megfogalmazni vagy megrajzolni. Ebből az következik, hogy a példázatnak sokfajta befejezése képzelhető el. Jézus stílusa rokonítható azzal a rabbinikus mondással, hogy „az Örökkévaló a Tórát a lyukakkal együtt teremtetten”.³⁸ Ez azt jelenti, hogy a Tórában nincs kimondva hiánytalanul minden, de

³⁷ A példa szándékosan CROSSAN *The Power of Parables* című művéből van kölcsönözve.

³⁸ Elhangzott KELEMEN Katalin rabbi előadásában. „Kelemen Kata, Lakatos Anka, dr. Perintfalvi Rita, Iványi Gábor istentisztelete 2017. 11. 12.”, YouTube, letöltve: 2022. június 28., <https://www.youtube.com/watch?v=E1iy0WB1ruQ&t=2206s>.

minden lényeges kérdés (lyuk) megtalálható. És ezeknek a lyukaknak a kitöltése a Tóra olvasójának feladata. Így van a példázatokkal is. A példázat nem „tanítás”, hanem sokkal inkább kérdés. Kérdés, ami a hallgatót szembenézésre, újragondolásra sarkallja. Maga a példázat nem tartalmazza a választ, ellenben megmutatja azt az utat, amin érdemes továbbmenni. A gondolkodást, sőt az érzelmeket tere-li egy kreatív lehetőség irányába. Még radikálisabban úgy is lehet fogalmazni, hogy nem feltétlenül a válasz megtalálása a lényeges, hanem maga a kérdés. A kérdés ugyanis irányt jelöl ki, útjelző póznaként mutat a továbbhaladás irányába, rámutat az életnek a mennyek országával összefüggő lényeges elemeire. A narratív esemény lényege az, hogy a válasznak akár csak megsejtésével, de természetesen a kimondásával is, a hallgató élete változhat meg, és így a jézusi örömhír a hallgató által aktualizálódik.

Zárszó

A jézusi példázatok, mint láttuk, provokáló, túlzásokkal megrajzolt, olykor ironikus történetek. Értelmük az azt befogadó hallgató tevékenységében tárul fel. A Jézus-követők szájhagyományában és még inkább az írásbeli rögzítésben azonban az eredeti kihívásjelleg megváltozott, aktualizálódott egy új helyzethez igazodva, többnyire erkölcsi tanítássá vált. Charles Dodd megfogalmazásával: didakhé lett a kérügmából.³⁹ Közmondások közbeiktatásával, különböző hagyományok összefésülésével gyakran alaposan eltértek attól, ami Jézus feltehető szándéka volt a példabeszédek elmondásával. Mégis, nyugtalanító mozzanatok maradtak meg egy-egy példázatban. A bemutatott megrökönyödéspéldázatok ilyenek. Nemritkán körmönfont magyarázkodásra sarkallták és sarkallják a tegnap és a ma fundamentalista igehirdetőit is. De a szövegek erősek, nem engedik az olcsó kibúvókat. Hiába az allegorizálás, a quadriga,⁴⁰ de a tertium comparationis alkalmazása sem ad megnyugtató megoldást. A megrökönyödés példázatai a többiekénél feltehetően erősebben, kitartóbban ösztönöznek szembenézésre és a provokatív kérdésekre adható válasz megélésére. Nem túlzás talán azt állítani, hogy életben tartják a názáreti Jézus olykor nyugtalanító, felforgató, ám mégis örömteli üzenetét.

³⁹ Charles Haddon DODD, *Apostolic Preaching and its Developments* (London: Hodder & Stoughton Ltd, 1936), 114.

⁴⁰ A Biblia szövegeinek négy szintű értelmezési módja. A literális (szó szerinti), az allegorikus, a morális és az anagógikus (végső célokra vonatkozó) értelmezési „négyesfogatot” Szent Ágoston (Augusztinus) nevéhez kapcsolják, de a módszer eredete Órigénészig nyúlik vissza.

Az unitárius esketési szertartás uniformizálására irányuló törekvések az 1620-as években²

Bevezetés

Az unitárius esketési szertartás kora újkori történetével eddig szinte senki sem foglalkozott, s még a liturgia „fejlődését közelebbi tanulmány alá vevő” Boros György sem tartotta a házasság kérdését történetileg annyira érdekesnek, hogy idevágó közleményében – mondanivalóját persze egy-egy korábbi kánon megidézésével is „fűszerezve” – ne csak 18–19. századi agendákat „mondjon fel”.³ Boros tehát az esketés esetében – annak ellenére, hogy cikksorozatának más egységeiben hivatkozott rá⁴ – nem használta fel *Az Unitárius Egyház rendszabá-*

¹ Szigeti Molnár Dávid (1986) a Szegedi Tudományegyetem Társadalom- és Bölcsészettudományi Karán a Magyar Irodalmi Tanszék adjunktusa. Elérhetősége: molnar.david.02@szte.hu.

² A tanulmány az NKFIH (OTKA) FK 135165 számú pályázatának támogatásával készült.

³ BOROS György, „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban”, *Keresztény Magvető* 64., 1. sz. (1932): 30–38.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban II.” (istentisztelet), *Keresztény Magvető* 64., 2. sz. (1932): 81–87.; „Szerktartások és szokások az unitárius egyházban” (átmenet az unitárius hitéletben), *Keresztény Magvető* 64., 3. sz. 99–108.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban” (imádkozás és éneklés), *Uo.* 64., 4–5. sz. (1932): 184–195.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban” (imádkozás és éneklés), *Uo.* 64., 6. sz. (1932): 245–263.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban” (keresztelés), *Uo.* 65., 1. sz. (1933): 30–35.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban” (kereszttség. A reformáció hatása), *Uo.* 65., 2. sz. (1933): 72–83.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban” (úrvacsora), *Uo.* 65., 4–5. sz. (1933): 185–197.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban” (házasság), *Uo.* 66., 1. sz. (1934): 12–21.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban” (a pap), *Uo.* 66., 2. sz. (1934): 71–81.; „Szerktartások és vallási szokások az unitárius egyházban”, *Uo.* 66., 3. sz. (1934): 129–139.; Különösen a házasságról szóló rész. Az esketésről lásd még: *Négyszáz év. 1568–1968: Emlékkönyv az Unitárius Egyház alapításának négyszázadik évfordulója alkalmából* (Kolozsvár: [k. n.], 1968), 103–104.

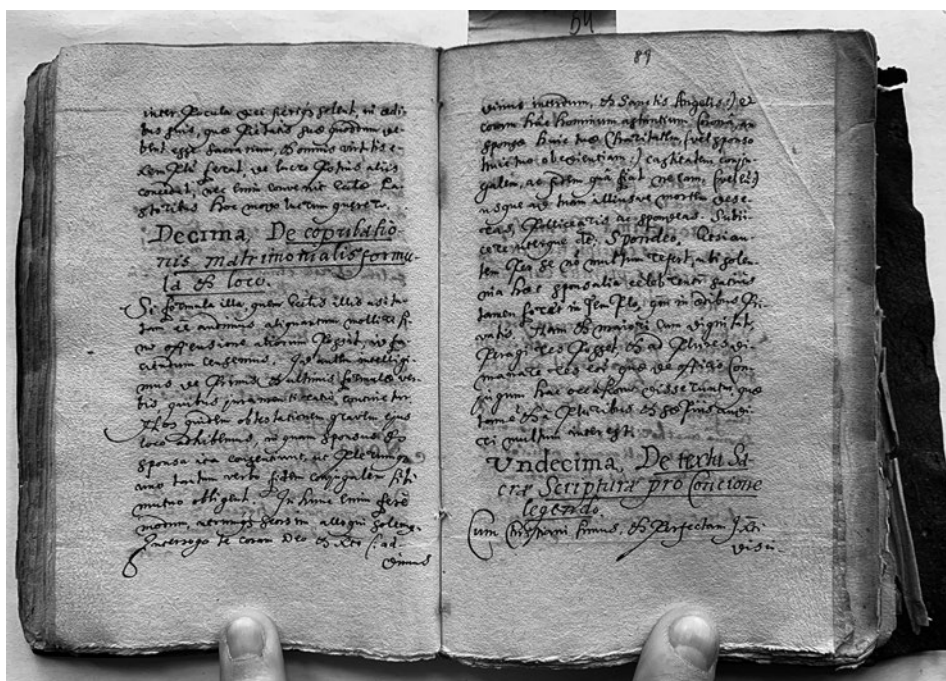
⁴ BOROS, „Szerktartások és...”, (keresztelés): 30. és BOROS, „Szerktartások és...” (úrvacsora): 78.

lyai (a továbbiakban *Egyházi rendtartás*) című törvénygyűjteményt,⁵ noha ebben több olyan 17. századi szöveget is kiadtak, amely érinti – és még csak nem is olyan futólagosan – ezt a témát. Ezeknek a szövegeknek az egyike az *Institutiones ad Disciplinam Ecclesiasticam necessariæ* (a továbbiakban: *Szükséges utasítások*), amely az első unitárius rendszeres egyházi rendtartásnak, az 1626-os *Disciplina Ecclesiastic(a Radecian)*ának három évvel későbbi, azaz 1629-es kiegészítése volt, s amellyel – mint alapos tanulmányában Keserű Gizella megállapította – a lengyelországi unitáriusok erdélyiektől eltérő tanításait, eljárásait és szokásait minden addiginál kendőzetlenebbül igyekeztek az itteniek között meghonosítani (invokáció, fegyelmi gyűlés stb.).⁶ Ennek az iratnak tehát házassággal kapcsolatos rendelkezése is van, amelyről ha hűbb fordítás készült volna, úgy vélem, Keserű sem tartotta volna kevésbé fontosnak a többi előírásnál, hiszen nagyon is beleilleszkedett volna gondolatmenetébe (erről lejjebb). De nagy jelentőséget ad a *Szükséges utasítások*nak az is, hogy egyike azoknak az 1620-as években könyv- vagy legalábbis eszmeforgalomba került dokumentumoknak, amelyekben az unitárius esketési szertartás egységesítésének szándéka megfogalmazódott. Az *Egyházi rendtartás*⁷ és a *Szükséges utasítások* mellett Valentinus Radecius (?–1632) unitárius püspöknek házasságról szóló munkája, a *De matrimonio tractatus*

⁵ TÓTH György (levéltári kutatás alapján összeállította magyarázva), *Az Unitárius Egyház rendszabályai 1626–1850*, *Az Unitárius Egyház törvényeinek gyűjteménye* III. (Cluj–Kolozsvár: „Minerva” Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1922).

⁶ KESERŰ Gizella, „Az erdélyi unitárius egyház megkésett konfesszionalizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején”, in „*Nem súlyed az emberiség*”. *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, szerk. CSÖRSZ Rumen István és SZABÓ G. Zoltán (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007), 429–449.

⁷ Idevágó szabályairól ebben a tanulmányban nem írok, megjelenés előtt álló forráskiadásom előszavában azonban, ahol más hasonló forrásokat is feldolgozok, igen: MOLNÁR Dávid, „...tetszett az Szent Széknek...”. *Házassági és fegyelmi ügyek unitárius konzisztóriumok előtt a 17. században*. Az *Egyházi rendtartás* 1626-os változata magyarul: KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István: *Az erdélyi unitárius egyház története I–II.* ford. MÁRKOS Albert, bev. és a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kiegészítette BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2005, ill. 2009); UZONI FOSZTÓ István, KOZMA Mihály, KOZMA János: *Az erdélyi unitárius egyház története III/I.* ford. MÁRKOS Albert, bev. és a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kiegészítette BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR Lehel (Budapest: Magyar Unitárius Egyház, 2018). Lásd a harmadik kötetből 763–768. Itt 773–774. Új intézkedések az 1594-es verzióban: TÓTH György, *Az Unitárius...*, 103–104.

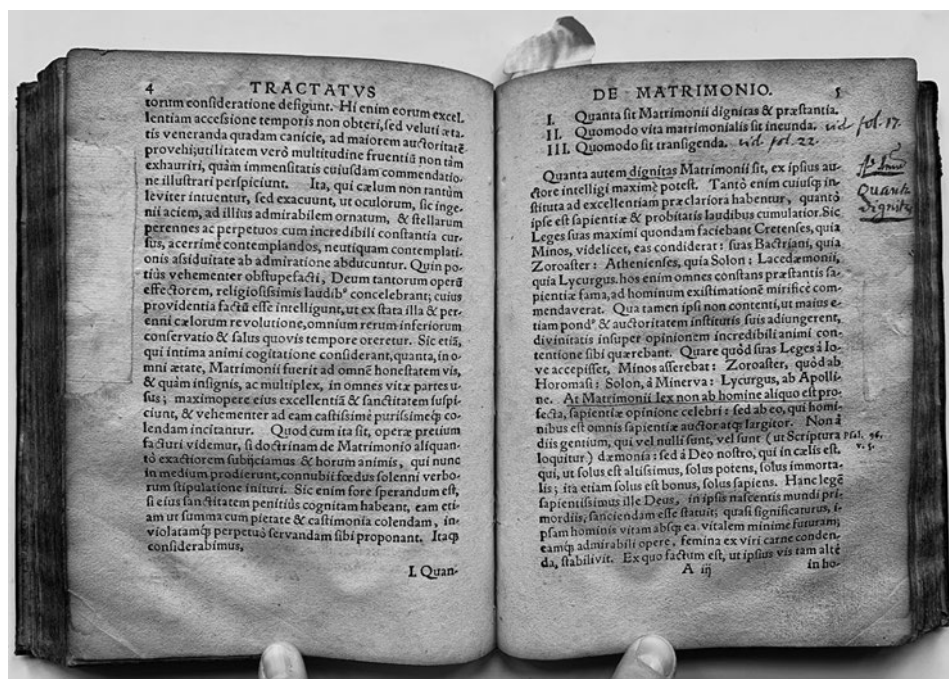

Disciplina Ecclesiastica Radeciana

(1621) is ilyen volt.⁸ Muszáj azonban hangsúlyoznom: bár e három közül az utóbbi kettő is tartalmazott a korabeli szóhasználatban formuláknak nevezett szertartási szövegmintákat, az viszont egyáltalán nem tudható, hogy ezeket a mintákat milyen mértékben alkalmazták a különböző, liturgiaiilag egyébként sem egységes unitárius gyülekezetekben, gyülekezetálózatokban,⁹ ennél fogva dolgozatomat sem szabad direkte szertartásrekonstrukciónak tekinteni, csakis annak, ami: olyan törekvések leírásának, amelyek az esketési szertartás uniformizálására irányultak ebben az évtizedben.

⁸ Valentinus RADECIUS, *De matrimonio tractatus* (Kolozsvár: Typis Heltanis, 1621).

⁹ KOVÁCS Sándor, „Az egységesítés »göröngyös útjain«. Adalékok az unitárius istentiszteleti rend 16–19. századi történetéhez”, in *Non videri, sed esse. Tanulmányok a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére*, szerk. KOLUMBÁN Vilmos József, Erdélyi Református Egyház-történeti Füzetek 22. (Kolozsvár: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2017), 28–43.

Radecius: De matrimonio tractatus

Az esketési szertartásról általában

Bárh Dániel monográfiájára¹⁰ támaszkodva, legutóbb Szabó András Péter sorolta fel „a kora újkor végére kialakult kötelező egyházi házasságkötési szertartás” részeit, megkülönböztetve egymástól a kérdéseket, a prédikációt, az esküt (juramentum), a gyűrűváltást, a kopulációt és a nászáldást.¹¹ A szertartás minden felekezetenél majdnem mindig ugyanezekből az elemekből állt, sorrendjük azonban térben és időben még az adott felekezeten belül is változhatott.¹² Itt kell

¹⁰ BÁRTH Dániel, *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Szövegek és elemzések 1. (Budapest: MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005).

¹¹ SZABÓ András Péter, „Menyegzőtől mennyegzőig: Gondolatok a házasságkötési szokásrend magyarországi fejlődéséről”, *Századok* 144., 5. sz. (2010): 1027–1083., 1063–1064.

¹² Bárh monográfiája mellett az alábbi tanulmányokra hivatkoznék: SÖRÖS Béla, *A magyar liturgia története I. A kereszténység behozatalától a XVI. század végéig* (Budapest: Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1904), 261–272.; RAFFAY Sándor, „A magyarhoni evangélikus liturgia történetéhez”, *Protestáns Szemle* 42., 8–9. sz. (1933).

megjegyeznem, hogy az elnevezések közül a prédikáció nem valami szerencsés, és nemcsak azért, mert történetietlen, hanem azért is, mert ezeknek a beszédeknek nincs textusa, szerkezetük is eltér a hagyományos prédikációkétól, s főbb tartalmi elemeikben is állandósulni látszanak. A korabeli szertartáskönyvekben és agendákban nem is így, hanem exhortatióként,¹³ admonitióként,¹⁴ tanúságként,¹⁵ intésként¹⁶ vagy beszédként¹⁷ határozták meg őket. Persze a köznyelvben a beszéd és prédikáció szavakat csakugyan szinonimaként használjuk, műfaji szempontból viszont e kettő nem feltétlenül tartozik azonos szövegesztályba.

Végül ami az unitárusokat illeti: arra vonatkozóan, hogy az esketési szertartás keretei között cseréltek-e gyűrűt vagy sem,¹⁸ s hogy az egyes szertartási elemek náluk hogyan helyezkedtek el egymáshoz képest, legfeljebb csak sejtéseink lehetnek, az „esküre” és a beszédre azonban kitérnek forrásaink, így az alábbi fejezetek ezekről fognak szólni.

A tanulmány a szám melléklete; itt: 30–61.; BENEDEK Sándor, *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja* (Örösziget: Teleki Béla, 1971), 259–266.

¹³ Beniamin VARGA, recentius edidit, *Agendarius: Liber continens ritus et caerimonias, quibus in administrandis sacramentis, benedictionibus et aliis quibusdam ecclesiasticis functionibus parochi et alii curati in dioecesi et provincia Strigoniensi utuntur. Quibus additae sunt lingua vernacula pia et catholica aliquot exhortationes ad eos, qui utuntur sacramentis, et qui eorum administrationi intersunt. Quorum omnium cathalogum versa pagella invenies.* (Tirnavia, anno Domini MDLXXXIII), Monumenta Ritualia Hungarica: Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum (Budapest: Argumentum Kiadó, 2015), 101–104.

¹⁴ RÁTH György, „Egy magyar r. c. rituale a XVI. századból”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 5., 1. sz. (1895): 65–81., 78(–79).

¹⁵ BORNEMISZA Péter, *Negy koenyvetske a keresztyeni hitnec tudományarol. 1. Az elsoe koenyvetske kitsin gyermetskeknec. 2. Az korosb koessegnec. 3. Az predikatoroknac roevíd tanusagokra. 4. Vigasztalo koenyvetske. Az magyar iras olvasasnac modgyaval es szep imatkozasockal egyetembe roendeltetet Bornemisza Peter altal.* (Sempte: [typ. Bornemisza], 1577), L(–Mv).

¹⁶ BEYTHE István, *Mikeppen a koroztyéni gyeulekoezetben az Koeroeztségoet, Vr vachorayat, hazasok eskoettetését, oldozatot, gyontást, etc.* (Németújvár: Manlius, 1582), (Ev–)Eviii.

¹⁷ Agenda, azaz szent-egyházi cselekedeteknek avagy szentségeknak és egyéb egyházi szolgálatok kiszolgáltatásának módja. (Keresztúr: Manlius, 1598) c8v(–d5v); MILOTTAI NYILAS István, *Agenda, az az anyaszentegyházbéli szolgálat szerént valo czelekedet, melyben az Uy Testamentomnak ket sacramentomának: az szent keresztségnek es az Ur vaczorájának ki szolgáltatásának es az házasulandoknak egiben adattatásoknak mogya meg iratik...* (Kolozsvár: [typ. Heltai], 1622), 283(–308).

¹⁸ Az adathiány és a református szokások alapján az a valószínűbb, hogy nem.

Az „eskü”

Az „eskü” irányadó szövege a *Szükséges utasítások...*-ban őrződött meg. Ennek fordítását Kolosváry Sándor¹⁹ (1840–1922), a Kolozsvári Magyar Királyi Ferencc József Tudományegyetem nyugalmazott tanára 1921-ben készítette:

„Ha az a házassági forma, mely a mint [!] halljuk, némely egyházban még szokásban van, a többiek botránkozása nélkül valamennyire enyhíthető [!], azt megteendőnek tartjuk. Ezt a forma első és utolsó szavaira mondjuk, melyek az eskü értelmét tartalmazzák. Mi ugyanis az erős ráesküvést e helyütt arra irányítjuk, a miben [!] a férfi és nő jegyespár (lábjegyzetben: Ha jobban tetszik: „*vőlegény és menyasszony*.”), úgy [!] egyeztek meg, hogy egymás közt kölcsönös házassági hűségre [!] kötelezik magukat. Ezért van szokásba a mindkét félhez külön-külön intézendő felszólítás [!], hogy: kérdezlek téged Isten és Krisztus (néha hozzá tesszük a szent angyalokat is) előtt; valamint az emberek eme gyülekezete előtt, hogy ezt a jegyes nőt szeretted-e, (vagy vőlegényednek engedelmes leszel-e?) és hozzá hű és szeplőtlen életű [!] leszel-e és őt (vagy ezt) holtáiglan, holtodiglan el nem hagyod, ígéred és fogadod-e ezt? E fogadalmat viszont tegyék mind a ketten.”²⁰

A részlet alapján megállapítható, hogy az istentiszteleti rendhez hasonlóan az esketési szertartás sem volt egységes a kora újkori unitárius egyházban, egyes gyülekezetekben így, másokban meg amúgy végezték („némely egyházban”), s a központban a bevett szokással megszállottan ellenkezni – az egyház viszonylagos békéjének és nyugalmanak megőrzése érdekében – nem feltétlenül mertek. Az igazán szembeötlő azonban az, hogy bár esküként, ráesküvésként és fogadalomként határozzák meg az ugyanitt írásban is rögzített formát, ám az mégsem tűnik eskünek, sokkal inkább a kérdések és egy valódi eskü keveréke. A szövegben tehát mintha valami fogalomzavar mutatkozna, amely a fordítás ellenőrzésére, az eredetivel való összenézésre késztet:

„Si formula illa, quem [!] ecclesiis illis usitatam esse audimus, aliquantum molliri sine offensione aliorum possit, id faciendum censemus. Id autem intellegimus de primis & ultimis formulæ verbis, quibus *juramenti* ratio

¹⁹ Kolosváryról: ÁMÁN Ildikó, „Kolosváry Sándor (1840–1922)”, *Acta Universitatis Szegediensis: Forvm: Acta Juridica et Politica* 10., 1. sz. (2020): 385–398.

²⁰ TÓTH György, *Az Unitárius...*, 37–38.

continentur. Nos quidem *obtestationem gravem* ejus loco adhibemus, in quam sponsus & sponsa ita consentiunt, ut plerumque *uno tantum verbo* fidem conjugalem sibi mutuo obligent. In hunc enim ferme modum utrumque seorsim alloqui solemus: Interrogo [...]. *Subiicere uterque debet: Spondeo.*²¹

Az összehasonlítás során először is az szúr szemet, hogy bár Kolosváry különbséget tett a *juramentum* (eskü) és az *obtestatio* (ráesküvés) között, e különbségtétel azonban azoknak, akik csak magyarítását olvassák, érzékelhetetlen. Márpedig a *Szükséges utasítások...* szövegezői viszolyogni látszanak attól, hogy formájukat eskünek nevezzék. Másodszor: Kolosváry átsiklott afölött, hogy a jegyesek itt nem „esküszöveggel” (az előolvasott szöveg megismétlésével), hanem „rendesen csupán egyetlen szóval” kötelezik el magukat egymásnak. Ez a szó, amely ismét csak elhomályosodott az átültetés folyamán (ráadásul kétszer is),²² az ígérem volt. Márpedig az ígéret és az eskü között szintén nem csekély a különbség: minthogy az általuk kilátásba helyezett nem ugyanannyira vehetők bizonyosra, erejük sem azonos, és így megszegésük sem ugyanakkora bűn.

Talán e kevésből is látszik, hogy a *Szükséges utasítások...*-at újra kellene fordítani, anélkül azonban, hogy a korábbi fordítást bírálánk. Ezt ugyanis (amely egyébként is fényes bizonyíték arra, milyen körmönfontan fogalmazták meg az eredetit) Kolosváry közvetlenül azelőtt készítette, hogy a román megszállás folyamányaképp 1921 októberében „el kellett hagynia Kolozsvárt, amellyel jóban-rosszban összeforrott”.²³ A törvénygyűjtemény előszavában idézik is egy ebben az időszakban kelt levelét (1918), amelyben kénytelen volt azokról a szenvedésekről is szót ejteni, amelyek ekkoriban perzselték lelkét: „Három katona unokám és két kirabolt öreg testvérem sorsa most annyira izgalomban tartja lelke-met, hogy komoly munkát végezni nem tudok.”²⁴ Ezt feltétlenül tisztázni szerettem volna, mielőtt továbbvizsem a megkezdett gondolatsort.

Visszatérve tehát az eskühöz, előjáróban meg kell jegyeznem, hogy míg a lengyelországi unitáriusok elfogadták az anabaptisták bizonyos szociáletikai nézeteit, addig az erre kevésbé fogékony erdélyiek nem osztották ezeket, s ennek eredményeképp például „lengyel” hitsorsosaikkal ellentétben az eskütől és így a

²¹ *De disciplina ecclesiastica* [kézirat], Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, jelzete: Ms. U. 54/B.

²² Kolosváry a „*pollicearis ac spondeas*”-t is ígér és fogadodnak fordította, noha mindkét latin ige az ígér ekvivalense.

²³ Sz– S–, „Meghalt Kolosváry Sándor”, *Uj Élet* 2., 33. sz. (1922. szept. 15.): 15–16.

²⁴ TóTH György, *Az Unitárius...*, VI.

házassági eskütől sem tartózkodtak. Ezt számos forrás dokumentálja. Ilyen az 1560–1570-es évek fordulóján Lengyelországból Erdélybe érkező és egy kis ideig kolozsvári szász prédikátorként tevékenykedő Elias Gczmiedeles 1571-ben kelt levele is, amelyből kiderül, hogy az eskü tiltása miatt is támadták őt az erdélyiek, főként az anabaptistaellenes propagandától sem idegenkedő Heltai Gáspár.²⁵ Mindezt így emlegette fel Gczmiedeles:

„Azt írtátok Conradnak Krakkóba, hogy én még a következőket is prédikáltam, a házaspároknak, amint ti fogalmaztok, nem kell hűségesküt tenniök egymásnak, hanem ha egy ideig együtt akarnak lakni, akkor jó ugyan, ha tartózkodnak a mással való együtt hálástól, de ha nem, akkor nem kell magukat esküvel kötelezniök erre, mert ez úgyis lehetetlen. De az egész gyülekezet tudja, hogy én ezt nem mondtam. Csupán azt mondtam, hogy Krisztus megtiltotta a házastársak közötti esküvést, amikor azt mondta, hogy legyen a ti beszédek igen, igen és nem, nem, és ami e fölött van, az a gonosztól van. Ha egy keresztyén szűz igent mond arra, hogy akar valakit, azzal már hűségesküt is tett, a továbbiakban nem kell esküdöznie, mert Isten szava ezt megtiltja.”²⁶

Heltaihoz hasonlóan vélekedett a szabadgondolkodó Jacobus Palæologus (1520?–1585) és Toroczkai Máté (1553–1615) unitárius püspök is.²⁷

Komplikáltabb azonban az ügy Toroczkai egyik hivatali elődjénél, Enyedi Györgynél (1555–1597), aki idevágó konciójában (*De nuptiis*),²⁸ miután a Tóbiás könyve alapján „rekonstruálja” az Ószövetségben egyébként teljesen szabályozatlan zsidó házassági ceremóniát, e ceremónia különböző részeinek megfelelően szervezi meg szövegét: sorban beszél tehát a „kézfogóról”, a szülői áldásról, a házassági szerződésről és a lakodalomról, s e szerkezet miatt a kora újkori házasságkötési szokások közül meg sem emlékezik azokról, amelyeknek nincs előzménye a textusban vagy annak környezetében. Enyedi tehát nem az unitárius

²⁵ BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Humanizmus és Reformáció 14. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 181.

²⁶ BALÁZS Mihály, „Heltai Gáspár és a felekezetek”, *Keresztény Magvető* 110., 4. sz. (2004): 391–406., 405.

²⁷ BALÁZS Mihály, „Elhúzódo felekezetesedés és rendhagyó káteirodalom. Az unitáriusok káteiről a kezdetektől a dézsi komplanációig”, in BALÁZS Mihály, *Felekezetiség és fikció. Tanulmányok 16–17. századi irodalmunkról*, Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok 8., (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 37–75., 59.

²⁸ ENYEDI György, *Prédikációi 1. (67–99. beszéd)*, s. a. r., az előszót és a jegyzeteket írta LOVAS Borbála (Budapest: MTA-ELTE HECE, Magyar Unitárius Egyház, 2016), 89–95.

esketési szertartásról beszél, hanem egy őszövétségi „házasságleírásból”²⁹ szűr le olyan, saját korára vonatkoztatható szociáletikai és egyéb erkölcsi tanulságokat, amelyekkel megerősíti a korabeli szokásokat vagy épp megrója azokat. Semmi képp sem szabad tehát liturgiai következtetéseket levonni beszédéből. Céloz viszont Enyedi az anabaptisták megnevezése nélkül az eskü feletti vitatkozásokra:

„Második tanóságunk ez igékből leszen az felől, az miről gyakorta vetélkedni szoktanak némellyek, az régen az házások esküvéssel szerkesztettek-e öszve, és ha annak illik-e lenni, avagy nem.”³⁰

A kérdésre természetesen ő maga is felelt, válaszában pedig első pillantásra nagyon toleráns álláspontot látszik elfoglalni:

„Tudjuk penig azt, hogy az hűtnek és esküvésnek ez az módja, úgyannyira, hogy |:ha:| valaki csak egyet sem szól is, de ha kezét beadja, szinte annyi, mintha megesküött volna. Mert az hűtnek bizonyos jegye az kézbe adás, és nemcsak az kötelezi meg hűttel magát, az ki szájával esküszik, hanem ha vagy [39v (74):] keze beadásával fogad valamit, vagy ha ki az hűtnek formáját hallván csak int és feje hajtásával javallja. Tehát, ha régen az házasság az jobb kéznek beadásával lött, nyilván akkor is hűttel köteleztek öszve az házások.”³¹ [A szöveget a kiemeléséknél javítottam – Sz. M. D.]

Csakhogy érvül mindezt nem a türelem, hanem épp hogy az eskü mellett hozza fel, a kéz beadását ugyanis nem azért tartja egyenrangúnak a szóbeli esküvel, hogy ennek amazzal való kiválthatóságát nagy nyilvánosság előtt demonstrálja, hanem hogy a korabeli szóbeli házassági eskü biblikusságát dokumentálni tudja.

A *Szükséges utasítások*... is ilyen „verbális” esküre utal, egyébként aligha akarhatnának enyhíteni ennek első és utolsó szavain.³² Hogy mik lehettek e szavak, nem tudjuk, az 1578 körüli *Formula Copulationis Conjugatos* című, magyar

²⁹ Vö. ALSZEGHY Zoltán, „A házasság”, in *Teológiai Vázlatok VI.: Tanulmányok a filozófia és a teológia köréből a II. Vatikáni Zsinat után*, szerk. ALSZEGHY Zoltán, NAGY Ferenc, SZABÓ Ferenc, WEISSMAR Béla (Budapest: Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Kiadója, 1983), 65–132., 78–83.

³⁰ ENYEDI, *Prédikációi*..., I, 90.

³¹ Uo.

³² TÓTH, *Az Unitárius*..., 37–38.

nyelvű kéziratos művecske sem ismert példányból,³³ a katolikus és protestáns párhuzamok³⁴ alapján azonban mégiscsak az tűnik számomra legvalószínűbbnek, hogy az „Isten engem úgy segéljen” nyitó- és záróformulát, esetleg az „Én, N. N. esküszöm” nyitó- és az „Isten engem úgy segéljen” záróformulát szerették volna törölni a szövegből, hogy ezzel is szimpla ünnepélyes állítássá degradálják az egykori esküt. Mindennek két oka is lehetett: egyfelől a lengyel befolyás, másfelől pedig a hűtlen elhagyások kiugróan magas száma.

	Az eskü első tagmondata	Az eskü utolsó tagmondata
Mossóczy Zakariásnál (katolikus)	„Isten téged úgy segéljen, és az ő szent fia, a mi üdvességünk, teljes Szentháromság, Atya, Fiú, Szentlélek, egy bizony Isten...”	„...Isten téged úgy segéljen.” (77.)
Az Agendariusban (katolikus)	„Isten engemet úgy segéljen, Boldogasszony, Istennek minden szenti...”	„...Isten engemet úgy segéljen.” (35–36.)
Heltai Gáspárnál (evangélikus)	„Én, N. esküszem ma az igaz és élő Úristennek előtte és az ő keresztyéni gyülekezetnek előtte...”	„...(az Isten engemet úgy segítsen,) ki Atya, Fiú és Szentlélek, egy bizon Isten.” (C4–C4v.)
Bornemisza Péternél (evangélikus)	„Isten téged úgy segéljen, Atya, Fiú és Szentlélek egy bizony Isten...”	„...Isten téged úgy segéljen [szent fiáért].” (Mviv–Mvii.)
a „Keresztúri agendában” (evangélikus)	„Isten téged úgy segítsen...”	„...Isten téged úgy segéljen.” (d6v.)
Melius Juhász Péternél (református)	„Isten téged úgy segéljen...”	„...úgy tartson meg szent fiáért az igaz hit által. Ámen.” (409–410.)
Beythe Istvánál (református)	„Isten téged úgy segéljön...”	„...Isten téged úgy segéljön.” (Fii–Fiiv.)

³³ KÉNOSI TÖZSÉR János, *De typographiis et typographis Unitariorum in Transylvania – Bibliotheca Scriptorum Transylvano-Unitariorum*, compiled by Ferenc FÖLDESI, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 32. (Szeged: Scriptum Kft. 1991), 163.

³⁴ BÁRTH, *Esküvő, keresztelő, avatás...*, 105., 108–109., 117., 119–124.

	Az eskü első tagmondata	Az eskü utolsó tagmondata
Milotai Nyilas Istvánnál (református)	„Az igaz Isten(, ki az Atya, az Fiú, az Szentlélek teljes Szentháromság egy bizony örök Isten,) tégedet úgy segítjen az te igaz hitödben...”	„...Isten téged úgy segítjen.” (309.)

Az új formát mégsem sikerülhetett elterjeszteni,³⁵ a legutóbb Bárh által idézett 18. század közepe, első unitárius szertartáskönyvnek is nevezett agendában, a *Modus rerum agendarum*ban ugyanis már teljesen más – szerkezetében is – a(z eskü)minta.³⁶ Ugyanakkor mégsem lehetett teljesen hamvába holt az a vállalkozás, hogy az 1629-es szöveget bevezessék a liturgiába: a kolozsvári Parciális Konzisztórium egy negyven évvel későbbi határozatából (1668) kiderül ugyanis, hogy az alperes asszony „erős hittel az gyülekezetben Istennek és az ő sz. fiának és az Isten angyalinak előtte kötelezte is magát az kopulálásnak idején”.³⁷ Ez egyértelműen a *Szükséges utasítások...* formulájának fordulata, már csak azért is, mert más felekezeteknél nem volt szokás az angyalok előtt ígéretet tenni. Igen ám, de egyből hozzá kell tennem: a peresek mindketten kolozsváriak voltak, így minden bizonnyal a város határán belül házasodhattak össze.

³⁵ 1632-ben máris két „gyökeresen eltérő hagyományból táplálkozó és teológiát hirdető” kátét jelentettek meg az erdélyi unitáriusok, s míg az egyikben azt olvashatjuk, hogy „műnekünk nemcsak hamisan nem szabad eskünnünk, hanem még ugyan igazán is csak akkor szabad, a’ mikor néminemű kételenségből kényszerítettünk arra”, addig a másikban azt, hogy „[k]évánja az Úristen, hogy igaz és szükséges dologban csak az ő nevére esküdjél”. MOLNÁR Dávid, „...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége”. *Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György korából (1613–1648)*, A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 7. (Kolozsvár: Magyar Unitárius Egyház, 2015), 295., 336.; BALÁZS, „Elhúzódo felekezetiesedés...”, 59., 71–72.

³⁶ BÁRTH Dániel, „A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az unitárius szertartáskönyvek”, in *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön. 2005. szeptember 1.*, szerk. S. LATZKOVITS Emőke, SZŐCSNÉ Gazda Enikő (Sepsiszentgyörgy, Veszprém: Székely Nemzeti Múzeum, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2007), 213–230., 225. Nem ő közölte először: SZOMBATEALVI József, „Egy 18. századi szabályzat az erdélyi unitárius istentisztelet és szertartások végzéséről”, *Keresztény Magvető* 93., 1. sz. (1987): 22–33. Ekkor már biztosan fogták egymás kezét a házasulandók.

³⁷ *Kolozs-Dobokai Unitárius Egyházkör parciális és főkonzisztóriumai jegyzőkönyve II.* (1606–1693), a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, jelzet nélkül, 204.

A beszéd

A tárgyalta időszakban, az 1620-as évek legelején nyomtatták ki Valentinus Radecius *De matrimonio tractatus* című munkáját is, amelynek tartalmát – legalábbis alapvonalaiban – már a 18. században is leírták: „Benne tárgyalatik: 1. Mekkora a házasság méltósága és kitűnősége? 2. Miképpen kell hozzáfogni a házassáéhoz? 3. Hogy kell végigcsinálni?”³⁸ Bő két évszázad múlva a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* második kötetében mindezt a nyomtatvány járulékos részeinek felsorolásával egészítették ki: „A címlap hátán ajánlás *Lectori benevolo*. Ezt követi *Tractatus de matrimonio* címmel a házasságról szóló teológiai értekezés. Két lapnyi bevezető szöveg után három kérdést emel ki: I. Quanta sit matrimonii dignitas et praestantia – II. Quomodo vita matrimonialis sit ineunda – III. Quomodo sit transigenda.”³⁹ Meghatározták még a *De matrimonio tractatus* műfaját is, amelyet a vallási tanítás⁴⁰ terminus technicusszal jelöltek meg, az ajánlás alapján pedig megállapították azt is, hogy „a szerző a lelkipásztoroknak akar segítségére lenni a házasságkötéskor mondandó beszédekben.”⁴¹

A műfaji meghatározás azt sejteti-sugalmazza, hogy Radecius szerzeménye házasságtani értekezés, a házasulandók násznép előtti megszólítása azonban teljesen ellentmond ennek:

„Úgyhogy most ti is, akik kölcsönösen elkötelezitek magatokat egymásnak a házasság szentségében, biztosra vehetitek a legjobb és legnagyobb Isten egyedülálló kedvezésére és az ebből fakadó ajándékainak bőséges gazdagságára vonatkozó ígéretet, amennyiben úgy teljesítitek házastársi kötelességeiteket, hogy Ő örömet lelje az egyetértésre való törekvésetekben, és méltónak találjon rá, hogy hozzátok kösse magát. Úgy kövessen titeket Isten kedvezése és jósága, hogy – amiként az Írás mondja – szerencsések legyetek a városban, szerencsések legyetek otthon és vidéken, szerencsések legyenek az utódaitok, szerencsés legyen a munkátok, a földetek és a nyájatok haszna, szerencsések legyetek érkezéskor és induláskor egyaránt. Ezen reményetek és várakozásotok teljesülését kéri isten-

³⁸ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, KOZMA M. és KOZMA J., *Az Erdélyi...* 2., 495. Vö. KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, *Az Erdélyi...* 1., 703.; KÉNOSI TÖZSÉR, *De typographiis et...*, XIX., 80., 110., 143.

³⁹ RMNy 1252. Vö. RMK II 417.

⁴⁰ Heltai Jánosnál: részleges vallási tanítás. HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában*, Res Libraria II. (Budapest: Universitas Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2008), 178., 183–184.

⁴¹ RMNy 1252.

félő fohászokkal és imádsággal a szüleitek, a rokonaitok, a barátaitok és mindenki más is, akit csak itt összegyűlni láttok.”⁴²

Az ilyenfajta alkalmiság nem a vallási tanítások műfaji készletének tartozéka, s így a könyv nem lehet vallási tanítás, csakis beszéd. Egészen pontosan: esztetési beszédminta. Hasonlóan vélekedett róla Pokoly József is, aki szerint „a Rodecius [!] által írott «Tractatus de matrimonio» című, 1621-ben Kolozsváron megjelent műve [!] csak Agendalis beszédeket, illetőleg ugyanehhez anyagot tartalmaz”.⁴³

De miről is szól a *De matrimonio tractatus*? Az első egységben Radecius a házasság méltóságát azzal bizonyítja, hogy intézményét maga Isten alapította, csaknem általánosan elismert, a törvény és az evangéliumi tanítás nemcsak megerősíti, hanem finomítja és tökéletesíti is (ezért nem dívik a keresztényeknél a többnejűség és a válólével), jelességére pedig a kánai csodajelből is következtetni lehet. Elfogadottságát viszonylag eredetien támasztja alá: még maga Platón sem tudta bevezetni a nőközsége.⁴⁴ Radecius ezek után a házaselet célját úgy ismerteti, hogy közben teljesen szétfeszíti a hagyományos kereteket: a Szent Ágoston-i triplex bonum-elmélet protestáns változatából átvesszi,⁴⁵ hogy a házasság rendeltetése a fajfenntartás, a testi-lelki tisztaság megőrzése⁴⁶ és a kölcsönös segítség,⁴⁷ ám ő mindezeket a jó és boldog életnek rendeli alá, az elméletet pedig (miközben érvelésének nem része az a toposz, miszerint a házasság Krisztus és az egyház szövetségének lenne a jele) többszörösen kiegészíti. Előbb a házaselet hasznai közé számlálja a rokonság terebélyesedését, a férfiak egymás közti szerelmi vetélkedésének szünetelését, a törvényes utódlást és az előrelátó gondoskodás családtagokra történő ösztönös kiterjesztésének civilizációs hatását, azután pedig a házaselet örömeiről beszél. Ilyen a társas lényként való létezés lehetősé-

⁴² RADECIUS, *De matrimonio tractatus*, 54. A fordítást belső használatra Szabó Ádám készítette. Vö. 35–36., 38–39.

⁴³ POKOLY József, „A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig”, *Protestáns Szemle* 6., 5. sz. (1894): 17–29., 100–122., 162–177., 235–251., 305–323., 365–978., 321.

⁴⁴ Vö. BOLONYAI Gábor és GÁBOR Sámuel, „Az »isteni Platón« és a »legszemérmertlenebb Epikuros«: Bessarion-idézetek Bonfini *Symposion*jában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122., 1. sz. (2018): 3–30., 7–8.

⁴⁵ Vö. SZABÓ András Péter, „Menyegzőtől mennyegzőig...”, 37–38.

⁴⁶ A nemi betegségek elhárításával együtt: „hogy se a lelkünket [...] ne szennyezzük be a tisztátalan vágak mocskával, sem pedig testünket [...] ne csúfítsuk el a kicsapongás visszataszító jeleivel.” RADECIUS, *De matrimonio tractatus*, 8.

⁴⁷ Ez tulajdonképp már nem is cél, hanem haszon nála.

ge, a gyermekáldás, a jól leélt élet tudata vagy épp a gyermekek általi „halhatatlanság”. A második egységben, amely egyáltalán nem szokványos ilyen beszédek esetén, Radecius előbb egy Sallustius-idézettel arra hívja fel a figyelmet, hogy házaseletre lépéskor nem szabad meggondolatlanul cselekedni („Mert mielőtt bármibe fogsz, jól meg kell fontolnod...”⁴⁸), azután pedig Hésziodosz jeles mondasát parafrázeálja:

„Mindenben legjobb annak, ki megéri magától,
 hogy mi következik aztán és jobb végre hogyan jut.
 Mégis, az is jól jár, aki meghallgatja a bölcs szót.
 Ám aki önmaga nem tud itélni, de másra se hallgat,
 hogyha okos szót szól, az már a haszontalan ember.”⁴⁹

Kérjünk tehát tanácsot szüleinktől, gyámunktól – folytatja Radecius –, leginkább pedig magához Istenhez forduljunk – úgyis csak általa lelhetünk biztosan boldogságot. A harmadik és egyben legközhelyesebb egységben, amely a házasság végbeviteléről szól, a házastársak egymással szembeni, Szentírásból „kigyűjtött” kötelességeit sorolja fel. A terjedelmes szakasz végén ezúttal össze is foglalja az elmondottakat:

„Ezek voltak, amelyekre a házasfelek kötelességével és Isten törvényével kapcsolatban figyelmeztetni akartam; és úgy tűnik, hogy ha ezeket figyelmesen betartják, lehetetlen, hogy a szerencsésen induló házasság ne érje el a kívánt sikert. Ugyanis ha a férj bensőséges szeretetet táplál a felesége iránt, amelytől láng-ra gyúlva úgy tartja, hogy őt mint Isten különleges és nagyon értékes ajándékát nyerte el, és olyan tisztességesen bánik vele, hogy a szavaitól távol lesz minden gyalázkodás, a tetteitől a kegyetlenség; ha a felesége jólétéről hajlandó úgy gondoskodni, mint a saját testéről; végül ha annak gyengeségét és törekenységét szelídséggel és kedvességgel kezeli; és ha cserébe a feleség a férje iránt táplált tiszta és őszinte szeretet mellett alázatosságot tanúsít, ha őszintén igaz nagyrabecsülést és tiszteletet mutat a férjével szemben, ha folyamatos szolgálattal bizonyítja az engedelmességre való teljes hajlandóságát, végül ha jókedvű szolgálatkészséggel tetézi az engedelmességből fakadó kötelességtudatot – tehát, mondom, ha ezeket

⁴⁸ C. SALLUSTIUS CRISPUS, *Összes művei*, ford. KURCZ Ágnes, Bibliotheca Classica (H. n.: Magyar Helikon, 1978), 9.

⁴⁹ HÉSZIODOSZ, *Istenek születése – Munkák és napok*, ford. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, Ókori Irodalom Kiskönyvtára (H. n.: Magyar Helikon, 1974), 50.

az üdvös feladatokat mindkét fél magára vállalja, és a maga részéről mindenki hűségesen végrehajtja őket, akkor az egymást kölcsönösen erősítő kötelelességeknek ebből az oly szeretetreméltó összekapcsolódásából egyetértés fog származni, éltetője és megőrzője mindazon boldogságnak, amit egy emberi közösség csak nyújtani tud.”⁵⁰

E három egységből álló főszöveget ajánlás előzi meg, ebből pedig az is kiderül, hogy Radecius ha nem is formulának, de feltétlenül valamiféle formulaszerűségnek, „quasi formulának” szánta munkáját, amelyet paptársainak írt:

„Üdvözet a nyájas olvasónak! Gyakran és sokan kértek, hogy a prédikátorok használatára írjak egy egybekelési, azaz házasságkötési formulát; én pedig, nyájas olvasó, ezt adtam közre a házasságkötésről, bármennyit is érjen. Természetesen nem azzal a szándékkal, hogy egy ilyen terjedelmes írást egyszerre teljesen felolvassanak (mert ez a prédikátor számára is nehéz, és a nép számára is unalmas lenne); hanem azért, hogy ha valaki ebből az egy formulaszerűségből némi jó ízléssel többet össze akar állítani magának, akkor használhassa. Ezáltal ugyanis könnyen megoldhatónak tűnt, hogy változatosság révén elégedetté tegyük a hallgatóságot. Ugyanezen okból kifolyólag, tehát hogy senki se higgye azt, hogy itt egyetlen hivatalos formula lett közreadva, a következő címet adtuk művecskénknek: *Értekezés a házasságról*; így kellően baráti hangnemet ütöttünk meg az egyházi írókkal szemben. Mindenekelőtt erről akartunk tájékoztatni téged, nyájas olvasó, hogy tisztában legyél a szándékunkkal. Fogadd hát jó szívvel segítő igyekezetünket, és Isten áldjon meg téged.”⁵¹

Hogy mennyire fogadták jó szívvel, vagy milyen hatást gyakorolt saját századában, arról nem könnyű megállapításokat tenni.⁵² Mindenesetre hasonló

⁵⁰ RADECIUS, *De matrimonio tractatus*, 49.

⁵¹ Uo., 2.

⁵² A kolozsvári Akadémiai Könyvtár egyik példányának (U 456/b) possessora Árkosi Csiki István (1750) és Homoródszentmártoni Gedő József (1750), a másiké (U 530) pedig Andrásfalvi István (1640) és Nagyajtai Kovács István. Hogy a széljegyzeteket kik és pontosan mikor írták, nem állapítható meg. A nyomtatványt le is másolták, de ez már a 19. század második felében történt (Ms. U. 924). A *kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi magyar könyvtárgyújteményének katalógusa / Catalogul colecțiilor Biblioteca Maghiară Veche a Bibliotecii Academiei Cluj-Napoca*, szerk. SIPOS Gábor, KOVÁCS Mária, KÜSZÁLIK Eszter, SÁNTHA Emese, SIPOS Gábor, SZŐKE Imola, Sapientia Könyvek 28.: Társadalomtudomány (Kolozsvár: Scientia Kiadó, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 2004), 473.

beszéd a kolozsvári Akadémiai Könyvtár Ms. U. 262 jelzetű kéziratában, az ún. *Conciones Vetustissimæ*ben is megőrződött; ez a *De matrimonio*, amely a 17. század közepén keletkezhetett. Bár ez sokban emlékeztet Radecius szerzeményére, nincs olyan egyedi közös jegyük, amely alapján szorosabb kapcsolatba hoznám vele. Funkciójára kétségbevonhatatlan bizonyíték, hogy a kézirat végére feljegyezték: „posthæc copulatio sequitur”, azaz ezután kopuláció következik. Kopulációnak Bárh a házasságkötés szertartásának azon elemét nevezte, „amikor az eskető pap a felek szándék-kinyilvánítása után megerősíti azok akaratát és kijelenti a házasság létrejöttét”.⁵³ Tágabb értelemben pedig maga az egyházi házasságkötés.

Összefoglalás

Az 1620-as évek erdélyi unitárius egyházában voltak olyanok, köztük a püspök, Valentinus Radecius is, akik az esketési szertartás megváltoztatására és uniformizálására törekedtek. Ez aligha sikerült nekik, legfeljebb ideiglenesen és korlátozott hatókörben. A dokumentumokban azonban egyes szertartási elemeknek nyoma maradt, ami alapján rekonstruálni lehet az újitók által „ideálisnak” vélt liturgiát. Eszerint miután a házasulandók az egész gyülekezet előtt megmutatták magukat („in medium prodierunt”),⁵⁴ a pap esketési beszédet (doctrina) intézett hozzájuk.⁵⁵ Ezt kérdés és ígélet követte. *De matrimonio tractatus*ában Radecius minderre szintén nem az eskü, hanem a stipulatio szót használja.⁵⁶ A stipulatio Finálnál „formaszerinti megkérdezés és avval egybekötött ígértekövetelés” (bővebben l. a mellékletben).⁵⁷ Ezek után kellett következnie a kopulációnak. Mindéből az is látszik, hogy az unitárius esketési szertartás szerkezetileg nem nagyon különbözött más felekezetekétől, az eskü helyetti stipulatio azonban teljesen idegen volt Magyarországon és Erdélyben is.

⁵³ BÁRTH, *Esküvő, keresztelő, avatás...*, 99.

⁵⁴ RADECIUS, *De matrimonio tractatus*, 4.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ FINÁLY Henrik, a legjobb és legújabb szótárirodalomra támaszkodva összeállította, *A latin nyelv szótára* (Budapest: Franklin-társulat, 1884), 1875.

Melléklet

Részlet a Diódsi György által összeállított *A római jog világa* című kiadványból

„A stipulatio a rómaiak mindenre használatos szerződéskötési módja volt. Ősi, eredetileg talán eskü jellegű kötelezettségvállalást jelentett, amely élőszóval, kérdés-felelet formájában történt. Két szereplője volt: a hitelező, akivel szemben a kötelezettséget vállalták, és az adós, aki kötelezte magát. [...]

Valójában a stipulatio a kötelezettségvállalás lehető legegyszerűbb és legkézenfekvőbb módja volt. A hitelező kérdezett: »Ígéred-e, hogy adod Stichus nevű rabszolgádat?« Erre az adósnak egyetlen szóval kellett válaszolnia, mégpedig ugyanazzal az igével, amely a hitelező kérdésében szerepelt. Példánkban tehát a válasz: »Ígérem.« A stipulatio előnyei közé tartozott, hogy ez a tömör, szóbeli forma arra készítette a két szerződő felet, hogy egyértelműen kevés szóval meghatározzák azt, amiben megállapodtak. Így tisztázódott, hogy a sok előzetes alkudozás, tárgyalás, fecsegés után voltaképpen miben egyeztek meg. Idővel viszont a stipulatio hátrányává vált, hogy a szóban elhangzó ígéretet nehezen lehetett bizonyítani. Ezért szokásba jött, hogy írást is készítettek az elhangzottakról.⁵⁸

Mint ahogy a kérdés-felelet formát tetszés szerinti tartalommal lehetett meg-
tölteni, a rómaiak mindenfajta kötelezettség vállalására alkalmazták a stipulatiót. Ennek folytán a jogtudósoknak többnyire éppen a stipulatio taglalása szolgálta-
tott alkalmat a szerződés egyik-másik általános elvének kifejtésére. A stipulatio
formájának tömörsége pedig méltó próbaköve volt a jogászi értelmezés művé-
szetének.”⁵⁹

⁵⁸ Diódsi nem említi az astipulatort (esetünkben ő a pap), aki tanúként lehetett jelen a szerződés megkötésekor.

⁵⁹ *A római jog világa*, szerk., bev., jegyz. DIÓDSI György, ford. BORZSÁK István, DEVECSERI Gábor, DIÓDSI György, HAMZA Gábor, KÁLLAY István, TERÉNYI István, VISKY Károly, ZLINSZKY János, Európa Antológia: Róma (Budapest: Gondolat Kiadó, 1973), 160–161.

Adalékok Felvinczi György életéhez

A költő és színműíró, de eredeti szándéka szerint unitárius papnak készülő Felvinczi György neve ismert mind Kolozsváron, mind a magyar művelődéstörténetben. A Kolozsvárt megverselő költőt,² később a város egyik szolgabíráját és prokurátorát az erdélyi színháztörténet is számontartja. Életéről szóló első forrásainkat az unitárius kollégium legfontosabb eseményeit őrző Fasciculusokban találjuk meg. De megemlékezett róla Kénosi Tőzsér János és Uzoni Fosztó István is az erdélyi unitárius egyház történetéről írott monumentális művükben, az iskola seniorai sorában.³

Minden bizonnyal árva gyermekként nevelkedett, születési helye után Felvinci,⁴ Vinci néven emlegetik a források. Születésének pontos idejét nem ismerjük. Feltehetően valamikor a 17. század negyvenes éveiben jött világra. Talán Tordán kezdte meg tanulmányait, majd Kolozsvárra folytatta. A kéziratos Fasciculus Rerum Scholasticarum II. kötete szerint 1664. augusztus 23-án kezdte el tanulmányait, vagyis kezdett frekvenciálni,⁵ majd október 4-én felvették a noviciusok közé.⁶ A kollégium 16–17. századi tanrendje a hagyományos háromszintű oktatást követte. Kovács Sándor az unitárius lelkészképzésről írott tanulmányában Gál Kelemen nyomán felsorolta a különféle csoportokat és osztályo-

¹ Nagy Norbert (1999, Marosvásárhely) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karának ötödéves hallgatója. A most közölt részlet egy hosszabb dolgozat része, amely az Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencián harmadik helyezést ért el. Elérhetősége: nagynorbert99@yahoo.com.

² HEREPEI János, „Kolozsvári utcák Felvinczi György versében”, in *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.*, szerk. KESERŰ Bálint (Budapest, Szeged: Kosuth Nyomda, 1971), 523–534.

³ KÉNOSI Tőzsér János, UZONI Fosztó István, *Az erdélyi unitárius egyház története II.*, ford. MÁRKOS Albert, bev. és a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kiegészítette BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009).

⁴ *Magyar művelődéstörténeti lexikon III.*, szerk. KÖSZEGHY Péter (Budapest: Balassi Kiadó, 2005), 63. Továbbiakban: MAMŰL III.

⁵ *Fasciculus Rerum Scholasticarum II.*, 202. (Kézirat a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában, a továbbiakban Fasc. II.)

⁶ Uo. 203.

kat. Eszerint a kezdők, a rudimentaristák és parvisták az írás-olvasást, a vallás alapjait és a latin nyelv első elemeit sajátították el. Tanítójuk a kollaborátor volt, aki rendszerint a felsőbb éves diákok közül került ki. A középső fokozathoz tartoztak az etimologisták, szintaxisták és poéták, akik a latin grammatika, retorika és poétika elemeivel ismerkedtek, tanítójuk a kollaborátor és a lektorok. „A harmadik csoport tagjai közül kerültek ki a papi pályára készülő tógások és a világi hivatást választó szekundánsok, akik logikát, dialektikát, metafizikát, teológiát, héber és görög nyelvet tanultak a rektortól és a lektoroktól.”⁷

A harmadik csoport tagjait első évben noviciusnak nevezték, a második évben már a veteránus megnevezéssel illeték őket.⁸ A frekventálás tulajdonképpen a tógás diákok közé való felvételt jelentette, amely hat hétig tartott. Gál Kelemen iskolatörténete alapján vázoljuk röviden, hogy mit jelentett a frekventáció.

A diákok külsejére nézve pontosan meghatározott egyenruha és hajviselet volt elrendelve. A frekventáció tulajdonképpen egy belső felkészülési folyamat volt, amelyben a diák magába szállva előkészült az egyházi szolgálatra úgy, hogy lassan lemondott minden hiúságról. Csak azok számára volt kötelező a frekventálás, akik egyházi szolgálatba akartak lépni. Akik nem lelkésznek készültek, azok mentesek voltak a frekventálás alól, őket secundanusoknak nevezték, és a tógátusoktól különböző törvényeik voltak.⁹ A teljes napot kitöltő egyenruhában való tanulás, és a napi két templomlátogatással eltöltött hat hét után az új diáknak vizsgázni kellett a teljes diák- és a tanári kar színe előtt. Ha ez sikerült, akkor felvételt nyert a deáki társaságba (societas togata), ha nem, akkor meg kellett ismételnie ezt az időszakot.¹⁰

Felvinczi 1668. március 21-én Árkosi Sámuel nevű diáktársa után lett exaktor, azaz ellenőr.¹¹ Exactori, vagyis alfőnöki tisztséget egyszerre hárman töltötték be a kollégiumban. Egyik a magyar, másik a szász diákok, harmadik a secundanusok részéről. Feladatkörükhöz tartozott a mulasztások nyilvántartása, a szolgák felügyelete, az iskolából hazamenők és visszajövők nyilvántartása.

⁷ Kovács Sándor, „Mutatis mutandis. Unitárius lelkészképzés Kolozsvárott”, *Református Szemle* 112., 1. sz. (2019): 49–61., 49.

⁸ *Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből*, szerk. GAAL György (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2007), 101.

⁹ *Fejezetek...*, szerk. GAAL, 102.

¹⁰ GÁL Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900) II.* (Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Intézet, 1935), 21.

¹¹ Fasc. II., 244.

1669. május 1-én Felvinczi tanítónak (rektornak) ment Torockóra.¹² A Kénosiék egyháztörténete alapján íródott tanulmányok Felvinczi torockói rektorságát az Árkosi Dániel rektorsága után teszik. Azonban Árkosi Dániel tulajdonképpen Felvinczi után, 1671 májusában lett a torockói iskola rektora. Szinyeyi József a magyar írók életéről és munkáikról írott művében helyesen rögzíti, hogy Felvinczi 1671. május 1-ig maradt Torockón.¹³ A torockói iskola matriculái valószínűleg elvesztek, de a Kolozsvárott őrzött Fasciculosokban az áll, hogy 1672. február 3-ától Kolozsvárott a szintaxisták kollaborátora, azaz tanítója lett.¹⁴ Május 27-én a diákok főnökének, seniornak választották.

A senior, vagy más néven iskolafőnök szerepe rendkívül fontos volt, mert jóformán segédigazgatónak tekinthető. Ő volt a diákság pénztárnoka, ő kötött szerződéseket, és ő folytatott pereket. Gaal György szerint e tisztség viselője, akár egy *tribunus plebis*, minden oldalról védte az ifúság érdekeit. Megválasztása kizárólag a tanárok előtt történt, azonban a diákság szavazattöbbségével. Jövedelme is nagyobb lehetett, mivel minden adomány, pénz 1/15-ét ő kapta. Jogai mellett kötelességei is voltak, amelyek közé tartozott pl. az iskolai rend és fegyelem megtartása.¹⁵ Bár kis mértékben ugyan, de a senioroktól is függött, hogy miket jegyeznek fel a fasciculusokba. A cantatiók, temetések, frekvenciák, jövedelmek bejegyzése és elosztása azonban kivétel nélkül kimaradhatatlan elemei a seniori évkönyveknek.

Az életrajzát bemutató források előszeretettel időznek Felvinczi szerelmi kalandjánál, és részletesen elbeszéli azt a sikamlós epizódot, ami 1672-ben az unitárius kollégium falai között zajlott. A források kivétel nélkül Kénosi–Uzoni elbeszélését követik, ezt ismétli el Jakab Elek, és ezt írta le legutóbb a *Korunk* hasábjain a színháztörténeti számban Páll-Szabó Ferenc is, aki azonban a történet forrását soha nem látta.

A Kénosi–Uzoni-egyháztörténet első kötetében olvassuk azt, hogy Felvinczi „menyecskés legény volt”.¹⁶ Jakab Elek unitárius történetíró is innen merít, ami-

¹² Fasc. II., 253.

¹³ SZINYEI József, *A magyar írók élete és munkái* (Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatal, 1900).

¹⁴ Fasc. II., 280.

¹⁵ *Fejezetek...*, szerk. GAAL, 105–106.

¹⁶ KÉNOSI Tőzsér János, UZONI Fosztó István, *Az erdélyi unitárius egyház története I.*, ford. MÁRKOS Albert, bev. és a fordítást a latin eredetivel egybevetette és kiegészítette BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, *Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/1.* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2005), 492.

kor ő is „menyecskés legénynek” nevezi Felvinczit,¹⁷ de találkozunk később a „nők után bolonduló” senior megnevezéssel is.¹⁸ Utolsó seniori bejegyzése az iskola Fasciculusában 1673. ápr. 12-ről való.¹⁹

A szerelmi kaland eseményeit Kénosi a következőképpen örökítette meg:

„1672. május 27-től 1673. április 11-ig szeniori hivatalt viselt a kolozsvári kollégiumban. Említett időpontban, késő este, egy parázna nőszemélyt vitt be az iskolába. Ezért bilincsbe verték, de a bilincset kövel lealapálta. Ekkor kezére béklyót raktak, s virradtig az iskolafőnök lakásán őrizték. Reggel összeült az iskola díszes tanácsa: Szentiváni Dániel igazgató, ki egyszersmind az eklézsia első papja is volt, továbbá a legelőkelőbb városi tanácsosok és az iskola pártfogó urai, hogy ítélezenek.”²⁰

A Fasciculus valamivel részletesebben adja elő az eseményeket.²¹ Az unitáriusok kolozsvári iskolájában történt szörnyűséges esetet örök emlékezetre azért jegyezte le a senior, hogy ehhez hasonlóval a tanuló ifjúság lehetőleg magát meg ne fertőzze: „Vinczi György, ennek az iskolának szeniora, nem tudom, mi és milyen gonosz lélektől vezérelve, valami nyilvános kurvát (scortum) késő este bevitt az iskolába, és vele egy helyen, amelyet biztonságosabbnak vélt, elrejtőzött. Hogy mi egyebet csinált vele, ha paráználodott-e, vagy sem, senki sem tudja kétségtelenül, csak ő maga és az ő elméje.”²² Miután elrejtette a prostituáltat (a latin eredetiben a jegyzőkönyv kurvát ír!), Felvinczi felment a dolgozósobájába, és kevéssel később, amikor lefeküdni ment, látták őt a diákok, sőt azt is, hogy aludt. Ezzel a cselekedetével azonban nem nyugtatta meg mindenkinek a lelkét, tudniillik valaki(k) titokban meglesték őt, amikor lejött szobájából.

A senior ugyanis, amikor úgy ítélte meg, hogy már mindenki az ágyában alszik, lejött, hogy a prostituáltat előhossa a rejtekhelyéről, és az iskola kerítésén keresztül elbocsássa. Az iskola falai között elrejtett szeretőjéhez visszaosonó seniort néhányan meglesték, és nem nézték el bűnét. A leskelődők megakadá-

¹⁷ JAKAB Elek, *Kolozsvár története III.* (Budapest: Szabad kir. Kolozsvár város Községe, 1888), 56.

¹⁸ FERENCZI, „Adatok az iskolai színjáték...”, 77.

¹⁹ VARGA Imre, „Vándorlantosként halt-e meg Felvinczi?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 66., 4. sz. (1962): 474.

²⁰ KÉNOSI Tőzsér, UZONI Fosztó, *Az erdélyi unitárius egyház története I.*, 492.

²¹ Itt köszönöm meg Pap György tanár úrnak a szöveg elolvasásában és fordításában nyújtott segítségét.

²² Fasc. II., 294–295.; Szentpáli N. Ferenc, *Felvinczi György, Pápai Páriz Ferenc és Tótfalusi Kis Miklós versei*, Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 13., főszerk. KLANICZAY Tibor, JANKOVICS József, szerk. STOLL Béla, s. a. r. VARGA Imre (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 574. (A továbbiakban: RMKT XVII/13.)

lyozták tervét, és az ügy a rektor és a tanács elé került. Összeült az iskola tanácsa és a paráználkodó seniort börtönbe csukták.

Az események további elbeszélése megegyezik a Kénosiék által közölt variánssal, azzal a kiegészítéssel, hogy Kénosiéknál az idősíkok összeecsúsztak, a torockói tanítóságra a Fasciculus szerint korábban került sor.

„Úgy akarták először, hogy a városi börtönbe csukják, de később megelégedtek azzal, hogy a főnök lakása alatt lévő iskolai tömlöcbe zárják. Azalatt, míg a tanácskozás folyt, az intézeti szolgálók egy cserjésből vesszőket készítettek elő, hogy kicsapás esetén legyen mivel megfenyíteni. Azonban az ítélet úgy hangzott, hogy félévet töltsön megbilincselve őrizet nélkül az iskolai tömlöcben. Ez idő letele után, vagy ha engedelmességet fogad, s hibáját megbánja, még hamarabb is, tisztességben szabadon bocsátassék. Ellenkező esetben megvesszőzve kicsapatassék. Erre a kemény ítéletre a forróvérű fiatalember valamelyest lecsillapodott, s két hét és négy nap elteltével a börtönben erősen fogadkozott, hogy megjavul. Ígért fűt-fát, csak kegyelmezzen meg neki az előjáróság. Késznek mutatkozott kimenni akár papnak, akár iskolarektornak, ahová parancsolják. Kérte, hogy ha e kívánságát nem teljesítik is, tegyenek meg bár annyit, hogy az ítéletet változtassák meg, s bocsássák szabadon. Hogy ezt azonnal meg nem kapta, a heves vérű ifjúnak ismét fejébe futott a vér, egy baltát kerített, bilincset leverte, a szoba ajtaját kitörte, és május 15-ére virradólag a kerítésen át kiszökött a városba. Később azonban megbánta bűnét, ismét keresztényi életre adta magát, s Árkosi Dániel után elnyerte a torockói iskola igazgatói hivatalát. Mindezt bővebben lehet látni a kolozsvári iskola anyakönyvében.”²³

A Fasciculus elbeszélése kínál még számunka néhány aprónak tűnő, mégis fontos információt. A tárgyalás első napján kiderült ugyanis, hogy az a bizonyos nőszemély a férjétől elkülönülve élt. A szöveg alapján talán az sem zárható ki, hogy a hölgy és Felvinczi között már hosszabb ideje tartott a viszony, és ez vezetett az elkülönüléshez.²⁴ A Fasciculusban azt olvassuk, hogy Felvinczit szökése után gyakran látták még a nő társaságában.

Varga Imre azt állítja, hogy a szerelmi kalandja miatt kicsapott Felvinczi végleg szakított azzal a gondolattal, hogy az unitárius egyház szolgálatában álljon. Szerinte nemcsak az egyházi szolgálattal szakított, hanem vallást is váltott, és refomátussá lett. Állítását arra alapozta, hogy Benkő József *Transsilvania*

²³ KÉNOSI TÖZSÉR, UZONI FOSZTÓ, *Az erdélyi unitárius... I.*, 492.

²⁴ Fasc. II., 295.

specialis c. munkájában Felvinczit nem az unitáriusok, hanem a reformátusok közt tárgyalja, noha külön fejezetet szentelt az unitárius íróknak.²⁵

Felvinczi valószínűleg unitárius maradt, hipotézisünket igazolja az, hogy 1676-ban Kövendi János kolozsvári centumpáter megrendelésére lemásolja Szenci Molnár zsoltárait. A kézirat jelenleg az Akadémiai Könyvtárban van, jelzete MsU. 995. Kövendi János volt a megrendelője az 1679. augusztus 5-én befejezett ún. Kövendi-kódexnek is.²⁶ Ez Thordai János és Bogáthi Fazakas Miklós zsoltárait tartalmazza.²⁷ Jelzetük MsU. 1381/A-B. Ugyanő másolta Thordai János zsoltárait, ez az ún. Kanyaró-kódex, keletkezése 1676–1679 közé tehető.²⁸ Neki tulajdonítják azt az unitárius graduált is, ami Kelemen Lajos közvetítésével került az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárába, amely jelenleg a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár különgyűjteménye, jelzete Mss. 1269. Ezzel nem ér véget a Felvinczi által másolt zsoltárok és graduálok története, mert az 1692-es és az 1788-as vizitációs jegyzőkönyv szerint a tordai eklézsiában „vagyon egy psalterium, melyet írt Vinczi György”. Az 1788-as jegyzőkönyv szerint a psalteriumban Thordai és Bogáthi zsoltárai voltak. A fentiek alapján talán feltételezhető, hogy Felvinczi a kollégiumból való kicsapata után zsoltár- és graduálmásolással kereste kenyerét. Ez nemcsak gondos kézírásáról árulkodik, hanem kiváló zenei műveltségéről is, hiszen a kottákat is pontosan lemásolta.

Unitárius voltát igazolják azok a válóperek is, amelyekre Kovács Sándor hívta fel a figyelmet, és amelyek eleddig ismeretlenek voltak a kutatók előtt.

Felvinczi házaselete éppoly kalandos, mint egész életútja. Haláláig három válóperről találunk adatot az unitárius egyház főtanácsi jegyzőkönyveiben (Protocollum Partiale Consistorium). Az, hogy a válásokat mindhárom esetben az unitárius papi szék mondja ki, egyértelműen jelzi, hogy Felvinczi haláláig unitárius maradt. Az egyházi ítélszék ugyanis csak saját felekezetének tagjai felett mondhatott ki ítéletet. Felvinczit pedig éppenséggel háromszor választották el az unitáriusok jogrendje szerint.

Először Varga Erzsóktól választották el 1691. február 28-án, ezt eképpen örökíti meg a jegyzőkönyv:

²⁵ VARGA Imre, „Fejezet a 17. századi polgári irodalom történetéből (Felvinczi György), *Irodalomtörténeti Közlemények* 64., 1. sz. (1960): 51–65., 60.

²⁶ SZABÓ T. Attila, „Adatok Felvinczi György életéhez és irodalmi munkásságához”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 43., 1. sz. (1933): 141–145., 142.

²⁷ RMKT. XVII/13., 576.

²⁸ SZABÓ T. Attila, *Kézírtas énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XIX. században* (Zilah, 1934), 79.

„Eodem die. VINCZI GYÖRGYNÉ VARGA ERZSÓK, egerbegyi, prokurátorának konstituálja VADKERTI JÁNOST.

Az A. exmissziót kívánván, úgymint VINCZI GYÖRGY uram, exmittáltatik, cum omnibus circumstantiis bizonyítsa meg az proposícóban feltetett punctumokat. Similiter az asszony, az inkta is doceáljon feleletéről.

Deliberatum in causa GEORGII FELVINCZI et conjugis suae ELIZABETHAE VARGA. Anno 1691. die 28. Februarii.

N<y>ilván konstál az bizonságokból, hogy FELVINCZI GYÖRGYNÉ VARGA ERZSÓK rend felett gyakorta ivutt, vendégeskedett, táncolt és csókolodott gyanús személyekkel házasságnak igazsága és tisztasága ellen mind Szováton, mind pedig Kolozsváratt Szentpéterben, sőt HAYZLER generálné²⁹ ittlétiben is holmi szolga- és béréslegényekkel szer- és rend felett nyájaskodott, éccakáknak idein azokkal ura hon nem létiben dorbézlott, táncolt, és azokat annyira admittálta magához, hogy az gravis cirkumstanciákra nézve, az mint viselte magát azokhoz és azok is hozzája, nem perszvadeálhatja az igaz ítéletű ember magánál, hogy az aktuális tisztátalanságtól is üres lehetett volna, sőt némelyek nyelvek vallásából is kitetszik, hogy vele egynehány ízben is paráználkodott, melyre nézve, minthogy ő, úgymint az asszony ura ellen semmi oly gravist nem produkálhatott, az mely igen sokat ponderálhatna, azért tetszett az Szent Konzisztóriumnak, hogy ez asszonytól, úgymint ki az házasságnak tisztaságát meg nem tartotta, divorciáltassék ura, FELVINCZI GYÖRGY és ad secunda volta transzmittáltassék, az asszony pedig mint olyan putridum membrum ligában hagyattassék.”³⁰

A következő felesége Halász Mária volt, akitől 1694-ben választották el. A következőket olvashatjuk a jegyzőkönyvben a Felvinczit érintő 1694. június 8-i végzéséről:

„Anno 1694. die 31. Junii nobilis d. Georgius Vinczi procuratorem constituit semetipsum. I. par petit, conjunx scilicet domini Georgii Vinczi Maria Halasz, ratione relatoriarum et conceditur.

²⁹ Donat Johann Heißler von Heitersheim feleségéről, Barbara Maria Gräfin von Rotthalról van szó.

³⁰ A *Kolozs-Dobokai Unitárius Egyházkör Partialis és Főtanácsi Jegyzőkönyve* (a továbbiakban KDUEK&FkJk) II. (1606–1693), 267–268. Kézirat a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában. Szigeti Molnár Dávid átírása, itt is köszönetet mondunk azért, hogy megjelenés előtt álló – *Konzisztórium protokollum II. 1606–1693* – könyvéből a hivatkozott részt rendelkezésünkre bocsátotta és a jegyzőkönyv nehezen értelmezhető részeinek kibetűzésében önzetlenül segített.

Anno 1694. die 8. Junii Sedes Judiciaria celebrata in domo parochiali. Vinczi György uram protestál felesége ellen, hogy az exmisszió és párkérés post tempus engedtetett meg.

Deliberatum in causa nobilis Georgii Vinczi et conjugis suae Mariae Halász.

Noha ez Vinci (!) György aktor nem volna méltó, hogy feleségitől divorciáltatnék, minthogy gyakorta megintetvén házasságbeli jó rendnek elkövetésire, hogy magát korrigálván, jó és tisztességbeli személyt vegyen és magát is composite viselje, de böcsületes emberek tanácsát kontemnálnván, se egyszer, se másszor composite nem házasodott. Mindazáltal minthogy igen súlyos és terhes cirkumstanciák vadnak az exhibitáiban, melyek feleségének gyakorta való ~~paráz-~~
~~naságát~~ tisztátalanságát importálják mind Szakal Ádám uram házánál való nímettel, mind pedig az Posgai uram házánál lakott tiszttel, sőt egyebekkel is, úgyhogy nyilván konstál, hogy az házasságbeli tisztaságot felesége meg nem tartotta. Azért divorciálja ugyan feleségitől Vinci (!) György uramot, de minthogy maga is nem szintén pure és innocenter viselte magát, hanem feleségivel együtt ött-ivutt, törvényközben³¹ is, és annak felette meg is békélett volna feleségivel, ha utána járt volna, non obstante eo, hogy tudta feleségének ~~impurítását~~ fogyatkozását. Azért ő is 12 forint pónán marad, és annak felette ligában marad usque ad beneplacitum Consistorii, és akkor is tudva legyen őkegyelménél, hogy ha böcsületes emberek tanácsa ellen akar házasodni és impura vagy szuszpícióban forgó személyt vészen, ha ilyen kázusa obtingál, többé kauzája nem asszumáltatik. Az asszony is ligában hagyatik.”³²

Jól látható, hogy mindkét feleségtől való elvásztás után az asszonyok ligában hagyattak, ami annyit jelent, hogy nem házasodhattak újra, amíg az ítélőszék úgy nem határoz.

Felvinczinek 1705-ben is volt egy válópere. Az 1696-os bécsi utazásának leírásakor arról vall, hogy hátrahagyta három gyermekét Kolozsvárott, ő pedig várandós nejével ment Bécsbe a császárhoz. Feltételezzük tehát, hogy az első három gyermeke, akiről azonban nem tudunk sokat, az első két feleségitől, Varga Erzsóktól és Halász Máriától született. A bécsi útra pedig a harmadik felesége, Takács Anna kísérte el, akitől 1705-ben szintén elvált. 1705. május 22-én a következő végzés született:

„Deliberatum in causa nobilis viri domini Georgii Vinczi contra et adversus uxorem suam fugitivam simulque adulteram in Partiali Consistorio Claudio-poliutano a. 1705. die 22 Maji, Annam Takács scilicet.

³¹ Azaz a válóper lefolyásának ideje alatt is.

³² KDUEkP&Fkjk III. (1694–1780), 11.

Nyilván konstálván az exhibitákból, hogy Takáts Anna, Vinczi György atyámfia felesége hűtetlenül elhadda urát, Vinczi Györgyöt, és más latorral ment el, mégpedig más országban, úgymint Havasalföldiben szöktének, kivel proterve [szemérmetlenül] társalkodott itt is Kolozsváratt, sőt kommerciuma is volt véle, gyermeke is esett tőle. Azért eo ipso divorciálja az Szent Konzisztórium Vinczi Györgyöt tőle, úgymint infidelis és fidefraga desertrixtől [szökevény] és házasságnak tisztaságát meg nem tartó adulterától, és ötet, úgymint megemlített Vinczi György uramot ad ulteriora vota transzmittálja, feltéven mindazáltal ezt, hogy ezután legyen cautusabb [óvatosabb] és ne vegyen valami útravalót³³ és szuszpícióban forgó személyt magának feleségül, hanem böcsületes és ökegyelme jóvát kívánó embereinek és jóakaróinak jóvallásokból, kommandációjokból házasodjék, ne szerezzon molesztiát az Papi Törvényszolgáltató Társaságnak.”³⁴

Felvinczi György 1673-as szerelmi kalandjának és sikertelen házasságainak következménye az lett, hogy nem nyert egyházi hivatalt. Megélhetéséért különféle feladatokat és hivatalokat vállalt, másolói tevékenységéről fennebb szóltunk, tehetségét bizonyítja, hogy nemcsak másolt, hanem maga is különféle verseket szerzett. Korai irodalmi próbálkozásain érezhető az unitárius kollégium hatása.

I. Lipót császár udvarában talán latintolmácsként működött, és különböző komédiák és versek kiadásával tartotta fenn magát. Nem tudjuk, mennyi időt töltött a császári udvarban, hogy pontosan mikor tért haza Bécsből. A Lipóttól kapott kiváltságlevél nem hozott nagy változást életében, a császár ugyan jóváhagyta a színjátékok előadhatása iránti kérelmét, de ez sem a Felvinczi, sem a magyar színjátszás történetében nem jelentett jelentős változást.³⁵ Nincs adatunk arról, hogy bármilyen hivatásos színtársulat szerveződött volna Felvinczi Kolozsvárra érkezése után. A jobb sorsra érdemes ember Kolozsvár szolgabírája volt, 1715 márciusa után halhatott meg.

³³ A szó nehezen kiolvasható az eredeti szövegben. Azért döntöttünk az „útravalót” kifejezés mellett, mert úgy gondoljuk, hogy ennek jelentése: „ne vegyen valami kúrvát”.

³⁴ *Protocolium Partiale Consistorium III. 1694–1780*, 34.

³⁵ SZABÓ Lajos, „A kolozsvári magyar színjátszás”, in *A kolozsvári nemzeti színház évkönyve 1941/42–1942/43. színiévad*, szerk. SZABÓ Lajos (Kolozsvár: Kolozsvári Nemzeti Színház Igazgatósága, 1943), 7.

1956 és következményei Simén Dániel teológiai tanár életpályájában. Az államhatalmi retorzió egy unitárius példája²

Az 1956-os magyarországi forradalom eseményeit a Román Népköztársaság területén Kolozsvár központtal működő unitárius egyház fokozott figyelemmel és vitathatatlan rokonszenvvel követte.³ Az egyháznak ez a magatartása azonban nem maradt következmények nélkül, és a szocialista hatalom által konszolidációs céllal 1957-ben elindított országos méretű megtorlási akció 1959-ben az intézmény működésében is mélyreható átalakulásokhoz vezetett: elítéltek és bebörtönöztek tizenhét lelkészjellegű egyházi személyt,⁴ zsarolással hatékonyan működő, az intézmény totális alávetettségét és felügyeletét biztosító informátorhálózatot építettek ki az államhatalom szempontjából kompromittálódott vagy megfélemlített egyházi tisztviselőkől.⁵

Tanulmányunknak nem célja az 1956-os forradalom unitárius egyház általi fogadtatásának eseménytörténeti rekonstrukciója: mindezt csak minimálisan, a tárgyalt problémakör megfelelő kontextusba helyezésének arányában érintjük. Írásunkban Simén Dániel teológiai tanár életútjának egy meghatározott szakaszát vizsgálva kizárólag csak arra kerestünk választ, hogy az egyházi hivatalnokok tevékenysége, magatartása indokoltá tette-e a hatalom egyházzal szemben fogyanatosított megtorló intézkedéseit vagy sem, illetve melyek voltak azok a vá-

¹ Pál János (1978, Barót) homoródszentmártoni lelkész, egyháztörténész. Doktori fokozatát a BBTE Ökumené Doktori Iskolájában szerezte 2015-ben. Elérhetősége: paljanos@yahoo.com.

² A tanulmány az *ArchívNet*. XX. századi történeti források online folyóiratban megjelent korábbi tanulmány bővített változata: PÁL János, „1956 és következményei Simén Dániel unitárius teológiai tanár életpályájában”, *ArchívNet* 16., 5. sz. (2016), letöltve: 2022. október 20., <https://www.archivnet.hu/1956-es-kovetkezményei-simen-daniel-unitarius-teologiai-tanar-eletpalyajaban>.

³ PÁL János, „Unitárius egyházvezetés 1945–1965 között. Egy célcsoport metamorfóziusa”, *Magyar Kisebbség* 67., 1. sz. (2013): 82–175., 94–96.

⁴ Kovács Sándor, *Unitárius egyháztörténet* (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 2009), 72.

⁵ PÁL, „Unitárius egyházvezetés...”, 111–175.

dak, amelyeknek ürügyén az állami szervek támadólag léphettek fel az egyházzal szemben az 1956-os forradalommal kapcsolatosan.

Elemzésünket a Simén vizsgálati dossziéjában található kihallgatási jegyzőkönyvekre, az ellene tett tanúvallomásokra, valamint a vád perdöntő elemét képező, általa szerkesztett és részben írt prédikációskötetekre építettük, mégpedig azért, mert unitárius viszonylatban mindezidáig ez az egyetlen olyan rendelkezésünkre álló forráscsoport, amely lehetővé teszi, hogy a fentiekben említett kérdéseket érdemben megválaszolhassuk. Simén személyének kiválasztásában tehát a forrásbeli adottságok voltak az elsődlegesek, mindazonáltal nevezetnek az egyházi ranglétrán és közéletben elfoglalt pozíciója, illetve tevékenysége is fontos szelekciós szempont volt.

Életpálya

Közismert, hogy a személyes identitás kialakulását az egyén életében lezajló szocializációs folyamatok és az ennek keretében szolgáló társadalmi-kulturális környezet határozza meg. A bevezetőnkben felvetett kérdések tárgyalását ebből a megfontolásból a vizsgált személy életútjának vázlatos ismertetésével indítjuk, úgy gondoljuk ugyanis, hogy a szocialista rendszerhez és az 1956-os forradalomhoz való viszonyulása csakis ezeknek az ismeretében válik értelmezhetővé.

Simén Dániel 1903. február 13-án született Korondon. Középiskolai tanulmányait a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban végezte, unitárius lelkészi oklevelet 1928-ban a Magyar Unitárius Egyház Unitárius Teológiai Akadémiáján szerzett. Ezt követően 1928 és 1931 között a kaliforniai Pacific School for the Ministry lelkészképző intézetben, majd 1931 és 1933 között a chicagói Meadville Lombard Teológiai Intézetben folytatott teológiai tanulmányokat. Hazatérése után, 1934-től fogarasi segédlelkész, 1936 és 1940 között pedig lupényi lelkész volt. 1940-től 1959-ig teológiai tanárként tevékenykedett az Unitárius Teológiai Akadémia, majd később a Protestáns Teológiai Intézet unitárius gyakorlati tan-székén. 1947 és 1959 között az egyház főjegyzői tisztségét is betöltötte.

Lelkészként és később tanárként is kezdettől fogva aktív szerepet vállalt az unitárius egyház közéletében. 1936 és 1938 között a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körei Egyetemes Szervezetének elnöki tisztségét töltötte be, de tagja volt annak az agilis, megújulást sürgető generációs mozgalomnak is, amely 1938-ban eltávolította az egyház éléről az idősebb nemzedékhez tartozó vezetőséget. Balázs Ferenc kortársaként és követőjeként ahhoz az ifjú lelkészi nemzedékhez tartozott, amely 1920 és 1940 között nemcsak támogatta, hanem hitvallásává is tette Balázsnak azt az integrális falufejlesztő és népnevelő programját, amely a gazda-

sági, szociális kérdések megoldásán túlmenően az egyház hitéletének megújítását, a felekezeti és nemzeti identitás megőrzését és megerősítését is célul tűzte ki.⁶ Az ifjúsági szervezet *Kévekötés* című folyóiratában közölt írásaiból különben világosan nyomon követhető az a tendencia, hogy a fiatal Simén társadalmi, politikai és vallásos világnézetében már a kezdetektől központi szerepet játszottak a szociális igazságosság iránti érzékenység, az erős felekezeti és nemzeti öntudat, az egyház- és nemzetépítő eszme, valamint a pluralizmust az emberi létezés alapelvének tekintő világszemlélet.⁷

A második bécsi döntés után – érdekes szimbiózisban – Siménnél felerősödött a nemzeti és a felekezeti, nem egy esetben polemikus felhangú diskurzus. Egyik főideológusként következetes hirdetője és továbbfejlesztője lett annak a 19. század vége felé unitárius körökben kibontakozó elméletnek, mely szerint a reformáció betetőzéseként létrejött unitárius vallás voltaképpen a magyarság lelki és szellemi teljesítményének a produktuma, kinyilatkozása az ősmagyar hitnek. 1940–1944 között Simén missziós szándéktól vezérelve dinamikus és céltudatos hitvédői tevékenységet folytatott, egyházépítő diskurzusának legitimitását éppen az unitarizmus magyar eredetének hangsúlyozásával indokolva meg. A „magyar vallás” minősége Simén olvasatában a nemzetépítő szerepnek az egyház általi automatikus és kötelező felvállalását is jelentette, az egyháznak szerinte erkölcsi feladata kellett legyen, hogy jellegéből fakadóan részt vállaljon a nemzet kulturális, gazdasági és szociális felemelésének a munkájából.⁸

A különböző unitárius egyházi kiadványokban megjelenő írásai alapján Simént a keresztényszocialisták táborába sorolhatjuk.⁹ Jobboldali ideológiai és politikai irányultságát igazolja az is, hogy tagja volt az Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártjának (MMP). 1959. június 4-én tett vallomása szerint azon-

⁶ SIMÉN Dániel, „A kibomló falu”, *Kévekötés* 8., 10. sz. (1936): 1–2.

⁷ Uő, „Fanatizált unitarizmus [!]”, *Kévekötés* 7., 1. sz. (1934): 6.; „Legyen világosság”, *Kévekötés* 7., 10. sz. (1934): 1–2.; „Ásó, kapa vagy a gondolat?”, *Kévekötés* 7., 9. sz. (1935): 5–7.; „Vajjon [!] milyennek láttok?”, *Kévekötés* 7., 10. sz. (1935): 3–4.

⁸ SIMÉN Dániel, „Mi az unitarizmus [!]?”, *Keresztény Magvető* 72., 6. sz. (1940): 209–216.; „Vallás-e az unitarizmus [!] vagy világnézet?”, *Keresztény Magvető* 73., 1. sz. (1941): 1–7.; „Unitáriusok református szemüvegen keresztül”, *Keresztény Magvető* 73., 3. sz. (1941): 132–134.; „Széchenyi magyar hite”, *Keresztény Magvető* 73., 6. sz. (1941): 245–253.; „Reformáció és unitarizmus [!]”, *Keresztény Magvető* 74., 6. sz. (1942): 231–239.; „Magyar reformáció és unitarizmus [!]”, *Keresztény Magvető* 75., 1. sz. (1943): 4–11.; „Dávid Ferenc a magyar reformátor”, *Keresztény Magvető* 75., 3. sz. (1943): 97–108.

⁹ SIMÉN Dániel, „Szószék és politika”, *Unitárius Egyház* 2. sz. (1942): 2–4.; „Egy lutheránus kongresszus tanulságai”, *Unitárius Egyház* 10. sz. (1942): 2–5.

ban a párttal való kapcsolata rövid ideig tartott.¹⁰ Az MMP-ből való kilépésről csak Simén vallomásából értesülhetünk, éppen ezért kérdéses, hogy erre a lépésre valóban sor került-e. Nem zárható ki ugyanis teljességgel, hogy Simén, ahogyan állította, valóban csalódott az MMP politikájában, de az a változat sem vetethető el teljességgel, hogy a kilépés ténye pusztán fikció volt, egy önigazoló életút-elbeszélésnek az utólagos legitimáló eleme.

Függetlenül azonban ettől az epizódtól – és ez témánk szempontjából az igazán lényeges –, Simén értékrendjének és identitásának 1945 után is meghatározó alkotóeleme maradt a felekezeti és a nemzeti öntudat.

Gondolkodásmódjának eme alapvonásai köszönnek vissza például a Kolozsváron 1946. január 12-én tartott egyházi képviselő tanácsi gyűlésben elmondott hozzászólásából, amelyet az egyházpolitika számára helyes stratégiai irányelvek kijelölése céljából hívtak össze. Szerinte a háború után kibontakozó új világtrend számára az egyház továbbra is nélkülözhetetlen intézmény fog maradni, mert vannak olyan szerepkörök, mint például a valláserkölcsei élet megvalósítása, amelyeket csak az egyház képes elvégezni. Nézetében egyházának két nagy sorskérdésre kellett választ adnia és megoldást találnia: valláserkölcsei élet és magyarság.¹¹

1945 tavaszán Simén a Marosi Unitárius Egyházkörben helyzetfelmérő körutat tett. A látogatás alkalmával arról biztosította a kör egyházközségeit, hogy az unitárius egyház álláspontja a jövőt illetően változatlan, azaz a továbbiakban is körömszakadtig fog ragaszkodni azokhoz az intézményeihez, amelyek magyarságuk és kereszténységük értékeinek hordozói.¹² Az a körülmény, hogy nevezett a központi egyházpolitikának kizárólag csak ezt a két célkitűzését tekintette közlésre érdemesnek a vidéki egyházközségek vizitációja alkalmával, szintén kézzelfogható bizonyíték arra vonatkozóan, hogy értékrendjében a vallás/egyház és a nemzet fogalma központi szerepet töltött be.

A Securitate által gyűjtött információk – amellett, hogy megerősítik a nemzeti és egyházi identitáshoz való szoros kötődését – arról tanúskodnak, hogy Simén a társadalmi, politikai, gondolati és lelkiismereti szabadság elkötelezett híveként kritikusan szemlélte és elutasította a Romániában kiépült totalitárius államszocialista kormányzati formát.¹³

¹⁰ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 25. f.

¹¹ *Egyházi Képviselő Tanács jegyzőkönyve*, 1946. január 12., 293.

¹² A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Levéltári jelzet: Kü. Á., 393/1945. iktatószám. 70. sorszám.

¹³ PÁL, „Unitárius egyházvezetés...”, 91–109.

Összegzésképpen tehát azt mondhatjuk, hogy Simén identitásának és értékrendjének alakulásában a nevelését és szakmai pályafutását irányító unitárius egyházi oktatási intézmények, a lelkészi minőség és az azzal járó szerepkörök, valamint a kettős, felekezeti és nemzetiségi, kisebbségi helyzet, illetve az ebből a helyzetből fakadó frusztráció alakította. Ha a felsorolt szocializációs tényezőket összevetjük, akkor tulajdonképpen arra a következtetésre juthatunk, hogy azoknak a személyre gyakorolt együttes hatása csaknem automatikusan járult hozzá a már említett identitáselemek kialakulásához, illetve megerősödéséhez.

Az állambiztonsági szervek látószögébe kerülés

1945 után az unitárius egyház, a többi romániai magyar felekezethez hasonlóan, az etnikai jelleg és a világnézeti ellentét miatt került a román állambiztonsági szervek látókörébe. Eddigi információink szerint a szocialista hatalom 1951-től kezdte rendszeresen és szervezett formában megfigyelni az unitárius egyház legfelsőbb vezetését. A megfigyelés háttérében a hatalomnak az a paranoiás és megalapozatlan koncepciója állt, amely szerint az angol és amerikai kapcsolatokkal rendelkező Csifó Nagy László egyházi titkár kémtevékenységet folytatott a teológiai tanárok és központi egyházi alkalmazottak segítségével, az „imperialista Nyugat” javára. A kémtevékenységgel kapcsolatosan végzett csoportos megfigyelés következtében Simén is bekerült a Securitate által követettek csoportjába. A róla készült jelentések szerint az egyházvezetésen belül a szocialista rendszert keményen és kitartóan kritizálók csoportjához tartozott.¹⁴ 1955. november 2-án a Kolozs tartományi Securitatén zsarolással beszervezték az állambiztonsági szolgálat ügynökévé,¹⁵ 1956. június 6-án azonban már kizárták az informátori hálózatból, mivel „rosszakaratúnak” bizonyult, és a „beszerzése pillanatától egyetlen olyan jelentést sem tett, amiből kiderült volna annak a lelkészcsoporthoz az ellenséges érzülete vagy magatartása, amely mellé beszervezték”.¹⁶

Életének nagy és egyben negatív előjelű fordulópontját mindenekelőtt azonban nem a csoportos megfigyelés útján szerzett kompromittáló információk, hanem az 1956-os magyarországi forradalomhoz való viszonyulása jelentette. Ekkor és ennek kapcsán két olyan eseménynek lett ugyanis a szereplője, amelyek automatikusan a hatalom általi megtorláshoz vezettek.

¹⁴ PÁL: „Unitárius egyházvezetés...”, 86–110.

¹⁵ ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 130708. 7–10. f.

¹⁶ ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 130708. 16–17. f.

1956. november 19-én a Vallásügyi Minisztérium egy előre megírt nyilatkozat elfogadásának kérésével jelentkezett be a magyar protestáns egyházakhoz. A kérdést tárgyaló gyűlés végül nem a hatalom által előterjesztett nyilatkozatot, hanem egy, a protestáns egyházfők és teológiai tanárok által megszerkesztett, semleges tartalmú határozatot fogadott el. A nyilatkozat körül kibontakozó vitában Argay György evangélikus püspök megkérdőjelezte a nyilatkozattétel szükségességét, és ezt a gyűlés által végül elvetett álláspontot Simén is támogatta.¹⁷

Egy másik, helyzetét tovább súlyosbító fordulatra 1959. március 29-én került sor, amikor a hatalom képviselői számon kérték és önkritikára szólították fel a protestáns egyház vezetőit a forradalom alatt az egyházaikban tapasztalt „ellenforradalmi hangulat” miatt. Ezen a gyűlésen Simén önkritika helyett azt a beismerő vallomást tette, hogy nem tudta még teljesen elfojtani a Szovjetunió ellen érzett ellenséges érzéseit.¹⁸

A harmadik, és egyben utolsó fontos elemét ennek a láncolatnak az a három, írógépen sokszorosított prédikációskötet alkotta, amelyeket 1956 ősze és 1957 nyara között adott ki az általa és felkérésére még négy lelkész által írott beszédekből.

Vádemelés

1959. május 15-én Fényes Francisc főhadnagy, Kolozs tartományi állambiztonsági bűnügyi vizsgálóbiztos büntetőeljárást kezdeményezett Simén ellen. Fényes utasítása szerint az eljárás megindítása azért vált szükségessé, mert a rendelkezésére álló bizonyítékok alapján beigazolódott, hogy Simén forradalom- és szovjetellenes magatartást tanúsított, továbbá nacionalista kijelentéseket tett a teológián tanártársaival folytatott beszélgetései alkalmával. Az ellenforradalom idején és azt megelőzően olyan egyházi beszédeket írt, amelyekben egyfelől dicsőítette a magyarországi ellenforradalmat, másfelől pedig burkoltan rágalmakkal illette a Román Népköztársaság kormányzati formáját.¹⁹

A hatalmat képviselő Fényes értelmezésében ezek a tevékenységek kimerítették a fennálló társadalmi rendszer elleni összeesküvés bűncselekményének fogalmát, és a büntetőeljárás elrendelésével egy időben huszonnégy órás fogvatartási parancsot is kiadott Simén ellen.²⁰ Az első, május 17-i kihallgatás és

¹⁷ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 235725, vol. 2. 94–95. f.

¹⁸ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 235725, vol. 2. 519–520. f.

¹⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 1. f.

²⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 2. f.

az ellene összeállított eljárási anyagok alapján a kolozsvári katonai ügyészség a fogvatartási parancsot július 14-ig meghosszabbította.²¹ A fogvatartás idejét ezt követően még négyszer, a bűnügyi vizsgálat befejezéséig hosszabbították meg.²² Május 15-én Fényes Simén lakásán házkutatást is elrendelt.²³

A május 15-én megfogalmazott vádpontok menet közben újakkal egészültek ki. A június 4-i vád alá helyező rendelet szerint az állambiztonsági hatóságok Simén 1945 előtti politikai tevékenységét is vizsgálták. Az RNK népi demokratikus rendszerét sértő, valamint a magyarországi ellenforradalmat dicsőítő ellenséges tartalmú beszédek vádpontjai mellé bekerült az imrédysta párttagság bűnténye is. Az egyházi beszédek esetében – a tartalmi vonatkozások mellett – további súlyosbító tényezőt jelentett az a vád, amely szerint ellenséges tartalmú prédikációsköteteket szerkesztett és népszerűsített a teológiai hallgatók között, abból az előre kitervelt megfontolásból, hogy a nyári gyakorlatokon végzett szószéki szolgálatok alkalmával utóbbiak népszerűsíthessék a hívek körében ezeket a gondolatokat. Ugyancsak új elem volt a vádpontok között az a feltevés is, miszerint 1958. november 1-jén Béres László teológus sírjánál, aki a szovjet csapatok kolozsvári bevonulásának idején halálozott el, szovjet- és románellenes beszédet mondott.

Simén helyzetét tovább rontotta a lakásán május 15-én végzett házkutatás is, amelynek alkalmával az állambiztonsági szervek „ellenséges tartalmú” prédikációs füzetekre és olyan „nacionalista” és „revizionista” kötetekre bukkantak, mint az *Erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Mikó Imre), az *Ocsúdó magyarság* (Karácsony Sándor), *A világ magyarságáért* (Halácsy Dezső) vagy a *Magyar föld, magyar élet* (Fodor Ferenc).²⁴

Kihallgatás

Simén első kihallgatására letartóztatásának második napján, május 17-én került sor. Az utolsó kihallgatási jegyzőkönyv keltezetlen, az előző jegyzőkönyvek datálásából azonban arra következtethetünk, hogy a kihallgatások október végén zárulhattak le. Ezt a tényt támasztja alá az a november 4-én kelt jegyzőkönyv is, amelyben közölték a vádlottal, hogy a kihallgatása lejárt, és az ellene megindított bűnügyi vizsgálat véget ért.

²¹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 3. f.

²² ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 4–7. f.

²³ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 8. f.

²⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 17–18. f.

A vizsgálati fogság idején Simént összesen tizenhárom alkalommal hallgatták ki. A kihallgatásokat az ellene megfogalmazott bűnvádak alapján csoportosíthatjuk. Az első csoportot Simén teológiai tanulmányai és az 1945 előtti politikai múltja képezte, a másodikat a protestáns egyházak november 19-i gyűlésén tanúsított állásfoglalása, a harmadikat az általa írt egyházi beszédek és ugyan-csak az általa szerkesztett prédikációskötetek kérdése, a negyediket pedig a tanár- és lelkészársai politikai magatartása.

Az első, május 17-i kihallgatás Simén családi helyzetére és származására, illetve életének fontosabb szakmai és politikai állomásaira vonatkozott. A már ekkor neki szegezett kérdésre, hogy milyen rendszerellenes és nacionalista tevékenységet folytatott, Simén tagadólag válaszolt: nem folytatott semmiféle rendszerellenes vagy nacionalista tevékenységet.²⁵

Az 1940 és 1944 közötti politikai múlt felderítésére a június 4-i kihallgatáson tértek vissza részletekbe menően. A visszatekintésre egyértelműen a vádlott nacionalista, irredenta magatartásának bizonyítása miatt volt szükség, ebből a tételből kiindulva, különösebb erőfeszítés nélkül lehetett ugyanis igazolni azt, hogy a vádlott a szocialista rendszer elutasítása mellett a forradalom nacionalista és revizionista célkitűzéseivel is abszolút mértékben azonosult, nem utolsósorban pedig továbbra is híve maradt az 1944 előtti nacionalista politikai rendszernek. A vádhatóság számára ebben a körben kapóra jött, hogy a házkutatás alkalmával több olyan, a magyarság sorskérdéseivel foglalkozó kiadványt is találtak, amelyeket „nacionalista” és „revizionista” jelzőkkel címkézhettek fel.²⁶ Ezek a tárgyi bizonyítékok és a vádlott MMP-beli párttagsága olyan ideális kombinációt képezett a vádhatóság szemében, amely cáfolhatatlanul igazolta Simén nacionalista devianciáját, és a hatalom látószögébe került vádlott előtt minimálisra csökkentette a menekülés lehetőségét.

A könyvek tartalmával való szellemi azonosulást nincs okunk megkérdőjelezni, az MMP-hez fűződő kapcsolat vonatkozásában azonban nagy valószínűséggel elfogadható a június 4-i kihallgatás alkalmával vázolt – a vádhatóság szemében azonban semmiféle enyhítő vagy felmentő relevanciával nem bíró – forgatókönyv. Simén vallomása szerint párttagsága Abrudbányai János teológiai tanártársa ténykedésének tulajdonítható, akivel jó baráti kapcsolatban állt, és aki az ő előzetes megkérdezése nélkül íratta be a párt tagjai közé. Abrudbányai több alkalommal is arra buzdította, hogy látogassa meg a párt székházát és személyesen, a helyszínen tájékozódjon annak tevékenységről. Mivel elégedetlen volt a

²⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 20. f.

²⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 18. f.

Horthy-kormányzat politikájával, és mivel azt hitte, hogy a párt által meghirdetett megújulás mögött a társadalmi rétegek közötti szociális egyenlőtlenségek felszámolásának programja húzódik, részt is vett annak néhány gyűlésén. Ezek az alkalmak azonban világossá tették számára, hogy az ő nézetei eltérnek az MMP politikai elképzeléseitől, éppen ezért 1944 tavaszán már nem vett részt annak gyűlésein, és erről a párt kolozsvári tagozatán vezető tisztséget betöltő Abrudbányait is értesítette.²⁷

Úgy tűnik, hogy Siménnek ezt a beszámolóját a kihallgatást vezető Fényes beismerő vallomásként könyvelte el. Minderre abból következtethetünk, hogy a vallatást vezető főhadnagy a továbbiakban már nem tért vissza a vádlott 1944 előtti politikai tevékenységére: számára bőségesen elegendő volt a vádlott nacionalizmusának igazolására annak MMP-s tagsága.

A vizsgálatoknak egy másik tömbjét az 1956-os forradalommal kapcsolatos magatartás képezte. Ebben a kérdésben Fényest mindenekelőtt Siménnek az 1956. november 9-i gyűlésen tanúsított állásfoglalása érdekelte, mégpedig azért, mert a Securitate informátorainak jelentéseiből biztosan tudta, hogy a vádlott megnyilvánulása ezen a gyűlésen a hatalom akaratát keresztezte.

A május 20-án ebben a kérdéskörben történt kihallgatás rövidsége (egy óra) arra utal, hogy a gyűlésen tanúsított magatartás a hatalom értelmezésében messzemenően kimerítette a rendszerellenes és ellenforradalmi bűncselekmény kategóriáit.

A bizonyíték ebben az esetben a vádlott „beismerő vallomásán” és Lengyel Lóránd teológiai tanártásra tanúvallomásán nyugodott. Május 20-án Simén elismerte, hogy egyetértett Argay György evangélikus püspöknek azzal a javaslatával, miszerint meg kellene fontolni azt, hogy a protestáns egyházak részéről van-e szükség a nyilatkozattételre vagy sem, ugyanis a kedélyek lecsillapodtak, és nem lenne ajánlatos azokat újból feleleveníteni.²⁸ Ez a beismerés a hatalom szemszögéből csakis a következőt jelenthette: a gyűlésen nevezett szembement a párt utasításával, és megakadályozni igyekezett annak a nyilatkozatnak az elfogadását, amely egyfelől ítéletet mondott volna az ellenforradalom felett, másfelől pedig lojalitását fejezte volna ki a népi demokrácia politikája iránt.

A jegyzőkönyv szerint a szóban forgó gyűlés kapcsán Simén megpróbált egy olyan fogódzót találni, amely számára kibúvót jelenthetett volna a forradalommal való rokonszenvezés vádjában. Arra a kérdésre ugyanis, hogy milyen álláspontra helyezkedett az ellenforradalommal szemben, azt válaszolta, hogy felhá-

²⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 25. f.

²⁸ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 19. f.

borították a magyarországi események, és ezt az álláspontját novemberben ki is fejezte a protestáns egyházfők havi találkozóján, aláírva az egyiptomi agressziót és a magyarországi ellenforradalmi próbálkozásokat elítélő határozatot.²⁹ Fényes megerősítést kérő kérdésére még nyomatékosabb választ kapott Siméntől: „Igen, elítéltem az 1956-os őszi magyarországi ellenforradalmat.”³⁰

Első olvasatra a fenti kijelentések azt a látszatot keltik, hogy a vádlott megtört, ismerve azonban a nyilatkozat szövegét, inkább azt mondhatjuk, hogy Simén tudatosan ködösített, ugyanis a protestáns egyházak által megszövegezett nyilatkozat egyáltalán nem ítélte el a magyarországi forradalmat, annak aláírása nem volt tehát egyenértékű előbbinek az elmarasztalásával. Ilyen megközelítésben azt mondhatjuk tehát, hogy a védekezés rendjén Simén különösebb erkölcsi teher nélkül hivatkozhatott védelmében arra, hogy a nyilatkozatot aláírta, ergo ezzel a cselekedetével a forradalom felett is ítéletet mondott.

A novemberi gyűlés ügyére május 23-án ismét visszatértek. Fényes ekkor arra volt kíváncsi, hogy a nyilatkozatot előkészítő gyűlésen határoztak-e arról, hogy a teológusok is részt vegyenek az állásfoglalást ismertető gyűlésen, továbbá, hogy a gyűlésen részt vettek-e a teológusok, és ha igen, akkor hányan, és aláírták-e a nyilatkozatot. Az utolsó két kérdésre Simén a „nem tudja” és „nem emlékszik” válaszokat adta,³¹ amit Fényes természetesen úgy értelmezett, hogy a vádlott szándékosan akarja őt félrevezetni. Azokban az esetekben tehát, amikor nem a vádat erősítő vagy azt alátámasztó válasz érkezett, a vádlott nyilatkozatait automatikusan hamisnak és félrevezetőnek nyilvánították. Ennek a hatalmi logikának az alkalmazását erősíti meg például a június 4-i kihallgatás is, amikor Simén, tagadva, hogy az általa írt beszédek ellenséges tartalmúak volnának, ugyancsak azt a szemrehányást kapta, hogy nem őszinte, és nem mond igazat.³²

A kihallgatások harmadik, és egyben legterjedelmesebb tömbjét a teológiai hallgatóknak és lelkészeknek írt prédikációskötetek kérdése alkotta, mégpedig azért, mert ezekbe tökéletesen be lehetett csatornázni és összegezni mindazokat a vádakokat, amelyek az egyes kihallgatások során külön-külön is megfogalmazódtak.

Ebben a kérdéskörben az első kihallgatásra június 2-án került sor, közép-pontjában pedig egy 1956 októberében írott beszéd, az *Advent népe* állt. A jegyzőkönyv szerint a vádhatóság számára a prédikáció egyik problémás kijelentését

²⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 20. f.

³⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 20. f.

³¹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 21. f.

³² ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1. 25. f.

a bevezetőben található következő mondat képezte: „Van nép, mely szabadságban fogant, mint a magyar, s ezer év óta vérét ontja a szabadságért...”³³ Fényes kérdéséből világosan kitűnik, hogy számára a fő problémát a magyar nép szabadságért folytatott harcának felemlítése jelentette, mégpedig a beszéd keletkezésének időpontja miatt. Az idézett mondat aktuálpolitikai áthallása egyébként annyira erősnek hatott ebben az összefüggésben, hogy arra a kérdésre, hogy mi célból példálózott éppen a magyarság szabadságért folytatott harcával, Simén sem tudott elfogadható választ adni. Lényegében replika nélkül maradt, és nem maradt más alternatívája, mint az egyszerű tagadás: nem akarta, hogy ezzel a mondattal a magyarországi ellenforradalomra utaljon.³⁴

A prédikációkra vonatkozó második kihallgatáson (június 4.) a hangsúly arra az 1956–1957-es keltezéssel kiadott kötetre esett, amely a vádlott és Gellérd Imre siménfalvi lelkész beszédeit tartalmazta. Fényes beszédekről alkotott véleménye információink szerint nem változott a korábbi kihallgatás következményeként. A vádlottnak szegezett első kérdés ugyanis arra vonatkozott, hogy mi készítette őt arra, hogy ellenséges jellegű beszédet írjon (*Advent népe*) és fogadjon el Gellérd Imrétől (*Heródes, Szív*).

Simén védekezése ezúttal is a következetes hárításra támaszkodott. Attól a pillanattól fogva, amikor úgy döntött, hogy a Román Népköztársaságban fog élni – mondta –, úgy határozott, hogy minden szempontból be fog illeszkedni az új rendszerbe. Nem tartotta, és nem tartja magát olyannak, aki a fennálló rendszer ellen akarna izgatni. A prédikációk kiadásánál meg sem fordult a fejében, hogy azok tartalmuknál fogva államellenesnek minősüljenek. Fenntartotta, hogy a beszédeknek nincs ellenséges, károsító hatásuk a népi demokratikus rendszerre nézve, egyetlen célja ezekkel az volt, hogy a híveket lecsendesítse, és lelkileg megnyugtassa őket.³⁵

Ez a következetesen tagadó magatartás patthelyzetet és tökéletes párhuzamosságot eredményezett a kihallgatás további menetében is. Fényes azon kérdésére, miszerint az 1956 őszén és 1957 telén fennálló kül- és belpolitikai események tükrében ezek a beszédek politikai értelemben aktuálisak voltak-e vagy sem, Simén nemleges választ adott. Úgy gondolja – mondta utóbbi –, hogy az akkori politikai helyzet ellenére sem voltak veszélyesek a beszédek a népi de-

³³ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 3. f.

³⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 24. f.

³⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 26. f.

mokráciára.³⁶ Következésként tagadta továbbá azt is, hogy az általa és lelkészársai által írt prédikációk rendszerellenesek lettek volna.³⁷

Az október 5-i és 20-i kihallgatások tovább rontották a vádlott pozícióit. Simén továbbra is kitartott a tagadás taktikája mellett, de ekkor már rá lehetett bizonyítani, legalábbis a jegyzőkönyv szerint, hogy válaszaiban nem minden állítása fedi a valóságot. Ötödikén Fényes ennek igazolása végett azt az előre megfontolt szándékkal megfogalmazott kérdést szegezte a vádlottnak, tudta-e az, hogy az összegyűjtött beszédek nem lehet sokszorosítani és terjesztésre kiadni. Mikor Simén erre nemlegesen válaszolt, Fényes szembesítette Bálint Ferenc nyilatkozatával, aki szerint tisztában volt azzal, hogy a beszédek nem lett volna szabad terjeszteni. A szembesítést természetesen újabb szemrehányás követte, hogy nem hajlandó elismerni az igazságot.³⁸ Simén vallomásainak hitelességét egy másik körülmény is negatívan befolyásolta: kiderült, hogy 1958 őszén a köteteket beszédte a teológusoktól, és ugyanakkor figyelmeztette Gellérdet is, hogy semmisítse meg a tulajdonában levő köteteket. A kérdésre, hogy mindezt miért tette, ha a beszédek nem voltak ellenséges tartalmúak, Simén meglehetősen együgyű választ tudott csak adni: azért rendelkezett így, mert a beszédek időszerűtlenekké váltak.³⁹

Az október 20-i kihallgatáson Simént nemcsak saját, hanem lelkészársai beszédeinek tartalma miatt is felelősségre vonták. Ekkor azzal a váddal szembesítették, hogy a lelkészekről beérkező prédikációkat nemcsak helyesírási, hanem tartalmilag is kijavította, módosította, és ezzel ellenséges politikai töltetet kölcsönzött azoknak. Simén elismerte, hogy a beszédekbe belejavított, de tagadta azt, hogy ennek során ellenséges gondolatokat szőtt volna bele azokba.⁴⁰

A kihallgatások alkalmával Fényes az ugyancsak letartóztatásban levő Lőrinczi Mihály és Erdő János tanártársai felől is érdeklődött. Simén mindkét személlyel kapcsolatosan pozitív választ adott. Tanártársaival jó kapcsolatban állott – mondta –, és egyiknek sem voltak rendszerellenes megnyilvánulásai, mi több, Erdő állandóan rendszerhűségről tett tanúbizonyságot, rektorként és dékánként mindig ennek szellemében cselekedett és viselkedett.⁴¹ Pozitívan, elismeréssel beszélt a kötetekben szerzőtársként szereplő lelkészekről is. Tehetősnek tar-

³⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 26. f.

³⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 27. f.

³⁸ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 31. f.

³⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 91. f.

⁴⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 32. f.

⁴¹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 19., 29. f.

totta őket – mondta –, és ez volt az ok, amiért segítségüket kérte a tananyagként szolgáló kötetek összeállításához. Tagadta ugyanakkor azt is, hogy a tőlük kapott anyagok ellenséges tartalmúak lettek volna.⁴²

Egy-egy kérdés erejéig a rováására felhozott bűntények között még rákérdeztek a lakásán talált tiltott könyvek és a Béres László sírjánál elmondottak ügyére. A könyvekre vonatkozóan Simén hárított: nem volt tudomása arról, hogy ezek a könyvek a tiltott kiadványok közé tartoznak, de amúgy sem adta oda azokat senkinek olvasásra. Béres esetében annyi történt, hogy november 1-jén, az egyház jeles halottjai sírjainak takarítása alkalmával nevezett sírhelyét is meglátogatták. Itt elmondta, hogy Béres a szovjetek kolozsvári bejövetelekor lágerbe került, ahonnan megszökött, elfogták, majd kórházba vitték, ahol meghalt.⁴³

A vizsgálati dossziében található utolsó, keltezetlen jegyzőkönyv szerint a kihallgatás végére két ponton jelentős elmozdulás történt a vádlott rováására. Simén tagadta továbbra is, hogy ellenséges szándékai lettek volna a Román Népköztársaság népi demokratikus rendszerével szemben, és fenntartotta azt a véleményét is, hogy a november 19-i gyűlésen elítélte az ellenforradalmi eseményeket. A korábbi álláspontjából engedve azonban tett két olyan kijelentést, amelyek a beismeréssel voltak egyenértékűek a kihallgatást végző hatóság szemében. Először is elismerte, hogy az ellenforradalom környékén írt két beszédében „tettem néhány ellenséges kijelentést, mert egy adott pillanatban a magyarországi események hatása alatt voltam”.⁴⁴ Továbbá elismerte azt is, hogy „politikai szempontból a kivonatolt jegyzeteket többféleképpen lehet értelmezni, és hogy tévedtem, hogy [azokat] nem aktualizáltam.”⁴⁵

Tanúvallomások

Simén bűnügyi vizsgálatának az ideje alatt összesen hat tanút hallgattak ki, és a kikérdezettek mindegyike terhelő nyilatkozatot tett a vádlott ellen, előre borítékolva ezáltal is az ítélet kimenetelét.

1957. április 22-én Lengyel Lóránd teológiai tanár részletesen beszámolt a november 19-i gyűlésről. Nem tudni, hogy Lengyel nyilatkozata kényszer alatt született-e vagy sem, a benne megfogalmazott súlyosan terhelő állítások azonban bőségesen elegendőek voltak ahhoz, hogy Simén rendszerellenes magatartá-

⁴² ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 32., 90., 91., 124., 125. f.

⁴³ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 27. f.

⁴⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 34. f.

⁴⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 34. f.

sa kellőképpen igazolva legyen az ominózus gyűlésen. Lengyel elbeszélése szerint a protestáns egyházfők és a Protestáns Teológiai Intézet tanárai előtt Vásárhelyi János református püspök tudomásukra hozta, hogy a Vallásügyi Minisztérium kérésére ismertetniük kell az egyházfők, tanárok és teológiai hallgatók álláspontját a nemzetközi politikai eseményekkel kapcsolatosan. Argay püspök érintőlegesen beszélt az egyiptomi kérdésről, a magyarországi forradalommal kapcsolatban azonban nem tartotta időszerűnek, hogy nyilatkozatot fogadjanak el, mert mind Magyarországon, mind pedig Romániában a kedélyek megnyugodtak, és nem kell az emberek lelkét felzaklatni. „Ezeknek a szavaknak az értelme lényegében az volt – magyarázta Lengyel –, hogy megghiúsítsa a gyűlés célját, és hogy ne foglaljanak semmiféle állást a magyarországi ellenforradalommal szemben. Pontosabban, hogy elítéljék azokat az eseményeket.”⁴⁶ Nem emlékszik pontosan, hogy milyen kifejezéseket használt Simén Argay álláspontjának támogatására, de úgy tudta, javaslatot tett arra, hogy a protestáns egyházak szervezzenek segélyezési akciót a „szenvedő szegény magyar népnek”,⁴⁷ ahogyan azt más országokban is teszik. „Megjegyzem – mondta –, hogy ahogyan én ismerem Simén Dánielt, ez egyáltalán nem hűség a népi demokrácia iránt.”⁴⁸ Mindezt abból gondolta, hogy egy márciusi kiértékelő munkaülésen nevezett azt a kijelentést tette, hogy „még nem tudta teljesen leküzdeni a Szovjetunió ellen táplált ellenséges magatartását”.⁴⁹

Az ugyancsak 22-én kihallgatott Kelemen Imre, Nyitrai Mózes, Sándor Balázs, Benedek Ágoston lelkészek szintén terhelő vallomást tettek a vádlott ellen. A nagyon nagy általánosságokban mozgó, szinte kottaszerű vallomások olvasása során azonban az olvasóban az a gyanú támad, hogy ezek a szövegek kényszerítő nyomás hatására jöttek létre.

Kelemen azt vallotta, hogy Simént rendszerellenes személynek ismerte, mindezt pedig a tanárokkal, papokkal folytatott beszélgetésekből szűrte le, valamint a prédikációkból, amelyekben a rendszer ellen izgatott.⁵⁰ A jegyzőkönyv szerint tartalmilag szinte szóról szóra azonosan nyilatkozott Nyitrai. A vele folytatott beszélgetések alapján – mondta – Simén „mélyen” rendszerellenes volt, kereste az alkalmat, hogy szidalmazza a párt és a kormány politikáját, különösen

⁴⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 36. f.

⁴⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 37. f.

⁴⁸ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 37. f.

⁴⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 37. f. Az 1959. március 29-i gyűlésről van szó.

⁵⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 38. f.

a kollektivizálás kérdésében.⁵¹ Sándor szerint nem voltak köztük politikai jellegű beszédek, de emlékszik, hogy 1958 tavaszán kapott tőle egy prédikációskötetet, benne azzal a *Megállni* című prédikációval, amelyben ellenforradalmi igazságosságról beszélt, és szidalmazta az ellenforradalmat elfojtó szovjet hadsereg beavatkozását. A vallomások valóságtartalmának vonatkozásában talán árulkodó lehet a jegyzőkönyv gondolatmenetében felbukkanó azon logikai ellentmondás, miszerint bár Sándor nem folytatott politikai jelegű beszélgetést Siménnel, paradox módon mégis tudni vélte, hogy az magasztalta a kapitalista országokat, különösképpen az USA politikáját.⁵² A tollba mondás gyanúját sugallja Benedek vallomása is, amely szinte teljes tartalmi azonosságot mutatott a Sándor Balázssal. Benedek szerint egyetemistakorában Simén rendszerellenességre nevelte őt, 1958-ban kapott tőle egy ellenséges tartalmú prédikációt (*Megállni*), amely elítélte a szovjet beavatkozást, és sajnálatát fejezte ki az ellenforradalom elbukása miatt.⁵³

Május 7-én Szakács Miklós teológiai hallgatót is kikérdezték a Simén által kiadott két prédikációskötet felől. Szakács szerint Simén azért adta át a kötetet a hallgatóknak, hogy azok gyakorlati útmutatásul szolgáljanak a beszédíráshoz, illetve az egyházi ünnepek és a nyári gyakorlatok alkalmával elhangozzanak az egyházközségekben. Az általa elolvasott beszédek – folytatta – általában vallásos jellegűek, kivéve a *Megállni* címűt, amelyben a szerző a benne szereplő példákön keresztül utalt a tudomány fejlődésére, az erdélyi magyarok Magyarországra történő kivándorlására, buzdítva őket arra, hogy maradjanak helyben. Ugyancsak ebben a beszédben példálózott egy ütközettel: „amikor egy bátor és vitéz ember egy tank előtt áll, és amikor a tankban ülők látják az emberben ezt a bátorságot, a tiszteletük jeléül nem lövik meg, az ember pedig, mint győztes marad meg.”⁵⁴ A beszédet Simén 1956 decemberében írta – erősítette meg kihallgatójának Szakács a keltezésre vonatkozó állítását –, de nem tudott arról nyilatkozni, hogy az a magyarországi ’56-os vagy pedig más eseményekre vonatkozott-e. Az 1957 és 1958 márciusában kézhez kapott köteteket 1959 őszéig használták, amikor a tanévre visszatérő hallgatóktól Simén azokat visszakérte.⁵⁵

⁵¹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 39. f.

⁵² ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 40. f.

⁵³ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 41. f.

⁵⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 43. f.

⁵⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 43. f.

A szakértői bizottság véleménye

1959. június 26-án Fényes szakértői véleményt kért Gáll János egyetemi tanártól (a Bolyai Egyetem Marxista-leninista Tanszékének vezetője), Sebe Ferenc kolozsvári lelkésztől és Székely József magyartanártól (Ady Endre Iskola, Kolozsvár) a Simén által teológiai hallgatók és unitárius lelkészek számára szerkesztett prédikációskötetokről. A szakvéleménynek a következő kérdésekre kellett választ adnia: a Simén, valamint Bálint Ferenc és Székely László által írt prédikációk tartalmazznak-e ellenséges propagandát a fennálló társadalmi rendre vonatkozóan? Melyek ezek az ellenséges tartalmú részek, és milyen formában nyilvánulnak meg? A prédikációk tartalmazznak-e magyar nacionalista és ellenforradalmár propagandát? Milyen negatív hatása lehetett ezeknek a beszédeknek azokra, akik hallották?⁵⁶

A szakértői vélemény 1959. július 7-re készült el, és a Simén, Csongvay Lajos, Gellérd Imre, Bálint Ferenc és Székely László által írt prédikációskötetekkel kapcsolatban a következő általános véleménnyel nyitott: „A szakértői vizsgálatnak alávetett vallásos beszédek tartalmilag, kétséget kizáróan, ellenséges propagandát folytatnak a RNK-ban fennálló államrendszer ellen.”⁵⁷

Simén esetében a bizottság tételesen a következő megállapításokat tette. Az *Advent népe* című beszédben az 1956-os ellenforradalomra utal azzal, hogy a magyar nép nemzeti katasztrófájáról beszél. A mélyen ellenforradalmi szövegekörnyezetbe Simén beiktatott egy uszító tartalmú bibliai idézetet is abból a célból, hogy felébressze hallgatóságának lelkiismeretében az elbukott ellenforradalom iránti gyásznak az érzését.⁵⁸

Ugyanebben a beszédben egy másik helyen azt állította, hogy a magyar közösség jogi diszkriminációban él a román többséggel szemben. Ez a kijelentés a szerzőnek azt a felfogását tükrözi, hogy az ellenzi a két nép között a megbékülést.⁵⁹ Az inkriminált részt a bizottság szerint a következő mondat képezte: „Ezekben a sorsdöntő napokban fel kell ismernünk Isten törvényét, hogy szeretni csak szabadon lehet, egyenlő méltósággal. [...] csak egyenlő jogú nép békülhet [ki egy másik] néppel [...]”⁶⁰

⁵⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 16. f.

⁵⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 53. f.

⁵⁸ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 53. f.

⁵⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 53–54. f.

⁶⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 5. f. A román nyelvű szakértői bizottság jelentésében olvasható Simén-idézeteket nem fordítottuk vissza magyarra, hanem az eredeti szöveget közöltük.

Egy 1956 decemberében írt karácsonyi imájában azt sugallta, hogy az országban a nyomor és a terror uralkodik, felidézve ennek a helyzetnek az ellentételezésére az örökre letűnt „aranykort”, az eszményi múltat:⁶¹ „Utunk mellett égre szegezett, sötéten villogó szurony-erdők, didergő, fázó, éhes asszonyok, védtelen gyermekek, rabigába görnyedt népek, kiknek a szeretet himnusza, karácsony örömmüzenete: letűnt aranykor itt-felejtett éneke [...]”⁶²

Ne félj te kicsiny nyáj! című beszédében a félelem fetisizálásával találkozhatunk, ahol az emberi élet félelmeinek a különböző formáit sorolja fel: „[Félünk] a lappangó betegségtől, tehetetlen öregségtől, hirtelen haláltól [...] szabadságunk elvesztésétől [...] barátainktól és szomszédainktól [...], mert fogóban van közöttünk a bizalom [...]”⁶³ Ez az egész felsorolás a következő megállapításban csúcsosodik ki: „Maroknyi nép és kicsiny egyház vagyunk, van-e jogunk az élethez, van-e helyünk a nap alatt, lesz-e holnapunk világhódító népek és egyházak nyomasztó árnyékában? Vagy a történelem vihara szerteszór minket is, mint az ókori zsidó népet a szélrózsa minden irányában [sic!], hogy csak fájó emlékünkné maradjon fenn szomorú tanulságára nyomunkba lépő népeknek és koroknak?”⁶⁴ A ködösítően fogalmazó gondolatmenet mögött az a megfontolás állt, hogy ezzel a nép kilátástalan helyzetét domborítsa ki a népi demokratikus rendszerben.

A *Megállni* című beszédben nyílt felhívást intézett hallgatóságához ellenforradalmi cselekedetek elkövetésére. A kötelessége teljesítése közben, őrhelyén elhunyt pompeji római katona esetével példálózva ugyanis Simén arra a következtetésre jutott, hogy nem elég csak passzívan ellenállni, mert: „Hűséggel megállni nem jelent üres bámészkodást, karbafont kezek semmittevését, színlelt nyugalmat vagy olcsó mannavarást, nem jelent megbénult akaratot sem, amidőn földbegyökerezett lábakkal, tehetetlenül állunk. Nem jelenti a könnyörtelen végzet lemondó elismerését, amikor rajtunk ez is, az is könnyen megesik, de jelenti a bátor, elszánt, hősiesség megállást.”⁶⁵

Az RNK népi demokratikus rendszerére tett ellenséges megjegyzéssel találkozhatnak még az *Advent népében*, ahol a szerző kijelenti, hogy a földről „az igazság végképp eltávozott.”⁶⁶ A *Ne félj te kicsiny nyáj* című beszédében pedig a

⁶¹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 54. f.

⁶² ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 17. f.

⁶³ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 35. f.

⁶⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 35. f.

⁶⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 38. f.

⁶⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 55. f.

kisebbség többséggel szembeni minőségi felsőbbrendűségének a reakciós nézetét vallja, a kisebbség szó alatt a kisebbségi magyar nemzetiséget értve.⁶⁷

A harmadik kötetben, egy 1943 januárjában és egy 1944 februárjában írt beszédében, dicsőíti a Szovjetunió ellen folytatott hódító és fosztogató háborút, bőségesen használva azokban a fasiszta demagógiát. Többek között a kis népek nagyobb hatalmakkal szembeni harcáról beszélt. Hasonló kijelentésekkel találkozhatnak a *Legyünk elsők a szolgálatban* beszédében is. Az összes beszédei 1957 után, rögtön a magyarországi ellenforradalom elfojtását követően jelentek meg.⁶⁸

A Simén és szerzőtársai által írott beszédek kielemezése után a bizottság a következőkben összegezte vizsgálódásának eredményeit. Mindhárom kötetet az ellenforradalmi események alatt, illetve után adták ki, ezért azok tendenciózusak, rosszindulatúak. Politikai tartalmuk miatt negatívan befolyásolhatták az egyetemi hallgatókat és a híveket. A káros hatás hangsúlyosabban érintette az egyetemistákat, akik mintaként használhatták ezeket a beszédeket, és ezért államellenes, ellenforradalmi és sovén gondolatokat terjeszthettek volna a lakosság széles köreibben. A hallgatóság lelkében ezek a prédikációk a népi demokratikus rendszerrel szembeni bizalmatlanságot, a román testvérnéppel szembeni gyűlölet érzését kelthették, és felébreszthették a feudális, kapitalista rendszer újjáélesztésének a vágyát.⁶⁹

Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség a beszédek részletes bemutatására és elemzésére. Az alábbiakban mindössze csak annyira szorítkoztunk, hogy az általunk helyesnek vélt olvasatra egy-két gondolat erejéig rámutassunk, és végkövetkeztetésként ismertessük azokat a közös vonásokat, amelyek a beszédeket gondolatiságukban jellemzik.

A bizottság öt prédikáció és egy ima esetében állapított meg ellenséges tartalmat. Az 1943 augusztusában írt beszéd (*A lélek vetése és aratása*) a társadalmi modernizáció által veszélyeztetett keresztény erkölcsöknek, a nemzeti és egyházi kulturális értékeknek, valamint a vallásos hitnek a védelmére buzdított.⁷⁰ A bizottság ebben az esetben teljesen rosszhiszeműen állapította meg tehát azt, hogy a beszéd háborús propagandát népszerűsített volna. Hasonló módon járt el a bizottság azzal az 1944 februárjában írt prédikációval (*Első lenni a szolgálatban*) is,

⁶⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 55. f.

⁶⁸ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 55. f.

⁶⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 60. f.

⁷⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 54–56. f.

amelyben a szerző az egyház által szervezett népfőiskolás tanfolyamon résztvevő fiatal hallgatóságát az isten- és emberszolgálatra intette.⁷¹

Az 1956 októberében írt *Advent népében* Simén, Ézsaiás prófécijából kiindulva, a megújulás lehetőségéről beszélt. Üzenete, hogy a zsidó néphez hasonlóan a sok szenvedést megélt magyar nép számára is adott a jobb jövőendő lehetősége, ha él bennük a reményt fakasztó istenhit és a testvéri szeretet. Ha a beszéd tartalmának értelmezésekor figyelembe vesszük a keltezés is, akkor teljesen nyilvánvalóvá válik, hogy azt az 56-os magyarországi események inspirálták, és a szerző olyan reménykeltő pillanatként tekintett a forradalomra, amely a magyarság számára jobb jövőendő eljövételének a fordulópontját jelenti. „Higgyük – írta –, hogy sok-sok százados csalódás után jó úton járunk. Higgyük, hogy népünk nagy áldozatából, könnyből és vérből kihajt emberibb sorsunk reményteljes vesszője, békességünk zöld olajága, és buzgón fohászkodjunk az Egek Urához, hogy áldja meg és szentelje meg a mi adventi utunkat, hitünket és karácsonyba érkezésünket.”⁷²

A beszéd és az 56-os forradalom közötti nyilvánvaló kapcsolatot a szakértő bizottság is felismerte, a kiragadott idézetek azonban ez esetben is célzatosak és rosszhiszeműek. Az isteni ítéletre vonatkozó bibliai idézetek inkább arra utalnak, hogy lezárult az a szomorú korszak, amikor az ítélet még időszerű volt, és a reménység időszaka köszöntött be. A második kifogásolt gondolat rendszerkritikát tartalmazott: a társadalmat teljes alávetettségbe taszító totalitarizmusét. Simén szerint csak akkor válhat valósággá az adventi reménység, a jobb jövőendő, ha a társadalom felszabadulhat a hatalom elnyomása alól és mindenki szabadon, teljes jogegyenlőségben élhet.

A novemberben írt *Megállni* beszéd 56-os vonatkozásai ugyancsak tagadhatatlanok, már csak azért is, mert a tankkal szembeálló katona képe közvetlenül is asszociált erre az eseményre. A beszéd az elbukott forradalom után íródott, és olvasatunkban egyfelől az ez által képviselt eszmeiség melletti kitartásra buzdított, másfelől pedig igyekezett kivédeni a kudarc okozta apátiát, éppen a tankos jelenettel hangsúlyozva, hogy a megállni tudó lélek képes győzni a nyers erő felett is. Simén szerint a legnagyobb tisztelet azokat illeti, akik hűséggel álltak meg a család, az otthon, az egyház és a haza mellett. Nekik, unitárius híveknek, ezekből a példákából kell meríteniük, és folytatniuk is kell ezt az áldozatos helytállást. „Az emberi haladáshoz, a boldogabb élet kiharcolásához, a jézusi eszmék megvalósításához szükségünk van megállni tudó emberekre, férfiakra és nőkre, ki-

⁷¹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 56–59. f.

⁷² SIMÉN Dániel, „Advent népe”, *Keresztény Magvető* 119., 4. sz. (2013): 446–450., 450.

csinyekre és nagyokra. Mert hiszen nagyon sok a felkavart, összetört, összeropant szívű, lelkű ember. Annyi élet várja, hogy szebbé, jobbá tegyük. Annyi arany-szemű búzamag várja, hogy jó földbe vessük, pislákoló mécsfény, hogy lánggá növeljük, magasztos, szent ügy, hogy utolsó csepp vérig védjük... Álljunk hát elő, és öltözzük fel az Isten minden fegyverét, hogy mindeneket elvégezvén MEGÁLHASSUNK!⁷³

Az 1957 februárjában írott *Ne félj te kicsiny nyáj* beszédet vélhetően a forradalmat követő megtorlášhullám ihlette, amikor valószínűleg többekben is megfogalmazódhatott, felmerült a megsemmisülés gondolata. Simén ezt a félelmet próbálta eloszlatni történelmi példák felsorakoztatásával. A nemzeti és felekezeti kisebbségi állapot szerint valóban felvillantja a pusztulás veszélyét, jogos az ebből fakadó félelem, de ha a veszélyeztetett közösség magáévá teszi a minőség gondolatát, akkor jövője biztosított, mivel a minőségi ember erkölcsi értékrendje összhangban volt a történelmet igazgató isteni akarattal. Simén üzenete tehát arról szólt, hogy létezik ugyan a létüket fenyegető felszámolási szándék vagy léthelyzet, de mindez kivédhető a minőségi emberré válás eszközével, Isten megtartja azt a közösséget, amely életvitelében az ő értékrendjét képviseli és érvényesíti.⁷⁴ Miközben tehát az eredeti üzenetben a minőségi kisebbség a megtartóerőt jelentette, addig a bizottság olvasatában ez a magyar közösség felsőbbrendűségi érzését jelképezte.

A bizottsági olvasat és az eredeti üzenet között egyetlen esetben mutatható ki tartalmi azonosság. A szakvéleményben idézett karácsonyi imarész valóban az eszményi múlt és a szomorú valóság közötti ellentétet ábrázolta.

Ha egy mondatban szeretnénk összegezni a bizottság által kifogásolt írások gondolatiságát, akkor azt mondhatjuk, hogy azok kivétel nélkül a felekezeti és nemzeti kérdések problematikája körül forogtak. Igazat kell adnunk a szakértői bizottságnak abban, hogy a Simén beszédeiben központi helyet foglalt el a nemzeti identitástudat megőrzésének az eszméje.⁷⁵ Mindez azt jelenti, hogy nevezett gondolkodásmódjában nem hozott fordulópontot, szemléletváltást a berendezkedő szocialista rendszer, magatartását, szemléletmódját a továbbiakban is a nemzeti és vallási/felekezeti identitás határozta meg, a két közösség iránti mély erkölcsi felelősség tudata.

⁷³ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 40. f.

⁷⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 2, 35–37. f.

⁷⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 60. f.

Tárgyalás és ítélet

Az 1960. március 5-iki keltezésű vádirat egy, a Simén személye köré tömörülő, jól megszervezett csoportot láttatott, amelynek feltett szándékai közé tartozott a társadalom kizsákmányolására, a nemzetiségi gyűlöletre épülő kapitalizmusnak az újjáélesztése. A vádirat szerint 1956 őszétől, a magyarországi ellenforradalom idején a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán felerősödött az ellenséges tevékenység, ami főleg a teológiai hallgatók szélsőségesen nacionalista szellemben való nevelésében, a magyar és román lakosság közötti gyűlölet szításában nyilvánult meg. A nacionalista és ellenforradalmi szellemiség terjesztésében főszerepet játszottak egyes teológiai tanárok és lelkészek. Ezek mellett, hogy szóban ellenségesen nyilvánultak meg az RNK népi demokratikus rendszere ellen, olyan teológusoknak szánt beszédekert írtak, amelyek rendszerellenesek, mélyen nacionalisták, gyűlöletkeltők. Simén az USA-ban tanult, a Horthy-rendszerben MMP-tag volt, a teológiai intézet gyakorlati tanszékének vezetője volt. Egy munkaközösséget hozott létre abból a célból, hogy a teológiai hallgatókat ellenséges tartalmú beszédekkel láthassa el. 1956 és 1957 nyara között három kötetet adott ki és terjesztett 200–220-as példányszámban. Ezek az ellenforradalom alatt és után jelentek meg, politikai tartalmuk miatt pedig negatív hatással voltak a teológus hallgatókra, főleg azért, mert negatívan befolyásolták a gondolkodásmódjukat. Simén tanárként azt az utasítást adta, hogy beszédírásnál tekintsék iránymutatónak a prédikációkat, és legációk és nyári szolgálatok alkalmával ezeket mondják el az egyházközség híveinek. A bizottsági szakvélemény által szolgáltatott bizonyítékokból egyértelműen kitűnik antidemokratikus, ellenséges nacionalista érzülete, melyet a teológusoknak is át akart adni azáltal, hogy majd papokként azt a hívek között terjeszthessék. Lakásán nacionalista könyveket tartott, amelyeknek tartalmát az oda látogató teológiai hallgatók és papok könnyen megismerhették. Nem ismerte el az ellene felhozott vádakat, a nyilatkozatok azonban igazolják cselekedeteit. A vád ellene tehát a fennálló társadalmi rend elleni izgatás volt.⁷⁶

Simént 1960. április 27-én hallgatták ki a kolozsvári katonai törvényszéken. Az MMP-s tagság kapcsán megismételte a korábban elmondottakat, a prédikációk kérdésében pedig fenntartotta azt a mindvégig hangoztatott álláspontját, hogy írásuknál nem vezérelte semmiféle ellenséges érzület. Csak „elszigetelten”, a kontextusukból kiragadva lehetne egyes részeket ellenségesen magyarázni –

⁷⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 130–133. f.

mondta –, de ha összességében értelmezik a prédikációkat, akkor egyértelművé válik, hogy azok nem tartalmaznak semmiféle rendszerellenes üzenetet.⁷⁷

A 27-i tárgyaláson a vádlott által tanúnak javasolt Lengyel Lóránd megismételte a gyűlésekkel kapcsolatos korábbi megjegyzéseit: 1956. november 19-én Simén azt mondta, hogy az idő nem kedvez egy határozat elfogadására és aláírására, és gyűjtést javasolt a szegény magyar nép számára, az 1959. március 29-i gyűlésen pedig úgy nyilatkozott, hogy még nem tudta legyőzni a Szovjetunióval szembeni gyűlöletét.⁷⁸ Május 19-én Péterffy Gyula teológiai tanár Lengyelhez hasonlóan nyilatkozott a gyűléseket illetően, ugyanakkor szerinte jelenlétében a vádlott soha nem nyilvánult meg ellenségesen.⁷⁹ Az ugyancsak tanúként kihallgatott Szakács Miklós úgy nyilatkozott, hogy az általa elolvasott beszédekben nem talált semmi rendszerellenességre utaló tartalmat, és nem tud arról, hogy az órákon a vádlott politikailag ellenségesen nyilvánult volna meg.⁸⁰

A május 20-án kihirdetett ítélet – Bálint Albert magyarszováti és Székely László verespataki lelkészekkel egyetemben – Simént a fennálló társadalmi rendszer elleni izgatás vádjában bűnösnek találta, és hét év fegházbüntetéssel, öt év jogvesztéssel, valamint személyes vagyonának teljes elkobzásával sújtotta.⁸¹

Következtetés

Simén cselekedeteinek hátterében nem állt semmiféle rendszert megdönteni akaró vagy nacionalista gyűlöletet propagáló, alaposan megszervezett titkos társaság, ahogyan azt az ítéletet kimondó kolozsvári katonai törvényszék állította. A hatalommal szembeni magatartása és a magyarországi forradalmi eseményekkel kapcsolatos reakciója reflexszerű volt, és egyéni szocializációjának a számlájára írható. A forradalmi eseményekhez való viszonyulását tehát egyéniségének a két alapeleme, a felekezeti és az etnikai identitás határozta meg. Teljesen természetes és egyértelmű volt számára az, hogy egy olyan eseménysorozattal vállaljon lelki és erkölcsi szolidaritást, amely egyfelől annak a rendszernek a megdöntését kívánata, amely saját vallási közösségének, identitásának létét is veszélyeztette, másfelől pedig szöges ellentétben állt az általa vallott világnézettel.

⁷⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 150. f.

⁷⁸ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 156. f.

⁷⁹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 178. f.

⁸⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 175. f.

⁸¹ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014061, vol. 1, 188. f.

Az egyéni értékrend volt az, ami az 1956. november 19-i gyűlésen arra sarkallta, hogy Argay álláspontját képviselje, és ezek az identitáselemek határozták meg beszédeinek tartalmát is, amelyekben tagadhatatlan, hogy reagált korának politikai eseményeire, és burkoltan az elnyomó hatalom ellen foglalt állást. Egy polgári demokráciában Simén állásfoglalása és beszédei következmények nélkül maradtak volna, azonban egy, a nacionalizmus eszméjétől is mélyen átitatott totalitárius rendszerben, mint amilyen a romániai államszocializmus is volt, a hatalom megtorló reakciója bármelyik pillanatban bekövetkezhetett.

A totalitárius hatalom logikája szerint Simén büntetése teljesen indokoltnak látszott, mivel gondolati és cselekedeti szinten is ellentétes pályán mozgott a párt által megszabott politikai irányvonaltól. Letartóztatása, elítélése tökéletesen beleillett abba a hatalom által megindított megtorlási akcióba, amely a legkisebb gondolati és magatartásbeli „devianciát” is kihasználta ahhoz, hogy lesújtson, és ezáltal a társadalom feletti uralmi pozícióját tovább erősítse.

Gál Zoltán

Szent-Királyi Zsigmondné szül. Berzenczey Erzsébet levele Csány László teljhatalmú országos biztoshoz, 1849¹

Szent-Királyi Zsigmondné szül. Berzenczey Erzsébet alább közzétett levele a budapesti Magyar Nemzeti Levéltárból bukkant elő, és a levél írójának eddig egyetlen ismert kézírata.

Az eddig ismert adatokból egy nagyon határozott és szabadságszerető jellem bontakozik ki előttünk, aki nőként és feleségként férje és testvére oldalán aktív szerepet vállalt az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban. Sajnos a sors kegyetlen volt vele is, halála után elfeledkeztek róla. Rövid közleményünkben felidézzük életét és jellemét.

1819-ben született görgényszentimrei Berzenczey Ferenc és nagyjait Cse-rey Druziánna² legidősebb gyermekeként. Testvérei Berzenczey László, Miklós és Johanna voltak. Mindnyájuk közül a szabadságharc idején kormánybiztosi

¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos levéltár, Teljhatalmú országos biztosok, F 245, 1 csomó, iratszám: 1849:1024., 31.371 számú mikrofilmtekercs.

² Nagyjait Cse-rey Druziánna (1800–1884) szépirodalmi lapokban közölt elbeszéléseket. Férje halála után Szamosújváron lakott. Művei: *Visszhangok az életből*, szerk. BERZENCZEY Miklós, LUKÁCSFY Aurél (Kolozsvár, 1867); *Lánykák Táncz-csarnoka* (párbeszédes formájú, eredeti írások és fordítások 8–16 éves lányoknak – megj. tőlem, G. Z.), (Pest, 1856); „*Gondolatok*” cím alatt aforizmákat közölt a *Divatcsarnok* című lapban 1861-ben; *Hála-ima* (Marosvásárhely, 1861); irodalmi munkásságáról ld. még: SZINNYEI József, „Magyar írók élete és munkái”, *Arcanum*, letöltve: 2022. október 23., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/c-7E4A8/cse-rey-druzianna-nagy-ajtai-7F3E4/>.

tisztséget betöltő Berzenczey László³ neve vált széles körben ismertté. Az ő nevéhez fűződik a marosvásárhelyi Kossuth-huszárok verbuválása, valamint az agyagfalvi gyűlés megszervezése is. A marosvásárhelyi Királyi Táblánál ismerkedett meg és kötött barátságot Szent-Királyi Zsigmond földbirtokossal, akit bemutatott nővérének. Zsigmond és Erzsébet Marosvásárhelyen kötött házasságot, és ott is éltek. Házasságuk azonban Zsigmond korai halála miatt rövid volt. 1848 szeptemberében Szent-Királyi Zsigmondot Marosszék főjegyzőjének választották meg. Hivatalát azonban csak néhány hónapig tölthette be, ugyanis a dühöngő nép feldúlta a nemesi kúriákat, köztük a Szent-Királyi és a Berzenczey család birtokait is.⁴ A lobbanékony természetű Zsigmond, látva a pusztításokat, Gagyban élő testvéréhez, Szent-Királyi Ferenczhez ment. Azonban nem volt képes önmagát megnyugtatni, és emiatt magas lázzal és pszichés tünetekkel járó betegség, ún. inláz lett úrrá rajta, amely korai halálát is okozta 1849. január 17-én, mindössze harminckét éves korában.⁵ Gagyban, a családi sírkertben helyezték örök nyugalomra. A fiatal özvegy visszatért Marosvásárhelyre, ahol édesanyja és testvérei támogatásával próbálta feldolgozni férje elvesztését. A szabadságharc leverése után is bízott Kossuth visszatérésében, és részt vállalt a nőegylet működésében, amely a leendő honvédek ruházati és egészségügyi felszerelésének biztosításán túl a nemzeti érzelmek fenntartását, valamint nemzeti jelképek

³ Berzenczey László (1820–1884) reformpolitikus, szabadságharcos, utazó. 1847-ben a székely jobbágyország felszabadítása és az erdélyi unió programjával lett Marosszék országgyűlési követe. 1848-ban a Székelyföldön Kossuth nevét viselő önkéntes lovascsapatot alakított, majd 1849 áprilisáig polgári főbiztosként működött Erdélyben. Világos után októberig Erdélyben bujdosott, majd Kossuthhoz csatlakozott, s vele ment az USA-ba. Nagy utat tett meg: a Panama-földszoroson át Kaliforniába, Kínába, Szingapúrba, Kelet-Indiába, azután Egyiptomba, Konstantinápolyba és végül Nagy-Britanniába ment. 1854-ben török oldalon részt vett a krími háborúban. 1862-ben jelentkezett az osztrák hatóságoknál. Klagenfurtba internálták, onnan 1867-ben térhetett haza, 1869-ben újból képviselővé választották, 1873-ban ázsiai útra indult a magyarok őshazájának és rokonainak felkutatására. Viszontagságos, eredménytelen útja után, amelynek során Szibérián és az Altáj-hegységen át Indiába jutott, agya elborult, Budapesten halt meg. (SZINNYEI, „Magyar Életrajzi Lexikon”, *Arcanum*, letöltve: 2022. október 23., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/berzenczey-laszlo-74B9B/>).

⁴ Ebben az időben a Szent-Királyi család Kissáronon (ma Magyarsáros) és Gagyban is jelentős vagyonnal rendelkezett.

⁵ KOMÁROMI Ferencz, *Vésnapok a Székelyföldön. Korrajz az 1848-ki forradalomból* (Marosvásárhely, 1849), 37., *Arcanum*, letöltve: 2022. október 23., https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_06_184849SzabadsagharckossuthEmigracio_0437_Vesnapok_a_szekelyfoldon_683/#_=_?

gyártását, célba juttatását volt hivatott szolgálni. A Makk-féle összeesküvésben vállalt szerepéért tízévi börtönbüntetésre ítélték, amelyet végül nyolc évre mérsékeltek.⁶ A börtön testileg és lelkileg is megtörte, és szabadulása után néhány évvel, 1861. február 5-én hunyt el. Testét Gagyban, férje mellett helyezték örök nyugalomra a Szent-Királyi családi sírkertben. „A legközelebb lefolyt 11 év kíméletlen vihara e rendíthetetlen honleány nyugodt kebelét is érinté irtó szelével, s ki a sors keserű poharait oly mosolygva üríté: túlvilági pályára, hivatása örök helyére is nyugodtan – szenderegve lépett át. Kik a nőt, nőiessége, erkölcsse, s honszeretete mérlegével becsülik: azok az elhunyttól őszinte részvétüket meg nem tagadhatják” – olvasható gyászjelentésében. Neve 2018-ban felkerült a sírkertben eltemetetteknek emlékére id. Szombatfalvi József nyugalmazott lelkész-esperes által faragott kopjafára, amelyet a Szent-Királyi család ma élő tagjai állítottak őseik iránti hálából.

A Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött levelét Berzenczey Erzsébet elkeseredésében és kétségbeesésében írta Csány László⁷ akkori teljhatalmú kormánybiztoshoz. Hangvételében érződik a férje elvesztése miatti gyász, azonban felsejlik a reménység is. Kérését azonban elutasították.

A sors kegyetlen fintora, hogy a levél írója és címzettje is a szent szabadság oltárán áldozta fel életét.

Nagyon tisztelt országos és Kormány Főbiztos Úr!

A közelebbi üdőknek honnunkat dúló viharai áldozatul ragadák felejtethetetlen kedves férjemet is, Szent Királyi Zsigmondát; mert ő hévvel szeretett férje vala Berzenczei Erzsébethnek, a Berzenczei László testvérének, mert ő eszmékben és érzelmekben testvéreileg osztozva Berzenczei László sógorának szellemében, honna és nemzete érdekében vele lelkesen kezét fogni és közreműködni nem kételkedett; mert erélyes és lelkes eljárásainak méltánylásául nemes Maros Szék főjegyzőjének és élmezőnyi főbiztosságának választatván, ezen hivatásában magát mint az alkotmány és alkotmányos szabadság egyik szerény bajnoka, min-

⁶ NAGYBACZONI MOLNÁR Ferenc, „A Makk-féle összeesküvés I.”, *Történelemportal*, 2012. június 2., letöltve: 2022. szeptember 8., <https://tortenelemportal.hu/2012/06/a-makk-fele-osszeeskueves-i/>.

⁷ CSÁNY László (1790–1849) politikus, a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere, 1849. január 17-től Erdély teljhatalmú kormánybiztosa volt. A kormány lemondása után Görgei Artúr seregéhez csatlakozott. A világosi fegyverletételkor fogságba esett. A szabadságharc vértanúja, 1849. október 10-én végezték ki.

den díj és fizetés nélkül úgy tüntette ki, mint nemzetéhez hű kedély, s talán többekre is reményt nyújtott jó fia honnának.

Mennyit és kit vesztettem én benne, nem említtem nagyon tisztelt országos és kormány főbiztos úr, mert honna érdekében halván meg, halállára is büszke vagyok – de nem tehetem hogy panaszasan és aláz(a)tan ne említsem, azon dulásokat, kárákat és rablásakat, melyeket egyfelől Maros Szentkirályon az én saját jószágamban, másfelől Magyar Sárasan néhai kedves férjem birtokában tett a dühöngő nép. Annyira kivagyok ugyan is rabalva minden nemű vagyonomból, marháimból, gabonámból, takarmányomból, házi butoraimból, minden instructus fundusból; és úgy össze rombalvák épületeim, magam oly inséges helyzetbe süjjesztve, hogy ha a nagyon tisztelt országos Főbiztos úr kegye és igasságossa az én felsegélytetésemre ki nem terjed; életem s élelmem és háztartásom biztasítására képes nem vagyok.

Alázatosan esdeklek azért nagyon tisztelt országos Főbiztos urnak, méltóztassan oly kegyes lenni, miképp addig is, míg szenvedett kárait maga rendin kinyomoztatnak, s megfordittatnának, ezen kárait egy részecskéjének potlására, és az én felsegélytetésemre kegyeskedjen azaránt rendelést tenni, hogy az általam kimutatandó és lekötendő elégséges cautio mellett, valamelyik pénztár nekem ezer pengő forintat minél előbb előlegezzon.

Mely alázatos esdeklésemre vigasztalo válaszáért, s a nagyon tisztelt Fő és országos Biztos úr magoss pártfogásáért köszörögve mély tisztelettel maradok

A nagyon tisztelt országos és Kormány Főbiztos úr

alázatos szolgálója.
Szentkirályi Zsigmondnö
Berzenczey Erzsébet

Székely János¹

Szabó Pál Endre: összekötő kapocs a romániai magyar nyelvű jogászképzés két korszaka között²

Szabó Pál Endre a romániai magyar jogtudomány jelentős, mégis mindmáig kevésbé ismert személyisége, akinek életútja a romániai magyar nyelvű jogászképzés megszűnésének és újraindulásának időszakát egyaránt felölelte. A *Romániai magyar irodalmi lexikon* 5. kötetében róla írt rövid szócikk „jogi szakíró” minősítéssel említi, majd szűkszavúan felsorolja tanulmányait a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban, a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán (mely adat részben nem helytálló), ezután a háborút és a hadifogságot, a jogi diplomát és a doktori fokozatszerzést, egyetemi docensi tevékenységét a Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, nyugdíjazását, több mint fél évtizeddel ezt követően a nagyvárad Sulyok István Főiskolán folytatott óraadását, egyes írásait. Kevesebb mint vázlatos kép ez egy sokkal mozgalmasabb erdélyi magyar jogászsorsról...

Székelyudvarhelyen született 1920. június 29-én Szabó (sz. Steinbach) Anna és Szabó János fiaként. A család később Dicsőszentmártonba költözött, ahol édesapja állami tisztviselőként dolgozott, azonban fia születése után nem sok idővel elhunyt. A hatgyermekes családra emiatt ínséges idők köszöntöttek. Az elemi iskolát még Dicsőszentmártonban, a gimnáziumi képzést már a korabeli Erdély egyik jeles egyházi iskolájában, a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium-

¹ Székely János (1984, Nagykároly) a Sapientia EMTE Jogtudományi Intézetének oktatója. Elérhetősége: szekely.janos.jr@gmail.com.

² A tanulmány a *Szabó Pál Endre, a hídember* című, az *Erdélyi jogászok. Jogászportrék II.*, szerk. Veress Emőd (Kolozsvár: Forum Iuris, 2022), 210–220. oldalain megjelent szöveg szerkesztett változata. E portré szerzője szeretné köszönetét nyilvánítani Szabó Pál Endre lányának, Tonk Mártának az általa nyújtott nélkülözhetetlen életrajzi információkért.

umban végezte el. Részben az Unitárius Gimnázium nevelte fel. Sokszor részesült könyvadományban tanulmányi eredményei elismeréséül, amelyek közül az 1931. december 24-én kapott unitárius énekeskönyvet leszármazottai mai napig nagy becsben tartott relikviaként őrzik. A székelykeresztúri Unitárius Gimnázium 1938/1939-es és 1939/1940-es tanévekre vonatkozó összevont évkönyve arról tanúskodik, hogy „segély képen, mint szegény, de jó tanuló” 200 lejes jutásban részesült az 1938/1939-es tanévben, amelyet 8,04-es érdemjeggyel teljesített. Ezzel elvégezte a gimnáziumi 8. (a mai tanrend szerinti 12.) osztályt. 1939. június 26. és július 2. között a tizennégy fős osztályból a mindössze négy diák egyikeként sikeres érettségi vizsgát tett Székelyudvarhelyen.

1939-ben felvételt nyert a Kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem – akkor még román tannyelvű – Jogi Karára. A beiratkozását követő tanévet sikeresen teljesítette, és azután még egyet (az 1940/1941-es), de azt már magyar tannyelven. A korábbi Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem szegedi „bujdosásának” idején Kolozsvárott román nyelven zajlott a jogász-képzés. A második bécsi döntés folytán viszont, rövid időre, az 1940/1941-es tanévvel kezdődően (az 1940. október 19-én közzétett 1940. évi XXVIII. törvénycikk 1. §-ának értelmében) a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegye-

Szabó Pál diákkorában

Fiatalkorában

tem működését Kolozsvárott folytatta, így az egyetem tannyelve is magyarra változott.

1941-re – ahogyan lánya, Tonk (sz. Szabó) Márta e portré magalkotásához használt feljegyzései említik – „egyetem még volt, de megélhetés nem”. Így Érkörtvélyesre szegődött tanítónak, jó barátjával és későbbi sógorával, Udvari Sándorral együtt. Részen a közelgő világégés, a várható besorozás tudata, a vidéki lét és kényszerű tétlenség nyomasztó élménye arra sarkallta mindkettőjüket, hogy önként jelentkezzenek hadi szolgálatra.

1941. október 13-án Kolozsvárra került, a Magyar Királyi Honvédség táborigén tüzérségéhez, ahol karpaszományos tüzérként újoncképzésben részesült. Az érettségizett önkéntes e címe bizonyította katonai rátermettsége elismerését, már a kezdetektől tisztjelölti státuszba emelve őt, és egyúttal bizonyos kedvezményekben is részesítve őt: például viselhette a sajátos, tiszt mintájú, karpaszományos egyenruhát, tiszt társaságban is megjelenhetett, szabad kimenőre volt jogosult. 1942 január elejétől őrzetói rangba lépett. Ugyanazon hónap végétől 1942 júniusáig a nagyváradi tüzérlaktanyában elvégezte az első tartalékos tüzértiszti tanfolyamot, majd június–júliusban Bonchidán részesült további kiképzésben. 1942. október 1-jén tüzér tizedessé lépett elő. 1942. november 15-től Hajmáskérre, a magyar tüzérség európai hírnevű képzőhelyére került – vélhetően a Táborigén Tüzér Központi Lőiskolába –, ahol elvégezte a második tartalékos tüzértiszti tanfolyamot, amelynek eredményeként előléptették hadapród szakaszvezetővé. Ezt követően 1943 május közepéig hadgyakorlatokon vett részt, majd 1943 júniusában további kiképzésben részesült Bonchidán, és hadapród őrmesterré lépett elő. Az 1943. november 19-i 46. számú *Honvédségi Közlöny*ben 58.068/el. 8/b. — 1943 számmal közzétett körrendelet tanúsága szerint 1943. október 1-i hatállyal tartalékos zászlósi kinevezést nyert a táborigén tüzérség kötelékében (1612. o.). E rangban, mozgósítás esetén, már tiszt szolgája, lova is lehetett.

1944. március 19-én Magyarországot megszállták a németek, és március végén megtörtént a mozgósítás; egységét, a 26. (szamosújvári) táborigén tüzérosztályt a frontra vezényelték. Ott részt vett a Kárpátok előterében zajló harcokban Colonia Stanislăunál (vélhetően a mai Ukrajna területén található Ivano-Frankivsk, román nevén Stanislău település közelében, a benyomuló szovjet csapatokkal a Tatár-hágó védelmében folytatott hadműveletekben). Egységét utóbb a magyar királyi 25. (nagyváradi, más néven felső-erdélyi) gyaloghadosztálynak rendelték alá, így vett részt a tordai csatában, a magyar hadtörténetben a jelenkori hadviselés egyik jelentős és a körülményekhez képest mindmáig sikeresnek minősített ütközetében. 1944. szeptember 22-ével, a tordai csata második szakaszával, a harcok a Torda–Aranyosegerbegy frontszakaszon felerősödtek, miután

a szovjet és román csapatok áttörést kíséreltek meg, így a frontvonal többször előre-, majd visszatolódott. Későbbi, lánya által feljegyzett elmondása szerint a szovjet csapatok úgy „özönlöttek, mint a sáskák”. Az áttörési kísérletek többszöri visszaverésük után október 2-án, a csata harmadik szakaszában még nagyobb intenzitással folytatódtak. Ezek során az egerbegyi tetőn állomásozott, ahol az ellenség olykor olyan közel járt, hogy egy esetben az ivóvízért indult bajtársai már nem tudtak visszatérni.

Ekkor, 1944 októberének elején sebesült meg egy gránátrepesztől. Kezdetben a bonchidai kastélyban berendezett tábori kórházban látták el, de ekkor már zajlott a visszavonulás. A tábori kórházat, így az ápolt sebesülteket is visszavonták. Időközben sebe elfertőződött, lábát amputálni akarták, de ezt visszautasította. Alig tudott állni, amikor a háború véget ért, de életben maradt. Idővel felépült, bár élete végéig sántítva járt. Ausztriában amerikai fogságba esett; fogolyként, bár még mindig lábadozott, egy Ingolstadt közeli farmon dolgoztatták.

Jó barátja és későbbi sógora, akivel együtt vonultak be, Udvari Sándor is megsebesült a Torda melletti harcokban, így őt is szintén nyugat felé vonták vissza. Nővére, Udvari Magda, aki korábban Kolozsvárott, a Földművelésügyi Minisztérium egyik hivatalában dolgozott, és akit Szabó Pál Endre röviddel a tordai frontra küldése előtt eljegyzett, még nem tudva, mit hoz a jövő, a hadi kórházzal sérült testvérét követte. Mikor a visszavonuló csapatokat máshová vezényelték, Linzben (Ausztria) maradt, és jelentkezett ápolónőnek; a háború végéig egy apácák által működtetett angol kórházban dolgozott. A szovjet csapatok átvonulásakor a kórház rendfőnök asszonya rejtette el, hogy ne eshessék bántódása. A későbbi megszállás idején Fűrnitzben (Ausztriában, Klagenfurt közelében) dolgozott tovább, szintén ápolóként. A Nemzetközi Vöröskereszt a háború alatt és azt követően plakátokon közzétett hirdeteményeken listázta azokat a személyeket, akik életjelt adtak magukról, hogy a háború által szétszórt családtagok egymásra találhassanak. Így talált Szabó Pál Endre is újra jegyesére, Udvari Magdára. A háború véget értekor mindketten nyugati megszállás alatt álló területen voltak, s miután újra egymásra leltek, akár a kivándorlás mellett is dönthettek volna...

Mégis a hazatérést választották. 1946 tavaszán, nagy nehézségek árán, már együtt tértek vissza, bár nem tudták pontosan, mire is térnek haza. Tudva azt, hogy a történelem következő évtizedei Romániában mit hoztak, nehéz akkori elhatározásukat ma észszerűnek látni... Azonban a sok viszontagság után, a korábban elfertőződött, még nem teljesen gyógyult sérülésével, egyetemi végzettség nélkül Szabó Pál Endre számára más előrelátható cél, mint az egyetem befe-

jezése, nem létezhetett. Emiatt hazatérése csupán számunkra, az utókornak tűnik kérdésesnek.

Kezdetben Magyarsároson telepedtek le, amely a második bécsi döntést követően Románia területén maradt, de ahová a háborítatlan visszatérés lehetősége a körülmények ellenére adott volt (Észak-Erdélyre a román közigazgatás teljességében csak 1947-ben terjedt hivatalosan is ki). Szabó Pál Endre felesége tanítónőként Magyarsároson maradt, azonban ő visszatért Kolozsvárra, hogy jogi tanulmányait befejezhesse.

Közben sok minden megváltozott. A 406/1945. sz. királyi rendelet-törvény által az I. Ferdinánd Király Tudományegyetem az ideiglenes nagyszabeni „számozatásból” 1945. június 1-i hatállyal visszatért Kolozsvárra, de mellette ugyanakkortól a 407/1945. sz. királyi rendelet-törvény egy új – magyar tannyelvű – felsőoktatási intézmény létrehozását is elrendelte, a népek békés együttélésének és a kisebbségek egyenjogúságának korabeli eszméit (és Sztálin akaratát) tiszteletben tartandó. Előbbi tanintézmény 1945 decemberétől az Universitatea Babeş din Cluj, utóbbi a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (román nyelven Universitatea Bolyai din Cluj) nevet vette fel. Tevékenységében a Szegedről visszatért Ferenc József Tudományegyetem sok esetben magyar állampolgárságú oktatói kezdetben továbbra is részt vehettek, míg az 1940-es évek végére politikai indíttatású – egyes esetekben üldöztetéssé fajuló – kizorításuk be nem következett. Ahogy Veress Emőd és Kokoly Zsolt *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959* című, 2016-ban megjelent monográfiájából tudjuk, e tanintézmény – bár a végkimenetel ismeretében sorsa kezdetektől megpecsételtnek látszott – jelentős szerepet töltött be a második világháború utáni romániai és erdélyi magyar jogászcélteremtés kialakításában, szakmai és emberi szocializációjában.

Szabó Pál Endre hazatérését követően (1946-tól) tanulmányait a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán folytatta. Ebben az évben György Lajosnál (a Bölcsészettudományi Kar dékánja, egykori egyetemi prorektor) lakott. A háborút követő korszak minden nehézsége és az 1947-es év különös ínsége ellenére, az 1945/1946-os és 1946/1947-es tanévekben még hatályos átmeneti tanrend alapján előírt vizsgák teljesítésével 1947-ben elvégezte a jogtudományi alapképzést. A következő évben szerzett doktori fokozatot a jogtudományok terén, szintén a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán. 1948. október 24-én kelt doktori oklevelét Csögör Lajos (a későbbi Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet alapítórektora) még a Bolyai Tudományegyetem rektoraként írta alá. Az egyetem elvégzése után a Magyar Népi Szövetség alkalmazásában dolgozott Dicsőszentmártonban.

Az egyetemi környezetbe 1949-ben térhetett vissza. E visszatérés körülményeinek megértéséhez azonban rövid kitérő szükségeltetik. A Ferenc József Tudományegyetem magyar állampolgár jogász oktatói egy ideig folytathatták tevékenységüket a Bolyai Tudományegyetem megalapítását követően is. Közöttük volt Buza László (Sárospatak, 1885 – Budapest, 1969) professzor, maga is a Ferenc József Tudományegyetem alumnusa, nemzetközi szinten elismert jogász. Jogtudományban 1908-ban, államtudományokban 1909-ben – a legmagasabb kitüntetéssel, sub auspiciis regis – avatták doktorrá Kolozsvárott, életútja felölelte az alma mater száműzetését, hazatérését és megszüntetését egyaránt. Erkölcsi tartásáról tanúskodik, hogy 1944 szeptemberében, a front közeledtével, akkori prorektorként nem volt hajlandó elhagyni Kolozsvárt. A román hatóságok az új, államszocialista önkényuralmi berendezkedés rögzülésével a nemzetközi hírnű professzort, akkor már az MTA rendes tagját mint „veszélyesnek” nyilvánított személyt távozásra kényszerítették. Maga helyett korábbi tanítványát, Szabó Pál Endrét javasolta az üresen maradó katedra betöltésére. Utóbbi 1949-től egyetemi tanársegédként, később már docensként tanított az akkor még Bolyai-egyetemen.

A viszonylagos anyagi biztonság lehetővé tette számára, hogy feleségül vegye jegyesét, Udvari Magdát, akivel 1949. május 14-én keltek egybe. A család a korábbi Jósika (jelenlegi Nicolae Iorga) utcában, egy kis lakásban élt ebben az időszakban. Egy évvel később megszülettek gyermekeik, Melánia és Márta. A szülést követően felesége gyermekágyi lázba esett, de férje odaadásának, szerető gondoskodásának köszönhetően végül felépült.

A Bolyai Tudományegyetemen kezdetben polgári eljárásjogot és a bírói szervezet jogát tanította magyar nyelven. E jogágak Szabó Pál Endre egyetemi képzése során sokat változtak, emiatt oktatásuk kiemelt otthonosságot igényelt a román és magyar szaknevezéktanban egyaránt. Adott ugyanis, hogy az 1920-as impériumváltást követően Erdélyben és a Partiumban hatályban maradt az eredetileg magyar nyelven született 1911. évi I. törvénycikk, az ún. Plósz-féle polgári perrendtartás, amelyet később már román nyelvű jogforrások egészítettek ki. A második bécsi döntéssel Romániától el nem csatolt területeken ezt a perjogi kódexet 1943-tól, az elcsatolt területeken 1947-től a román (nyelven íródott) 1864. évi – 1900-ban nagymértékben módosított – Polgári eljárásjogi törvénykönyv helyettesítette. Az e kusza helyzetből eredő nyelvi nehézségek által támasztott kihívásnak azonban maradéktalanul megfelelt.

Magyar nyelven megjelent polgári eljárásjogi témájú könyvei (*A polgári jogvédelem* [Bukarest, 1956], *A bíróság szervei és az ügyészség* [Bukarest, 1956], *A polgári per mint jogvédelmi eszköz* [Bukarest, 1957]) és különösen Az R. N. K.

polgári eljárási joga címmel a Bolyai Tudományegyetem által kiadott 1958. évi – gépiratban terjesztett – jegyzete megalapozták a mindmáig hatályos román per-jog magyar szakterminológiáját; azt a szakmai nevezéktant, amelyet műveire való gyakori hivatkozással a jelen portré szerzője is alkalmaz romániai polgári perjogi kérdésekben születő magyar nyelvű írásaiban. Tőle származik példának okáért a magyar perjogi szakterminológia romániai „dialektusát” mindmáig jellemző, még a Plósz-féle perrendtartás megfogalmazását idéző „felfolyamodás” kifejezés, a román nyelven *recurs*-nak hívott (főszabály szerint másodfolyamodású) perorvoslatra, amely sajátos perintézményi jellemzőiből adódóan nem volt közvetlenül a magyar perjogban látszólag analóg *felülvizsgálat*ként fordítható.

1951-ben a későbbi egyetemegyesítést előrevetítő kormányzati intézkedésként a Babeş Tudományegyetem Jogtudományi Kara és a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Kara egyesítéséből létrejött a Jog- és Közgazdaságtudományi Főiskola (Institutul de Ştiinţe Juridico-Economice, szó szerint Jog- és Közgazdaságtudományi Intézet). Ezzel a kolozsvári jogászképzés ideiglenesen elvesztette egyetemi rangját, és a korábbi képzési szerkezet jelentős mértékben széttzilálódott. A kor politikai „vívmányaival”, az általánossá vált jogtiprással az egyetemi szintű jogászképzés nem állhatott összhangban. A keletkezett helyzet, a magyar jogászképzési kar egy részének – ideértve Szabó Pál Endre akkori legjobb barátját, Dáné Tibort is – különböző módon való eltávolítása után, 1953-ban rendeződött a két egyetem külön karokon zajló jogászképzésének helyreállításával.

Szabó Pál Endre családtagjait sem kerülték el az 1950-es évek elejének üldöztetései. Apósa 1952-ben kuláklisra került, röviddel ezután felesége családtagjait kitelepítették Magyarorsárról. Az egyetemről emiatti eltávolítástól Szabót csupán elismert és nélkülözhetetlen hozzáértése mentette meg. Állítólag az a Takács (Takáts) Lajos – 1953-tól az államjogi (közjogi) tanszék vezetője – szólalt fel érdekében, akit még 1952-ben szintén politikai okokból meghurcoltak, funkcióiból ideiglenesen felmentettek és kémkedéssel is megvádoltak.

1956 októberének kolozsvári eseményei a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karát elkerülték, az oktatók és a diákság sem vett részt ezekben. A korabeli beszámolók csupán nyugtalan hangulatról, és később két – a hozzáférhető források alapján elképzelhetően közgazdász – hallgató kizárásáról írnak. A jogi kar egyetlen oktatói tagját sem érte ekkor retorzió. Az egyetemi megmozdulásokban így – jelenlegi ismereteink szerint – Szabó Pál Endre sem vett részt.

1957-ben még polgári eljárásjogot tanított. Egyik korábbi diákja, Müller Vilmos, későbbi szatmárnémeti közjegyző így emlékezett az egyik akkori vizsgáján szerzett élményeire:

„Egyetlenegy jó volt az utolsó jegyem, mert az volt a szabály, hogy azok kaptak piros diplomát, mert azok vörös diplomát kaptak, akiknek egész négy év alatt nem volt több, mint két jó és az államvizsga is kiváló kellett, hogy legyen.

Hogy kaptam ezt az utolsó jó minősítést? Négy éven keresztül minden jegyem jeles volt. Negyedéven Szabó Pál a polgári peres eljárásnak volt a tanára, nagyon nagy tudású ember volt. És nagyon igényes tanár is volt. Azelőtt vizsgáztam nála egy-két héttel perrendtartásból, hatalmas anyag volt, és megadta a jelest.

[...] Hát el se olvastam, ez az igazság. Olyan kicsi volt az anyag, hogy húztam egy tételt, de nem volt kiírva semmi szöveg, csak annyi, hogy 312. cikk, perrendtartás.

Hát kezdtem gondolkozni. Tudtam, hogy az elején nem lehet, hát így rájöttem, hogy ez valószínűleg a fellebbezésről szól. Igen, hát az volt. És akkor látta, hogy bizonytalan vagyok, azt mondta, hogy olvasta maga az én jegyzetemet? Hát mondom, tanár úr, őszintén megmondom, átlapoztam. Hát már az is enyhe kis túlzás volt, hogy átlapoztam. Akkor rám nézett, hát ismert, mert már más tantárgyból is vizsgáztam nála, és akkor a nemzetközi magánjogot is ő tanította.

Lapozgatta az indexet, nézte, nézte, és azt mondja, hallja Müller, én nem akarom magának elrontani a kirakatot, mert ez volt az utolsó, pont az utolsó vizsga, azt mondja, jöjjön holnap, olvassa el a jegyzetemet, és holnap vizsgázatom magát, nem adok magának jegyet.

Nem, tanár úr, mondtam én, amit érdelek, azt tessék inkább adni.

Gondolkozott még egy kicsit, aztán fogta magát és egy akkora „jót” írt arra a lapra, hogy az a jó (bine), amit ő odaírt, elfedte az első jelest (foarte bine-t). Így volt a története annak, hogy volt egy jó minősítesem.

Az államvizsga jeles volt. Megkaptam a piros diplomát.” (Veress Emőd és Kokoly Zsolt fentebb már hivatkozott műve, 211–212. o.)

A Bolyai Tudományegyetem 1959-es felszámolása – amelynek az 1956-os események kiváló ürügyét adták – és a Babeş-Bolyai Tudományegyetem állami bábáskodással létrehívása a jogászképzés átszervezését, a magyar tannyelvű jogászképzés megszűnését is maga után vonta. Szabó Pál Endre oktatói és tudományos munkássága innentől kezdve elsősorban (a számára amúgy korántsem idegen) nemzetközi köz- és magánjog és nemzetközi kereskedelmi jog körére korlátozódott.

Az 1960-as évekkel kezdődően tudományos érdeklődési és publikációs köre a közjogi, nemzetközi jogi kérdésekre összpontosult. Az *Előre* (korábban *Romániai Magyar Szó*) lap 1962. március 15-i számában – az eredetileg angol nyelvű forrásanyag jó ismeretét bizonyítva – az Amerikai Egyesült Államokban akkor hatályos McCarran-féle belbiztonsági törvény (McCarran Internal Security Act) alkalmazását kritizálta (ügyes jogászi megérzéssel, ugyanis az általa kiemelt rendelkezéseket az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága 1964-gyel kezdődően több döntésében alkotmányellenesnek nyilvánította, majd az amerikai törvényhozás a teljes törvényt hatályon kívül helyezte). Az *Utunk* 1968. március 22-i számában az ENSZ nukleáris lefegyverzési szabályozásáról, a *Korunk* 1969/7. számában távközlési műholdakra vonatkozó nemzetközi normákról és szervezetekről írt, a *Korunk* 1970/10. számában az ENSZ egyik jubileumi ülésszakának leiratát tette közzé magyar fordításban, újfent bizonyítva idegennyelv-ismeretét.

Diákjai visszaemlékezése szerint az 1970-es évek közepétől Szabó Pál Endre a Babeş–Bolyai Tudományegyetem mindössze öt magyar anyanyelvű tanárának egyike volt. (Ilyen oktatók voltak még Farkas Zoltán, Kovács Eckstein Edit, Lupán Ernő és Sipos István.) Diákjai csak Szabó Pál bácsiként emlegették.

Az 1970-es évek során szóba kerül a Kritérium Kiadó gondozásában készülő (1978-ban megjelent) *Román–magyar jogi szótár* munkálataiba történő bevonása. Ennek kapcsán 1970-ben Mikó Imre kisebbségjogász Domokos Gézának írt egyik levelében így vélekedik Szabó Pál Endre általánosan elismert szakértelméről:

„Az egyetemi tanárok közül nem szeretnék olyant bevonni, aki csak a nevét adja. Éppen ezért Szabó Pál Endre előadótanárra gondoltunk (magánjogász), akit most vontak be a hivatalos lap magyar fordítói kollektívájába is. Én őt találnám a legalkalmasabbnak. Bolyai egyetemen végzett, Babeş–Bolyai egyetemen tanít, tehát a terminológiát ismeri.”

(Veress Emőd és Kokoly Zsolt monográfiájának 139. oldala. A szerzőpáros Bartha Katalin Ágnes *A Kritérium indulása levelekben II. c.*, a *Nyelv- és irodalomtudományi közlemények* 2013/1. számában közzétett anyagára hivatkozik.)

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a Pécsi Tudományegyetem közötti tudományos együttműködés keretében 1970. szeptember 17-én mint a kolozsvári egyetem nemzetközi magánjog oktatója két román kollégája kíséretében látogatott el Pécsre (a *Dunántúli Napló* 1970. szeptember 20-i számának értesülése szerint). Külföldön elsősorban eljárásjogi munkássága nyert ismertséget. A magyarországi *Jogtudományi Közlöny* 1975/3–4. számában a kor legjelentősebb

eljárásjogásza, Névai László is hivatkozza 1957-ben közzétett könyvét az objektív igazság megismerésének eljárásjogi kérdésköre kapcsán.

1985-ben, majdnem negyvenéves jogászoktatói karrierrel maga mögött nyugdíjba vonult. Jogászi és oktatói pályája azonban ezzel korántsem ért véget.

A rendszerváltást követő időszak életútját számos fontos állomással bővítette. Az *Észak-Magyarország* napilap 1990. április 25-i, illetve az *Új Szó* 1990. április 28-i számának tanúsága szerint 1990. április 20–21-én részt vett a Magyar Kormány Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkársága által Dobogókőn rendezett konferencián, amelynek témája a magyarországi kisebbségekre vonatkozó törvénytervezet megvitatása volt. Itt hozzászólásában az erdélyi magyarság, székelység és csángók helyzetét ismertette. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület újraalapításakor *A Hét* c. lap 1990. október 4-i számában közreadottak szerint „Szabó Pál Endre a harminc éve egyetlen tollvonással gyakorlatilag megszüntetett magyar jogászképzés és ezzel összefüggésben a magyar nyelvű jogi szakműveltség újraélesztését szorgalmazta [...]”.

Ugyanebben az időszakban egyre hangsúlyosabb szerepet vállalt az Erdélyi Unitárius Egyházon belül, elsőnek csupán egyes jogi ügyekben, majd Erdő János unitárius püspök felkérésére főgondnoki tisztségben is. Főgondnoki mandátumának időtartama nem teljesen tisztázott: bár az *Unitárius Élet* 2004. március–áprilisi számában közzétett búcsúztatója 1994-re teszi mandátumának végét, az *Unitárius Közlöny* 1996. évi 6–9. száma még az egyetemes unitárius egyházat képviselő főgondnokként említi, és ezzel a címmel jelöli a *Romániai Magyar Szó* 1996. december 6-i számában közzétett sajtócikk is.

1991-ben, a romániai Vallásügyi Államtitkárság 4805-ös átírata alapján Nagyváradon létrejött a Sulyok István Református Főiskola (a mai Partiumi Keresztény Egyetem elődje), mint a Kolozsvári Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet nagyváradi református teológiai kara. Ez utóbb, 1995 novemberétől önálló oktatási intézménnyé alakult. Erről a folyamatról részletesen Molnár Judit *Partiumi tudományos örökség* c., a *Korunk* 2019/5. számában közzétett írása értekezik. Valamelyest kerülő úton, de ezáltal újrakezdődhetett a romániai magyar nyelvű jogászoktatás is: e sajátos teológiai főiskola ugyanis rendelkezett egy vallásánár–jogtudomány párosított szakkal, amelyen valódi jogászoktatás zajlott, ahogyan azt Tolnay István, a PKE igazgatótanácsának elnöke a *Krónika* 2014. szeptember 26-i számában közzétett riportban felidézte.

E jogászoktatásban vállalt aktívan részt Szabó Pál Endre, annak 1991-es kezdetétől a képzés három tanévvel későbbi, 1994-es – állami utasításra bekövetkezett – megszüntetéséig, és a harmadéves hallgatók „szélnek eresztéséig” (bár közülük sokan megmaradtak a jogi pályán). Szakterületével összhangban nem-

Szabó Pál lányával és unokájával

Időskorában

zetközi köz- és magánjogot oktatott, de tanított római jogot és emberi jogi ismereteket is. Nagy lelkesedéssel vágott bele az új oktatási lehetőségbe; még a Kolozsvár és Nagyvárad közötti vonatos ingázást is kellemes élménynek tekintette a nemes cél szolgálatában. Örvendett, hogy magyarul taníthatott, s ez olykor még romló egészségi állapotából eredő fájdalmain is enyhített.

A Sulyok István-főiskola kezdeményezése, bár kérészéletűnek bizonyult, hisz egyetlen évfolyam sem diplomázott, megmutatta a romániai magyar nyelvű jogászoktatás lehetséges nehézségeit, de annak perspektíváit is, amelyek végül 2010-től, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kolozsvári karán megkezdődött jogászoktatásban testesültek meg.

Szabó Pál Endre utolsó éveit saját és felesége hanyatló egészsége határozta meg. Hitvesét odaadással gondozta, saját – sok szenvedéssel járó – betegségét méltóságteljesen viselte. Budapesten hunyt el 2004. március 11-én, 84 éves korában. Hamvait a Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra, temetési szertartását Szabó Árpád unitárius püspök végezte. Sírja a temető lutheránus sírkertjében áll. Mellette nyugszik 2011-ben elhunyt felesége is.

Álljon itt végezetül az *Unitárius Élet* 2004. március–áprilisi számában Rázmány Csaba püspök tollából megjelent nekrológ egy mondata, amely min-

dennél jobban összegzi emlékezetét: „Egyik jó barátja így jellemezte: »Pali olyan volt, mint mindenki karácsonyfája!« Mindenkin segített, de magának soha nem kért semmit.”

Irodalomjegyzék

- ANDRÁSI György, „D. Dr. Erdő János püspök halála és temetése”, *Unitárius Köz-
löny* 67., 6–9. sz. (1996): 1–2.
- CSOMAFÁY Ferenc, „Rendületlen kitartással”, *Romániai Magyar Szó* 8., 2212. sz.
(1996): 1.
- DÁVID Gyula, „Az első lépés – negyven év után”, *A Hét* 21., 40. sz. (1990): 2.
- KOKOLY Zsolt, „Bolyais jogásztanárok síremlékei a kolozsvári Házsongárdi te-
metőben”, *Historia Scientiarum*, 14. sz. (2016): 31.
- FARAGÓ Lajos, „Miskolci jogász munkája a kisebbségekről”, *Észak-Magyarország*
46., 96. sz. (1990): 1–2.
- FLÓRIÁN László, „Kisebbségi jogok a kilencvenes években”, *Új Szó* 43., 100. sz.
(1990): 5.
- MOLNÁR Judit, „Huszonöt év – közösségi megrendeléstől a felsőoktatási túlter-
melésig a PKE-n”, *Krónika*, 2014. szeptember 26., letöltve: 2021. október 10.,
[https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/huszonot-ev-kozossegi-megrende-
lestol-a-felsooktatasi-tultermelesig-a-pke-n](https://kronikaonline.ro/erdelyi-hirek/huszonot-ev-kozossegi-megrende-
lestol-a-felsooktatasi-tultermelesig-a-pke-n).
- MOLNÁR Judit, „Partiumi tudományos őrhely”, *Korunk* 3., 5. sz. (2019): 33–38.
- NÉVAI László, „A polgári perbeli kitanítási kötelesség elméleti alapjai és bírósági
gyakorlata”, *Jogtudományi Közöny* 30., 3–4. sz. (1975): 191.
- RÁZMÁNY Csaba, „Emlékezzünk! Dr. Szabó Pál Endre (1920–2004)”, *Unitárius
Élet* 58., 2. sz. (2004): 6.
- SZABÓ Pál Endre, *A bíróság szervei és az ügyészség* (Bukarest: Tudományos
Könyvkiadó, 1956).
- SZABÓ Pál Endre, *A polgári jogvédelem* (Bukarest: Tudományos Könyvkiadó,
1956).
- SZABÓ Pál Endre, *A polgári per mint jogvédelmi eszköz* (Bukarest: Tudományos
Könyvkiadó, 1957).
- „Az államok baráti kapcsolatainak és együttműködésének nemzetközi elvei”,
ford. SZABÓ Pál Endre, *Korunk* 29., 10. sz. (1970): 1573–1579.
- SZABÓ Pál Endre, *Az R. N. K. polgári eljárási joga*. Gépirat (Kolozsvár: Bolyai Tu-
dományegyetem, 1958).
- SZABÓ Pál Endre, „Biztosítékok, ellenőrzés”, *Utunk* 23., 12. sz. (1968): 1–6.
- SZABÓ Pál Endre, „Jogtiprás – bírói talárban”, *Előre* 16., 4470. sz. (1962): 3.

-
- SZABÓ Pál Endre, „Távközlési műholdak. Nemzetközi problémák és távlatok”, *Korunk* 28., 7. sz. (1969): 1077–1083.
- VERESS Emőd, KOKOLY Zsolt, *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959* (Kolozsvár: Sapientia EMTE, Forum Iuris Kiadó, 2016).
- A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium évkönyve az 1938/1939. és 1939/40. tan évekről (Székelyudvarhely: Globus, 1940).
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, 5/1. kötet (Bukarest, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kriterion Könyvkiadó, 2010).
- „Hírek”, *Dunántúli Napló* 27., 221. sz. (1970): 9.
- „Kinevezések”, *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára – Személyes Ügyek* 55., 46. sz. (1943. november 19.): 1612.

Mikó Imre (1911–1977)²

S. ügynök 1948. augusztus 6-án tett jelentése lakonikus rövidséggel tájékoztatta a román állambiztonsági szerveket, hogy visszatért Kolozsvárra dr. Mikó Imre. S. ügynök szerint a megfigyelt személy „a magyar uralom alatt képviselő volt, és nagyon fontos szerepet játszott. A múltban többek között a Szent István-i Birodalomról és a Szent Korona Tanáról írt. Jelenleg a kommunista pártban játszik szerepet”.³

S. ügynök jelentése és az abban foglalt rövid tényismertetés jelképesen is határvonal a 20. századi erdélyi értelmiség egyik legismertebb tagjának két életpályája között. Rámutat arra a közmondásos tényre, hogy egyetlen életút sem lehet tisztán fekete vagy fehér, sokkal inkább a két véglet közötti milliányi árnyalattal ragadható meg egy életpálya.

Mikó Imre a 20. századi erdélyi magyar közösség és értelmiség egyik legszínesebb és legkiemelkedőbb képviselője, akinek életét és pályáját családi örökségén túl döntően befolyásolta vállalt hivatása, illetve a hivatását folytonos kihívásokkal szembesítő impériumváltások, a totalitárius államok egymást váltó embertelen rendszerei, valamint a kisebbségi sorsból fakadó feladatok összessége. Neve mellett a legutóbbi időkig a „nemzetiségi jogász” epitheton ornansa állt, ugyanakkor az újabb kutatási eredmények indokolják személyének több nézőpontból való újraértékelését, az árnyalatok mélyebb tartalmú elemzését.

Mikó Imre Kolozsvár egyik legtekintélyesebb családjának sarjaként már a királyi Romániában nőtt fel. A kisebbségi létből fakadó tényhelyzet mintegy determinálta közéleti pályafutását, bár annak módja és mikéntje koránt sem volt még meghatározott. A családi hagyomány és örökség ugyanis egyszerre kínálta fel számára az unitárius lelkészi szolgálat, a jogászi hivatás, az irodalmi életpálya, valamint a tanári küldetés életútjainak lehetőségét. A kolozsvári Unitárius Kollé-

¹ Fazakas Zoltán József (1983, Marosvásárhely) egyetemi adjunktus a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Kereskedelmi Jogi és Pénzügyi Jogi Tanszékének Állam- és Jogtudományi Karán. Elérhetősége: fazakas.zoltan.jozsef@kre.hu.

² A tanulmány szerkesztett változata az „Életek az életben: megjegyzések Mikó Imréről (1911–1977)”, *Erdélyi Jogélet* 4., 1. sz. (2020): 36–41. oldalain megjelent írásnak.

³ Stefano BOTTONI, „Népszolgálat és túlélés. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971”, *Magyar Kisebbség* 67., 1. (2013): 5–50.

*Mikó Imre az 1927–1928-as tanévben
érettségizett a kolozsvári Unitárius
Kollégiumban*

giumban tett érettségit követően a fiatal Mikó Imre beiratkozott az I. Ferdinánd Egyetem jogi karára, de emellett az unitárius teológia hallgatója is volt. Tudatosan készült tehát a közéleti pályájára, de emellett irodalmi és tanári, illetve kutatói ambícióit sem adta fel. A jogász szerepvállalás melletti végső döntés indoka saját bevallása szerint abban lelhető fel, hogy „a közéleti vezető, ha már nem arisztokrata, akkor legalább jogász legyen”.⁴ Érdekes megemlíteni egy rövidebb gondolat erejéig, hogy a kisebbségi sorsba vetett erdélyi magyarság vezetői valóban arisztokraták, illetve jogászok voltak ebben a korban. Az Országos Magyar Párt képviselői szinte kizárólag e két csoport részben átfedésben lévő tagjai voltak, amelynek okai egyrészt a noblesse oblige felvállalásában, másrészt az anyagilag relatíve független jogász hivatásrendek, elsősorban az ügyvédek jellegzetességeiben lelhetők fel.

Az egyetemi évek alatt Mikó Imre részt vett a hallgatói közéletben, különösen az Erdélyi Fiatalok felekezetek és társadalmi osztályok felett álló mozgalmában, amelynek azonos című lapjában kezdett publikálni. A publikációs tevé-

⁴ MIKÓ Imre, „Jogász a közéletben” in *Korunk* 31., 10. sz. (1972): 1443–1451., 1449.

kenység később az *Erdélyi Múzeum*, a *Hitel*, a *Magyar Kisebbség* és a *Keleti Újság* hasábjain teljesedett ki. A korban népszerű szociográfiai kutatások nyomán, amelyeket intézményesített formában és jelentős román állami támogatással Dimitrie Gusti professzor indított el Romániában, báró Bánffy Ferenc felajánlására részt vett a Kolozsborsán és környékén indított falukutatásban, amelynek eredményeképpen huszonegy évesen mintegy berobbant a tudományos közéletbe *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című tanulmányával. A szociográfiai kutatásokkal egyidejűleg látogatta Antal Márk marxista szemináriumát és építette ki kapcsolatait a baloldali értelmiségiekkel, amely kapcsolatok nyomán a nemzetiségi kérdést összetettebb vizsgálódásoknak kezdte alávetni. Tanulmánya elkészítése során szerzett tapasztalatainak együttese végül sorsát alapvetően a nemzeti kisebbségek jogához és jogvédelemhez kötötte. Ennek a sorsnak első álmomásaként 1932 januárjától Bukarestben Willer József képviselő titkáráként a gyakorlati politika oldaláról tanulmányozhatta a kérdést. Mikó Imre a bukaresti kitérőt követően 1934 nyarán doktorált *A székely közületi kulturális önkormányzat* című értekezésével, rövid ügyvédi gyakorlatot követően mintegy két évre nyugat-európai tanulmányútra indult, elsősorban Párizsban, kisebb részben Magyarországon, Angliában és Németországban tanulmányozta a kisebbségi kérdés irodalmán túl ezen államok alkotmányos berendezkedését, uralkodó politikai áramlatait és a nemzetközi jogot. Hazatérését követően elvállalta az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetését, közben megjelentette *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920*⁵ című dolgozatát, amely az erdélyi múltat elemezve azt a következtetést vonta le, hogy mind az egyéni, mind pedig a kollektív jogok és értékek a kisebbségi jogban nemcsak a kisebbség pusztá fennmaradását kell hogy szolgálják, hanem a demokratikus szabadság kiteljesedését is. Széles körű tapasztalatai, nyugati peregrinációja és nyelvtudása éppen ezért nélkülözhetetlenné vált az Országos Magyar Párt számára, elvégre ebben az időszakban a Nemzetek Szövetsége a Párizs környéki békerendszer előírásai alapján rendszeresen foglalkozott a kisebbségi jogsérelmekkel, amelyeknek egyik legfőbb tárgya éppen a romániai magyarság helyzete volt.

A Nemzetek Szövetsége előtti jogvédő tevékenysége kifejtésére azonban a felgyorsult világpolitikai és belpolitikai események nyomán már nem maradt lehetősége Mikó Imrének. II. Károly román király (ur. 1930–1940), mivel alkotmányos úton nem tudta kezelni az amúgy is korlátozott alkotmányos rendszer belpolitikai válságát és a megerősödött Vasgárda-mozgalom által közvetített po-

⁵ „Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920”, *Magyar Kisebbség* 15., 20. sz. (1936): 542–558.

Bukarestben, a királyi diktatúra idején

litikai irányváltás igényét, 1938. február 28-án feloszlatta a román parlamentet, és nyílt királyi diktatúrát vezetett be. A királyi diktatúra politikai alapját egy korporatív szervezet, a Nemzeti Újjászületés Frontja képezte. A Nemzeti Újjászületés Frontja egyik tagozataként alakult meg a Magyar Népközösség mint a romániai magyar nemzeti kisebbség kollektív politikai szervezete azon magyar politikusok vezetésével, akik a nemzetiségi kérdés orvoslása érdekében nem a politikai passzivitás mellett döntöttek. Felállították a Magyar Népközösség jogvédő irodáját, amelynek vezetését Mikó Imre vállalta el gróf Bánffy Miklós felkérésére. Mikó Imre alig egy hónapos ifjú férjként feleségével Bukarestbe költözött, és a királyi diktatúra által meghatározott keretek között kezdte meg alig egyéves gyakorlati jogvédő tevékenységét.

A királyi diktatúra tiszavirág-életű volt. A román felkérésre összeült német-olasz döntőbíróóság által meghozott II. bécsi döntés nyomán visszacsatolták Észak-Erdélyt Magyarországhoz, gyakorlatilag ezzel egyidejűleg Románia elvesztette Dél-Dobrudzsát Bulgária javára, a Szovjetunió pedig bevonult Besszarábiába. Az észak-erdélyi visszacsatolás kivételével ez utóbbi két területi válto-

zás a II. világháborút követően is fennmaradt hatályában. Nagy-Románia hatalmas területvesztései elsöpörték II. Károly rendszerét.

A II. bécsi döntés és a királyi diktatúra összeomlása nyomán Mikó Imre úgy döntött, hogy hazatér Kolozsvárra. Hazatérését követően, alig huszonkilenc éven megírta az erdélyi kisebbségi magyarság II. bécsi döntésig tartó küzdelmeit *Huszonkét év* című monográfiájában⁶ talán azzal a hittel, hogy kisebbségi jogvédő tevékenysége, amely alig kezdődött el, már be is fejeződött. Az anyaországhoz visszatért észak-erdélyi országrész sajátos viszonyait felismerve gróf Teleki Pál miniszterelnök is szorgalmazta, hogy az erdélyi politikusok ne az anyaországi pártstruktúrákba illeszkedjenek be, hanem tapasztalataikkal a kormányfő nemzetiségi politikáját segítsék, és a háború utáni végleges rendezés kedvező reményével külső támogatásban részesítsék. Ennek megfelelően alapították meg az Erdélyi Pártot, amelynek színeiben Mikó Imre – ismét gróf Bánffy Miklós támogatásával a magyar Országgyűlésbe behívott erdélyi képviselők egyikeként – a magyar törvényhozás tagja lett és Magyarország német megszállásáig az Erdélyi Párt főtitkáráként tevékenykedett. Törvényhozásbeli munkája során a nemzetiségi kérdés tárgyában kiállt az észak-erdélyi román lakosság érdekeiért a hagyományos erdélyi tolerancia szellemében. Mindazonáltal beárnyékolja képviselői tevékenységét a korszakban elfogadott, különösen az állampolgári jogegyenlőséget megsemmisítő törvények megalkotásának ténye. Az ebben az időszakban Mikó Imre számára biztosított függetlenség mégis óriási jelentőségű a jogtudomány számára. Ez a pár év lehetővé tette a nemzetiségi jog területén máig alapműnek számító hatalmas értekezés, a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*⁷ megírását. Európa első nemzetiségi törvényének, az 1868. évi XLIV. magyar törvénycikknek a részletes, annak előzményeit is feltáró, a jogszabály hét évtizedes gyakorlatát bemutató, a politikai magyar nemzet talaján álló alkotmányjogi doktori értekezés megállapításai a mai napig érvényes tudományos eredményeket tartalmaznak, és talán egy békésebb korban Mikó Imre akadémiai karrierjének fundamentumát képezhetnék volna. A mű elkészültét követően azonban a történelem Mikó Imrét ismét gyakorlati feladatok elé állította. Az 1944. augusztus 23-i román kiugrást követően egyértelművé vált, hogy Erdély és kisebbségeinek kérdése alapvetően a Szovjetunió érdekei mentén dől el, így Mikó Imre felújította korábbi baloldali kapcsolatait többek között Jordáky Lajos szociáldemokrata

⁶ *Huszonkét év — az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig* (Budapest: Studium, 1941), letöltve: 2022. október 15., <https://adatbank.ro/cedula.php?kod=745>.

⁷ *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (Kolozsvár: Minerva, 1941).

és Józsa Béla kommunista politikusokkal, tagja lett a gróf Teleki Béla által vezetett, pártok felett álló Erdélyi Magyar Tanács Végrehajtó Bizottságának a háborúból való sikeres kiugrás előkészítésének reményében. Két nappal Horthy Miklós kiugrási kísérlete előtt azonban a bevonuló szovjet csapatok elhurcolták, és négy évig Taganrogban, az Azovi-tenger partján tartották fogva. Ezzel zárult a mindössze harminchárom éves Mikó Imre életútjának első szakasza.

A fogság nem volt a tetterős jogász számára elveszett idő. Bár az a világrend, amelynek keretei és szabályai között készült hivatására, végérvényesen eltűnt – gondoljunk csak arra, hogy az új békerendszer a kisebbségvédelem tekintetében már nem tartalmazott előírásokat, az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya is elvetette a kérdést –, Mikó Imre a fogsága alatt az új világrendhez alkalmazkodva megtanult oroszul. Hazatérését követően így korábbi alma materében orosztanárként helyezkedhetett el, és ahogyan S. ügynök megjegyezte, a kommunista párttal is megtalálta a hangot. A Gorkij Intézetben orosztanári képezést szerzett, tankönyveket írt, ideológiai és irodalmi műveket fordított, azaz belátta a berendezkedő totális állam által kijelölt határokat, a tudományos és jogászai pályáról, közéleti szerepvállalásról ennek megfelelően lemondani kényszerült.

Életének második szakasza tehát az új, kommunista hatalom által diktált szabályok szerint indult, és visszavonultságot feltételezett. Kitelepítésére, kényszerlakhelyre száműzésére vélhetően azért nem került sor, mert több kihallgatáson is igazolták, azaz az egyetemi éve alatt látogatott marxista szeminárium egyfajta védettséget jelentett. A jogászai pálya azonban bezárult előtte, így felidézve kezdeti irodalmi kísérleteit, fordítói munkája mellett esszéket, tanulmányokat írt, kezdetben íróasztala fiókjának. Korábbi közéleti pályája miatt hallgatásra ítéltetett, Mikó Imre ezt látszólag el is fogadta. Az 1956. évi magyar forradalom és szabadságharc eseményeit követően megindult, elsősorban a magyar értelmiséget támadó román kommunista megtorlási hullám ennek ellenére őt is elérte, tanári állásából eltávolították, így évekig raktári munkásként, illetve könyvelőként dolgozott szerény jövedelemért Kolozsváron.

Ez a korszak azonban, amely Ceaușescu hatalomra kerüléséig tartott, csak látszólag volt néma. A Cartea Rusă könyvesboltban, ahol a kolozsvári elit rendszerint tiszteletét tette, alkotott. Ezek a látogatások hasonlítottak kissé a Domiciliu obligatoriu billoggal ellátott, kényszerlakhelyre száműzött korábbi elit kötelező rendőri jelentkezéseinek megtapasztalt találkozásokra. A könyvespult, mintegy a régi világ emlékszilánkjaként eszmecserék tanúja, ezáltal az alkotás forrása is. Mikó Imre saját bevallása szerint igazi „kunszt, hogy az ember a pulton – két vevő között – könyvet írjon, de nem lehetetlen”.

A Kriterion szerkesztőségében

A Ceaușescu hatalomra kerülését követően megindult kezdeti enyhülés szakaszában feloldották Mikó Imre publikációs tilalmát, amelynek másik okát képezhette, hogy az unitárius egyház főgondnokává választották. A főgondnoki tisztség komoly közéleti szerepet feltételez, de a közéleti szerep és a publikációs tilalom feloldása egy diktatúrában korántsem egyenlő a szabad közlés és kiállítás jogával. Mindenesetre ez az időszak kulcsfontosságú személyes életében is, főgondnokként 1968-ban megszervezte az unitárius egyház megalapítása 400. évfordulójának nemzetközi megünneplését. Az ünnepségsorozat sikere egyértelműen előrevetítette, hogy bár tudományos rehabilitációjára nem kerülhet sor, de társadalmi kirekesztettségének hamarosan vége szakad. Elkezdhetek ennek megfelelően megjelenni korábbi esszéi, tanulmányai, illetve Bölöni Farkas Sándorról írt regénye, *A bércre esett fa*.⁸ A szépíróként rehabilitált korábbi jogász 1970-től a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári főszerkesztőjeként immáron a kommunista társadalomban számára elérhető legmagasabb pozíciót is elérte a két évtizednyi méltatlan mellőzöttség után. Kiadói munkássága mellett érdemes hangsúlyozni, hogy szakmai tekintélye okán rendszeresen kapcsolatot tartott és

⁸ *A bércre esett fa* (Bukarest: Albatrosz, 1976).

Mikó Imre (áll) 1974-ben a korondi püspöki vizitáció alkalmával

tanácsokkal látta el Fazekas János román miniszterelnök-helyettest, a legmagasabb pártfunkciót betöltő romániai magyar politikust.

A hetvenes évek elején felszabadult a korábbi kitaszítottságból, és ismét társadalmi, illetve rejtett politikai funkciót töltött be. Mikó Imre pár tanulmány erejéig visszatért eredeti hivatásához. A *Korunk*, illetve *A Hét* hasábjain jelentek meg fontosabb tanulmányai a jogtörténet, a jogászság, illetve a kisebbségi jog témakörében. Ezek közül kiemelkedik a *Nyelv és jog*,⁹ a *Nemzet és nemzetiség*,¹⁰ a *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben*,¹¹ a *Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége*,¹² illetve a *Jogász a közéletben*¹³ című írások, amelyek a megjelenés szükség-szerű korlátját jelentő cenzúra okán részben osztályalapú megközelítést tartalmaznak, részben azonban az erdélyi magyarság megváltozott érdekeinek megfelelően a kollektív jogok talaján, a nemzetiség mint kollektív entitás alapján állnak és ezáltal szembehelyezkednek a politikai nemzet egyéni jogok talaján álló koncepciójával, amelyet ő is kifejtett a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*

⁹ „Nyelv és jog”, *Korunk* 29., 9. sz. (1970): 1323–1327.

¹⁰ „Nemzet és nemzetiség” in *Korunk* 30., 5. sz. (1971): 681–691.

¹¹ „Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben” in Mikó Imre, *Változatok egy témára* (Bukarest: Kriterion, 1981), 194., 51–58.

¹² „Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége” in *A Hét* 3., 14. sz. (1972. április 7.): 16.

¹³ Ld. 4. lábjegyzet.

*Balról jobbra: Kovács Zoltán, Benkő Samu, Fazekas János,
Kós Károly, Mikó Imre és Kós Zsófia*

című értekezésében.¹⁴ Az *Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége* című tanulmánya az akkor hatályos, nemzetközi jogforrásokra is kiterjedő jogszabályok áttekintését adta a romániai kisebbségi jog szintéziseként, mintegy bátorítva a közösségeket az e jogokkal való élésre az asszimiláció elkerülése érdekében, emellett az államot e szabályok hatékony végrehajtására intve. Talán érlelődött benne a gondolat, hogy egy újabb monográfiában, a két világháború és a totális államok tanulságait feldolgozva újabb nemzetiségi könyvet ír, de végül erre nem maradt idő. Még elkezdte önéletrajzi visszaemlékezését *A csendes Petőfi utca*¹⁵ címmel, de 1977. március 21-én, hat nappal hatvanhatodik születésnapja előtt elhunyt.

Mikó Imre élete két világrend, két ország, véres háborúk és totalitárius államok közötti folyamatos küzdelem és alkalmazkodás élete volt hatalmas feladatokkal. Egyrészt mint családapa, másrészt mint közösségéért tenni akaró jogász és törvényhozó, végül mint tanár, munkás és író. A legújabb kutatások eredményei feltárták, hogy az eddig ismert életrajz elemeit, ha nem is átértékelni, de mindenképpen árnyalni kell. Mikó Imre ugyanis munkássága és közéleti szerepvállalása okán egyszerre volt a román állambiztonsági szervek célpontja, megfigyelt személye, ugyanakkor forrása is. A fogságot követő második életszakasz

¹⁴ Ld. 7. lábjegyzet.

¹⁵ *A csendes Petőfi utca* (Kolozsvár-Napoca: Dacia, 1978).

tehát az eddig ismert tényeken túl Mikó Imre másik, az esendő, a túlélni vágyó, az eltiport, de a társadalomba visszavágyó ember eddig nem ismert oldalát tárja fel. A Securitate kezdetben egyértelműen célszemélyként tartotta nyilván, majd az ötvenes évek elején komoly pszichikai ráhatással rá is vették az együttműködésre. Az állambiztonságiak háborús bűnökkel és annak megfelelő megtorlással vádolták a négygyermekes családapát, aki megtört, és kezdetben nyilvánosan hozzáférhető, így nem inkrimináló tényeket adott át. Később, komolyabb fenyegetések hatására változtatott addigi hozzáállásán. A tanári állásából való eltávolítását követően látszólag elengedte a titkosszolgálat vasmarka, de provokátorok útján figyelemmel kísérték tetteit, majd főgondnökká választását követően, a társadalmi rehabilitációja első lépcsőfokán állva ismét célszeméllyé vált. Utolsó, harmadik beszerzésére a hetvenes évek közepén került sor. Ebben az időben felelős főszerkesztőként, árnyék miniszterelnök-helyettesi tanácsadóként, unitárius főgondnökként ismét a társadalom felső köreibben, döntéseket befolyásoló pozícióban állt. Mikó Imre közéleti és jogászai pályája, annak eredményei több rendbeli beszerzésétől függetlenül meghatározók a 20–21. századi erdélyi magyar közösségre nézve.

KÖNYVSZEMLE

A kolozsvári egyetem alapításának forrásai és sajtóvisszhangja (1868–1872), szerk. GAUSZ Ildikó, TOTTH Szilárd, VAJDA Tamás (Kolozsvár: Iskola Alapítvány Kiadó, 2022), 566 pp.

Az utóbb Ferenc Józsefről elnevezett kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem 1872-es megnyitásának 150. évfordulója olyan alkalom, amelyre több kötet született, s Kolozsvárt és Marosvásárhelyen emlékülésekre is sor került. A 100. évfordulóról annak idején szó sem eshetett, hiszen a kommunista hatóságok a kolozsvári egyetem történetét csak 1919-től, a román egyetem megnyitásától eredeztették. Még a 125. évforduló alkalmával, 1997-ben is csak nagyon visszafogottan lehetett az egyetemen megemlékezni. Aztán a nyitás és bekapcsolódás az európai egyetemi körforgásba érdekes fordulatot hozott: egyenesen a Báthory István-féle 1581-es jezsuita egyetemalapításhoz nyúlt vissza az egyetem vezetősége, méghozzá szinte egy időben Kolozsvárt és Szegeden is. Ezek után rendre elfogadottá vált a magyar egyetem 1872-es megnyitásának dátuma is. A központi épületben helyet kapott az egykori magyar rektorok néhány portréja és teljes névsora. A 150. évforduló már egyértelműen az egyetem ünnepévé emelkedett. Kolozsvárt egyetemi körökben emlékeztek meg róla, Marosvásárhelyen azonban a ma-

gyar orvosi tagozat csak az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) szakosztálya keretében tarthatott emlékülést.

Az évfordulóra állította össze a szegedi egyetemi levéltár két munkatársa, Vajda Tamás és Gausz Ildikó, valamint a kolozsvári egyetem történész-tanára, Toth Szilárd a most megjelent dokumentumgyűjteményt. Ezzel nagy hiányt sikerül pótolniuk. Az egyetem történetét ugyanis hűen tükrözik a három sorozatban kiadott értesítők s több egyetemtörténeti összefoglaló. Az alapítást megelőző hosszas és fordulatos küzdelmet azonban rendszerint éppen csak megemlítik a korábbi szakmunkák. Ráadásul a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött teljes iratanyaga 1956-ban, a forradalom idején tűz áldozatává vált. Úgyhogy csak közvetett források segítségével lehet megrajzolni a több mint négyéves eseménysort.

Ennek kezdete Kolozsvárhoz fűződik. Az 1867-es kiegyezés és az unió életbe léptetése után nyilvánvalóvá vált, hogy a megnagyobbodott országnak szüksége van a fővárosin kívül egy második egyetemre. Ezért több város

is harcba szállt. Kolozsvárt akkoriban két felsőfokú állami tanintézet működött: az 1774-ben alapított, s 1863-ban újra megnyitott Királyi Jogakadémia, valamint az 1775 óta folyamatosan sebészeket és bábákat képző Orvos-sebészeti Tanintézet. A Jogakadémia tanári kara tette meg az első lépést, 1867. október 24-én feliratot intézett Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amelyben egyetem felállítását kérte Kolozsvárt. A miniszter az akkor még működő Erdélyi Főkormányzók útján javaslatot kért Kolozsvárról az egyetem megszervezését illetően. Berde Áronnak, a Jogakadémia igazgatójának vezetésével és az Orvos-sebészeti Tanintézet oktatóinak bevonásával bizottságot hoztak létre, amely kidolgozta egy háromkaros egyetem tervét. Eszerint a jogi és orvosi karon kilenc-kilenc, a bölcsészeti karon pedig kilenc+tizenhárom tanszék létesült volna. Az utóbbi kar ugyanis – a fővárosi mintájára – a reál-természettudományos szakokat is felölelte volna. A magas, tizenhárom tanszékszám arra utal, hogy az alaptárgyak mellett a mechanikának, építészetnek, csillagászatnak, kémiai technológiának is lett volna oktatója, vagyis szinte műegyetemi jellegűvé vált volna a kar. A gyakorlati realitások ilyen fokú túltengése egyértelműen Berde hatásának tulajdonítható, aki még az Unitárius Kollégiumban volt a természettudományok tanára, s első magyar nyelvű meteorológiai könyvünket állította össze. Német

vegytankönyvet is átdolgozott magyarra. A javaslat utalt rá, hogy a meglévő két akadémiát egyetemi karrá kellene átminősíteni, az Országos Karolina Kórházat továbbra is fel lehetne használni az oktatásnál. Az Erdélyi Főkormányzók 1868. április 2-án terjesztette fel a miniszternek a tervezetet azzal a megjegyzéssel, hogy indokolatlannak tartja a természettudományos tanszékek magas számát. 1869 szeptemberében Eötvös miniszter erdélyi körutat tett, s ennek keretében három napot Kolozsvárt töltött, s az egyetem felállításának lehetőségeiről tájékozódott. 1870. április 7-én aztán három törvényjavaslatot is a parlament elé terjesztett. Az egyik a kolozsvári egyetem 1870 őszi történő megnyitásáról szólt, egy másik a József-műegyetem újjászervezéséről, a harmadik pedig a pesti egyetemet szervezte volna újjá. A kolozsvári egyetem esetében még Eötvös is három karral számolt. A parlamentben aztán a törvények a bizottságokhoz kerültek, amelyek csak nagyon lassan vették őket tárgyalás alá. 1871 februárjában Eötvös meghalt. Az új miniszter, Pauler Tivadar visszakérte tanulmányozásra a törvényjavaslatokat. Aztán azok újra a parlament elé kerültek. Közben mind Kolozsvárról, mind az ország különböző városaiból küldték a sürgető feliratokat a törvény megtárgyalására, a képviselők közül is többen nyújtottak be javaslatot a törvény gyors letárgyalására. Mindhiába, 1872 áprilisában úgy járt le az ország-

gyűlés mandátuma, hogy a kolozsvári egyetem sorsa függőben marad. Közben megszólaltak a nemzetiségek is, a románok például kétnyelvű egyetemet létesítettek volna.

Pauler miniszter látva, hogy az egyetemalapítási törvény parlamenti megszavazása bizonytalan időre halasztódik, az akkori államrend lehetőségével élve magához az uralkodóhoz, Ferenc József királyhoz fordult, aki 1872. május 29-én – az országgyűlés utólagos jóváhagyása reményében – engedélyezte a kolozsvári egyetem megszervezését és megnyitását 1872 őszén. Lónyai Menyhért miniszterelnök Pauler közoktatásügyi miniszter kíséretében június 11-én Kolozsvárra látogatott, ahol tájékoztattak az egyetem felállítási körülményeiről. Másnap a *Hivatalos Értesítő*ben meg is jelent a tanári állásokra a pályázat. Megtárgyalták az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) gyűjteményeinek és épületeinek használatbavételi feltételeit. Ezeket aztán szerződésben rögzítették. Innentől felgyorsult az egyetem szervezése. Ugyan 1872. szeptember 17-én új miniszter, Trefort Ágoston kerül a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére, ő is folytatta elődje munkáját, ő emelte a karok számát négyre (jogi, orvosi, bölcsészettudományi, matematika-természettudományi), s ő választotta ki a pályázók közül a negyven egyetemi tanárt, akiknek az uralkodó adta meg a kinevezést. Közben a parlament mindkét háza megtárgyalta az egye-

temalapítási törvényeket, s azokat a király október 12-én szentesítette. Október 19-én Mikó Imre miniszteri biztos bevette az esküt a kinevezettektől, s egyben sor került az egyetem belső megszervezésére. A négy kar megválasztotta dékánját és prodekanját, a rektori székkal Berde Áront, a prorektorival Brassai Sámuel tiszelték meg.

A város elhatározta, hogy az egyetem megnyitási ünnepségét november 10-én, vasárnap rendezi meg. Ezen a napon hála-istentiszteleteket tartottak a templomokban, a rektorbeiktatási ünnepséget a Katolikus Líceumban, a Jogakadémia korábbi dísztermében tartották. Itt Groisz Gusztáv jogászkar dékán mondott beiktató beszédet, majd Berde Áron hatásos szónoklattal elfoglalta a rektori széket. A Redut nagytermében díszebédre került sor, este a várost kivilágították, a színházban pedig ünnepi műsort mutattak be. A város érmeke is veretett a nap emlékére. Másnaptól rendre beindultak az egyetemi előadások: a tantermek és intézetek többsége az egyetemnek átadott Farkas utcai főkormánysházi épületekben helyezkedett el.

Ezt a történetet – főleg Kolozsvárt – élénk figyelem követte, a sajtó minden mozzanatról hírt adott, sőt kommentárokban sem szűkölködött. A főbb eseményeket a fővárosi sajtó is követte, néha még az erdélyi városok lapjai, a román és a szász-német lapok is foglalkoztak az egyetemalapítás menetével.

Vajda Tamás már több mint egy évtizede gyűjti a szegedi egyetemre és az elődjének tekintett kolozsvári egyetemre vonatkozó dokumentumokat, híradásokat. Újabban a napilapok egy részét digitalizálták is, úgyhogy könyvben azonosíthatók az egy adott témára vonatkozó írások. Így a szerkesztők most megjelent kötetükkel egy eddig kevésbé ismert előtörténeti időszakot tudtak aprólékosan feltárni.

A kötetet egy háromnyelvű (magyar, román, angol), a célkitűzésekről, forrásokról és módszertanról tájékoztató írás vezeti be. Ebből kitűnik, hogy az adott korszakban három jelentős kolozsvári napilap jelent meg. A *Kolozsvári Közlöny* és a *Kelet* a kormánypárt, a *Magyar Polgár* az ellenzék szócsöve volt. A fővárosi lapok közül különösen a *Budapesti Közlöny* és melléklapja, a *Hivatalos Értesítő* számított fontos forrásnak, mert itt jelentek meg az országos hirdetések, kinevezések, törvények. Felhasználták még két román (*Federațiunea, Gazeta Transilvaniei*), valamint két német (*Hermannstädter Zeitung, Siebenbürgische Blätter*) lap közleményeit. A parlamentben történekről a nyomtatásban megjelent *Képviselőház naplója* és *Képviselőház irományai* kötetekből vettek át szövegeket. S természetesen néhány alkalmi kiadványból (Mátrai Ernőé, Berde Áron beszámolóbeszéde, egyetemi törvénytár) is idéznek.

A kötet második írása egy 35 lapos tanulmány, amely a közölt doku-

mentumok alapján összefoglalja az egyetemalapítás négyéves – előbb vázolt – történetének folyamatát. Figyelemre méltó, hogy ezen belül külön fejezetet szentelnek az erdélyi románok, valamint az erdélyi szászok álláspontjának. A románok meglehetősen harciasan követelték a román nyelvű tanszékek felállítását, illetve a teljesen román egyetemet. Alig elégítette ki őket „a magyarok iránt nem igazán baráti érzelmű” Szilasi Gergely (Grigore Silași) kinevezése a román nyelv és irodalom tanszékre. A szászok a nagyszabedű, főleg németül oktató Királyi Jogakadémiajukat féltették, de azért örvendtek volna, ha német előadókat is alkalmaznak a kolozsvári egyetemen.

A kötet törzsét a *Források* cím alá besorolt, 333-ig számozott, 1868. február 23. és 1873 októbere közt keletkezett írás teszi ki. Itt az utolsó Berde Áron beszámolóbeszéde a legelső tanévről. Mintegy függelék lehetne a 334. szám alá beiktatott királyi „ünnepélyes alapítólevél”, amely 1897-ből származik. A többi írás túlnyomó többsége újságcikk. A cikkek végén találjuk a megjelenés helyét és dátumát, illetve a lap évfolyam- és számjelzését. Aránylag ritkák az aláírott cikkek. Néhol csak szignó olvasható, amelyet csak pár esetben sikerül feloldani.

Unitárius vonatkozásban tekintve az egész kötet főszereplőjének nevezhetjük Berde Áront, aki a kezdeményezéstől az első tanév lezárásáig szinte mindenütt jelen van, számos, a

kötetbe is felvett cikket közöl. Szintén gyakran említett még Brassai Sámuel. Alkalmilag, a városban történt események kapcsán szó van Ferencz Józsefről, Hajós János miniszteri tanácsosról, Jakab Elekről, Kőváry Lászlóról, Kriza Jánosról, Simén Domokosról, Várady Aurélról. Említés történik még arról, hogy november 10-én a hálaadó istentiszteletek sorában az unitárius templomban Derzsi József imádkozott. Megtudjuk, hogy az első tanévtől kezdve Kovács János unitárius főgimnáziumi tanár volt az angol nyelv és irodalom tanítója a bölcsészeti karon.

A közölt írások kétségtelenül sokat árnyalják az egyetemalapításra vonatkozó ismereteinket. Bevezetnek a parlamenti munka rejtelseibe. Megfigyelhetjük, hogy ugyanazt az eseményt milyen eltéréssel kommentálja a kormánypárti, illetve az ellenzéki sajtó. Elolvashatjuk az EME-vel kötött szerződés előzetes szövegét, s hírt kapunk ennek megtárgyalásáról. Kiderül, hogy miért nem vett részt a megnyitó ünnepségen egyetlen fővárosi küldöttség sem. (A meghívót nagyon későre küldték el, ezért csak táviratilag érkeztek a jókívánságok.) A főkormányiszéki épületek átvétele, berendezése is sok nehézséggel járt. Az előadások csak elméletileg kezdődtek meg a megnyitás utáni napon, több tárgyból csak decemberben tartották az első órákat. Volt, ahol az egész félév alatt a tanár laboratóriumi felszerelést gyűjtött külföldön. A diáklétszám is az első félév-

ben lassan emelkedett 269-re. Több helyen olvashatunk az egyetem költségvetéséről. Nagy számok fordulnak elő, de ezeket a mai olvasó alig tudja felbecsülni, legfeljebb egymáshoz hasonlítja.

A kötet egy nagyon sokat találgatót, több életrajzban is érintett kérdésre, sajnos, nem ad választ. Ez a tanárok kiválasztásának módja. Az állásokat pályázatra írták ki, az igazoló iratokkal felszerelt folyamodványt a minisztériumnál kellett leadni. Augusztus 17-én a fővárosi sajtó már arról adott hírt, hogy a 42 tanszékre 138-an folyamodtak. Később kiderült, hogy egyes tanszékekre senki sem jelentkezett, így a miniszter felszólított személyeket a jelentkezésre. Végül két tanszéket be sem tudtak tölteni megfelelő szakember híján. Elkezdődött a találgatás, kit milyen tanszékre neveznek ki. Az nyilvánvaló volt, hogy a Királyi Jogakadémia és az Orvos-sebészeti Tanintézet tanárai szinte mind kinevezést kapnak. De Brassait valamelyik filológiai tárgyra, Ladányi Gedeont a közjogi tanszékre (végül történész lett) találták esélyesnek. Kőváry László és Jakab Elek életrajzában is felmerül, hogy talán pályázott volna valamelyik tanszékre. Brassai feltételezhetőleg több tanszéket is megjelölt kérvényében, s végül oda nevezték ki, ahol hiány mutatkozott: az elemi matematikára. Az sem világos, mi volt a kiválasztás menete. Mert az mégiscsak valószínűtlen, hogy a jogász Trefort miniszter saját

maga döntött volna. Esetleg a pesti egyetem néhány tanáráról kérhetett tanácsot. Netán tanácsadó bizottságok is alakultak...

A könyv végén a kétféle *Források* felsorolása olvasható. Három levéltári forrás: a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári és marosvásárhelyi megyei levéltárai. Az *Irodalomjegyzék* 117 címet sorol fel, lényegében az egyetemtörténet teljes szakirodalmát. A *Képjegyzék* húsz kép lelőhelyére utal, ezek mind a bevezető tanulmányt illusztrálják: korabeli lapok fejléce, épü-

let- és arcképek. Az első borítón is az éppen elkészült egyetemépület 1903-as felvétele látható (erről az alapításkor még csak álmodtak), a hátsón pedig az 1897-ben kibocsátott Alapítólevél címoldalának képe. Máig tisztázatlan, hogy maga az 1940-ben lefényképezett díszes Alapítólevél jelenleg hol lapang. A kötetet *Névmutató* zárja.

Gausz Ildikó, Toth Szilárd és Vajda Tamás közös dokumentumkötete ezután az egyetemtörténeti irodalom alapvető munkája lesz. Részben pótolja az elpusztult levéltári anyagot.

Gaal György

Grantley McDONALD, *Biblical criticism in early modern Europe: Erasmus, the Johannine Comma and Trinitarian Debate* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), xviii + 384 pp.

Az Erasmus híres 1516-os Újszövetség-kiadásáról szóló beszámoló nem lehet teljes anélkül, hogy ne említenénk meg a Comma Johanneumot. Az 1Jn 5,7–8 versei az Atyáról, az Igéről és a Szentlélekről szólnak, mint három tanúró a mennyben, akik egyek, és akiket szembeállít a két vers a földi tanúkkal. Ezek, ahogy a 8. versben olvashatjuk, a Lélek, a víz és a vér, amelyek szintén egyek.¹ Aki csak futólag is is-

meri a keresztény teológiát, az felismeri, hogy az idézett versek első felében a Szentháromságról van szó. Évszázadokon át ez a két vers szolgált a szentháromságtanról szóló tanítás legszilárdabb szentírási bizonyítékeként. A Bibliában vannak más olyan részek is, amelyekben azonosítható a Szentháromságra való utalás, de egyik sem olyan egyértelműen, mint János első levele.

Erasmus azonban kihagyta a Commát az első kiadásából (1516), mert nem szerepelt azokban a görög

¹ 1Jn 5,7–8: „Mert hárman vannak, akik bizonytságot tesznek: a Lélek, a víz, a vér; és ez a három egy.” (RÚF 2014) Ezekben a versekben a Vulgata kiegészítése volt a 7. vers vége és a 8. vers eleje között: *a mennyben: az Atya, az Ige, és a Szentlélek; és ez a három*

egy. (8) És hárman vannak, akik tanúságot tesznek a földön:...

kéziratokban, amelyekre kritikai kiadását alapozta. Cselekedete nagy felháborodást és vitát váltott ki, ezt már kortársai alaposan dokumentálták, az általa felvetett megoldási javaslatot tüzetesen tanulmányozták és bírálták. Erasmus Újszövetség-fordítása harmadik kiadásában az Angliában felbukkant új kézíratos bizonyítékok alapján visszaemelte a Commát a főszövegbe, de továbbra is fenntartotta kételyeit a hitelességgel kapcsolatban.

A Comma olyan vitát váltott ki, amely csak a 19. században, a bibliai filológia felvirágzásával csillapodott le. A kutatók konszenzusra jutottak abban, hogy a Comma valóban késői betoldás. Amint azonban arra Grantley McDonald most ismertetendő könyvében is rámutat, napjainkban is vannak olyan fundamentalista keresztények, akik meg vannak győződve arról, hogy a Comma mégiscsak hiteles.

Grantley McDonald 1974-ben született Melbourne-ben, széles körű kutatói munkát végzett. 2002-ben védte meg zenetudományi doktori dolgozatát, majd 2011-ben a Leuveni Katolikus Egyetemen szerzett doktori címet történelemből, amely 2016-ban a jelen írásban ismertetett könyv formájában jelent meg a Cambridge University Press kiadásában.

A kötet alapos részletességgel mutatja be az Erasmus körül kialakult vitát és az Erasmus harmadik Újszövetség-kiadásában visszatérő Comma Johanneumot övező mítoszt. McDonald

könyvében Erasmus Comma-kommentárjai társadalomtörténété bővülnek, és betekintést nyújtnak abba, hogy hogyan reagált a nyugati kereszténység a bibliakritika felemelkedésére.

A bevezető után, amely az Erasmus munkája és fordításai recepcióját mutatja be, McDonald a korabeli események kronológiáját követve bontja ki mondanivalóját.

Az első fejezetet a szerző kizárólag Erasmusnak szenteli, bemutatja, miként került be a Comma a harmadik (1522) és az azt követő kiadásokba. McDonald új adatokkal szolgál Erasmus Comma-forrásáról (Codex Montfortianus), és részletesen ismerteti a kritikákat, amelyekkel Erasmus szembesült az 1Jn 5,7–8 kihagyása miatt. Ez a fejezet Erasmus Újszövetség-kiadását és a megjelenés kiváltotta ellenállást vizsgálja. A kiadással szembeni ellenvetéseket részben az a félelem motiválta, hogy a bibliai szöveg megszokott formáján Erasmus által bevezetett változtatások – nevezetesen a Comma Johanneum kihagyása – kétségeket és tévedéseket fognak szítani, másrészt pedig személyes ellenségeskedést.

A második fejezet a legrövidebb a könyvben, és azt vizsgálja, hogy a 16. században nyomtatott, különböző nyelvű Bibliák hogyan kezelték a Commát. Ez a leíró fejezet azt ismerteti, hogy Erasmusnak a Commához való ellentmondásos hozzáállása hogyan tükröződött az Újszövetség 16. századi görög, latin, szír, arab, német

és angol nyelvű kiadásaiban, és hogy a későbbi – római katolikus vagy protestáns – szerkesztők döntése a vessző beillesztéséről vagy elhagyásáról hogyan tükrözte a teológiai hagyományokon belüli teológiai fejleményeket.

A harmadik fejezet a Comma teológiai jelentőségét vizsgálja a reformáció korában. Luther és Kálvin számára például a Comma nélkülözhető volt a Szentháromság bizonyításához, mások számára azonban nélkülözhetetlen fegyverre erősödött a socinianiánusokkal folytatott vitákban. Az anti-trinitáriusok általában örömmel fogadták Erasmus támadását azon egyetlen passzus ellen, amelyet oly sok ellenfelük használt velük szemben. A passzus eredeti értelmezését Fausto Sozzini (Faustus Socinus, 1533–1604) adta. Sozzini a korai antitrinitáriusok egyik legkiemelkedőbb képviselője volt. A János első leveléhez írt részletes kommentárjában (először 1614-ben jelent meg) Sozzini azért foglalkozott a Commával, mert az általában szerepel a Szentírás szövegében, de kifogásolta, hogy bár néhány egészen pontos másolatban megtalálható, a legmegbízhatóbb szövegekből hiányzik. Sozzini szerint ahhoz, hogy helyesen megértsük a teljes szövegrészt, meg kell magyarázni a 7. versben szereplő „a mennyben” kifejezést, mert a szöveg hagyományos olvasata mintha azt sugallaná, hogy a Krisztusról tanúskodóknak két csoportja van, egy a mennyben és egy a földön. Sozzini azt

állítja, hogy ez az értelmezés, amelyet a legtöbb kommentátor és ő maga is követett, téves. Inkább azt az olvasatot szorgalmazza, hogy a három földi tanú az Atya, az Ige és a Szentlélek mennyi létezéséről tesz tanúságot.

Ebben a fejezetben olvashatunk az Erdélyben is működő Giorgio Biandratáról is, aki a lengyel ecclesia minor egyik alapítója, és aki számos kérdésben, nevezetesen a szentháromságtannal kapcsolatos tanokban szakított a lengyel kálvinista egyház főáramával. Biandrata számára Erasmus a Commával kapcsolatos ellenvetései központi jelentőségűek voltak, mivel rávilágítottak az egyházatyák következetlenségére ebben a konkrét kérdésben. Mindazonáltal Biandrata – aki megkülönböztette saját álláspontját Ariusétól – arra is rámutatott, hogy azok, akik a mérhetetlenül művelt Erasmust Arius tévedéseivel vádolják, semmiféle türelmet nem érdemelnek.

A negyedik a leghosszabb fejezet, és a 18. századig követi nyomon a kérdést, John Miltonon kezdve és Richard Porsonnal befejezve. Ez a fejezet a Comma Johanneum szerepét vizsgálja az angol trinitárius teológiával kapcsolatos vitákban, a polgárháború és Gibbon főműve, a *The History...* megjelenése között. A 17. század közepének zűrzavarában a szentháromságtant újításként elutasító radikálisok gyakran hangsúlyozták a Comma elutasításának okait. Ezzel szemben a vallási konzervatívok inkább a szentháromságtan

és a teológiai és egyházi status quo erős szentírási bizonyítékaként védték a Commát. John Milton egy kiadatlan kéziratban elutasította a szentháromságtan bibliai és teológiai alapjait. Thomas Hobbes idézte a Commát annak bizonyítása során, hogy az Atya, a Fiú és a Lélek Isten hogyan „személyesítette meg” magát a történelemben Mózes, Jézus és az apostolok által. A 17. század második felében megújult az érdeklődés a bibliai filológia és a textus receptus következetes kritikája iránt. A London Polyglotot hamarosan követte Etienne de Courcelles görög nyelvű zsebkönyvkiadása, amelyet Jeremias Felbinger fordított németre. Courcelles és Felbinger erőfeszítései azonban nem érték el céljaikat, és mindkettőjüket azal vádolták, hogy a filológiát az eretnekség előmozdítására használják. Richard Simon oratoriánus szerzetes monumentális *Histoire critique du texte du Nouveau Testament* (1689) című művében bebizonyította, hogy a katolikus levelek prologusát, amely az egyik olyan szöveg, amelyet hagyományosan a leghatásosabb bizonyítéknak tekintenek a Comma mellett, nem Jeromos írta. Megállapította, hogy a párizsi királyi könyvtárban és Colbert könyvtárában található görög biblia-kéziratokból hiányzik a Comma.

Simon művének megjelenése egybeesett az anglikán egyházban a dicsőséges forradalom nyomán kialakult két vitával: a harminckilenc cikkely aláírása körüli vitával, amelyet a whigek, a

nonkonformisták integrációja akadályának tekintettek, illetve a trinitárius vitával. A Comma kérdését e viták fényében vizsgálta Isaac Newton és körének több tagja: John Mill, William Whiston, Samuel Clarke, Thomas Emlyn és Richard Bentley. Newton az Újszövetség két vitatott helyéről (1Jn 5,7 és 1Tim 3,16) szóló történeti beszámolót John Locke-hoz intézte. A szövegbeli bizonyítékok vizsgálata után Newton arra a következtetésre jutott, hogy ezeknek a szövegeknek a textus receptusban szereplő olvasata az egyház Athanasius óta tartó tanbeli romlásának eredménye. Míg Newtonnak néhány kollégája, például Mill és Bentley ortodox teológiai álláspontot képviselt, addig másokat, például Clarke-ot és különösen Whistont a konvent elmarasztalta a hagyományos trinitárius hit kritikája miatt, és a torykkal rokonszenvező Daniel Waterland és Jonathan Swift is bírálták őket. Mill 1707-es kritikai Újszövetség-kiadása erőteljes ösztönzést jelentett a bibliai filológiának a 18. század elején, bár a kiadás hiányosságai, amelyek főként a kéziratok pontatlan vagy hiányos összevetéséből adódtak, olyan tudósokat, mint Bentley, Bengel és Wettstein arra késztettek, hogy javított kiadásokat készítsenek. E tudósok mindegyike elkerülhetetlenül beleütközött a Comma kérdésébe, amelyet sokan még mindig az ortodox trinitárius hit próbakövének tekintettek.

Az utolsó fejezet a hosszú tizenkilencedik század vitáit vizsgálja, különös figyelmet szentelve a jelesebb szövegkritikusoknak, mint Tischendorf és Tregelles, és bemutatja, hogy a római katolikus tanítóhivatal hogyan mérsékelte a Comma védelmét, amikor szemben találta magát a modernizmussal.

Ebben a fejezetben három fő témát követhetünk nyomon. Először is láthatjuk, hogy a modern filológiai és kodikológiai technikák fejlődése hogyan vezette a hivatásos bibliakritikusok többségét arra, hogy a Szentírás szöveges átadását lényegében ugyanúgy kezeljék, mint bármely más irodalmi szövegét, bármit is állítsanak annak tartalmáról. Másodszor, olvashatunk arról, hogy a bibliakritika szakszerűvé válása hogyan váltott ki riadalmat és ellenszenvet azokban, akik attól tartottak, hogy a *textus receptus* szövegbeli stabilitásának megkérdőjelezése elkerülhetetlenül a tanítás, az erkölcs és az egyház tekintélyének eróziójához vezet. Harmadszor pedig, hogy Erasmus kezdeti elutasításának és a Comma későbbi elfogadásának történelmi narratíváját hogyan használták fel a különböző csoportok. Bár e viták többsége protestáns kontextusban zajlott, a Comma Johanneum kérdése fontos szerepet játszott a római katolikus egyházat az 1900 körüli évtizedekben megosztó modernista válságban.

A könyv fejezetei mindinkább elvékonyodnak, ahogy McDonald köze-

lebb kerül a mi korunkhoz, így aki például azt reméli, hogy látni fogja, hogyan kapcsolódik a Comma olyan kérdésekhez, mint az abortusz és vagy az azonos neműek házassága (amit a szerző megígér a bevezetésben a 10. oldalon), nem sokat fog találni.

Azonban annál fontosabbak a könyv befejező gondolatai. Álljon itt az Olvasó érdeklődésének felkeltése érdekében ebből néhány gondolat:

„A Comma Johanneum által az elmúlt ötszáz évben kiváltott ellenségeskedés mutatja, hogy mennyit fektettek ebbe a néhány szóba azok, akik attól féltek, hogy maga az isteni lényeg örökre elveszhet, ha e szavak edénye elveszik vagy összetörik. A vitát nagyrészt egy mély filozófiai kérdés mozgatja: az igazság természete és annak a csaláshoz való kényelmetlen viszonya. Ez különösen kényes kérdés a Szentírással kapcsolatban, amely azt állítja, hogy Isten, az igazság forrása ihlette, bárhogyan is értelmezzük ennek az ihletettségnek a pontos természetét és mechanizmusát. A Montfortianus számos fizikai részlete – a papír által szolgáltatott bizonyítékok; a margóján Erasmus görög Újszövetségének első kiadásából származó, a szövegíró által bejegyzett olvasmányok jelenléte; és az angol származás – nagyon erősen arra utal, hogy szándékosan Erasmus cáfolatára készült. De az írástudók, akik ezt a jámbor csalást végrehajtották, feltehetően abban a hitben tették, hogy egy nagyobb igazság szolgálatában csele-

kedtek. Ha egy kétértelmű kijelentés vagy ábrázolás akkor tekinthető megtévesztőnek, ha az értelmes embereket valóban megtévesztik vele, akkor a Comma pragmatikai okokból történő beillesztését Erasmusnak is megtévesztőnek kell tekintenie. A kérdés tehát továbbra is fennáll: szolgálhatja-e valaha is az igazságot a csalás? Hitellessé válik-e az igazság, ha azok, akik a védelmében érvelnek, trükköket és csalást alkalmaznak?”²

„De talán a legmeglepőbb dolog a Comma Johanneummal kapcsolatban az, hogy még mindig nagyon is él. Egy évszázaddal ezelőtt Adolf Jülicher még magabiztosan kijelenthette: »Túl nagy hűhót csapunk a Comma Johanneum körül; ez csak egy ártalmatlan parazita a Szentírás testében.« De Jülicher tévedett. Az elmúlt fél évszázadban a kérdést a fundamentalisták újjáélesztették, és a szövegkritikával és a liberális humanizmussal szembeni dacsözveggé vált. A fundamentalisták által működtetett honlapok tucatjai még mindig a tudatlanság, a féligazságok és félinformációk keverékével háznak a Comma szövegbeli státuszáról, olyan érveket és szövegeket használva, amelyeket százötven évvel ezelőtt határozottan megcáfoltak. Az olyan befolyá-

sos fundamentalisták, mint Edward F. Hills, Jack Moorman és Peter Ruckman nem tesznek mást, mint tévedéseket terjesztenek a bibliakritika céljairól és eredményeiről, azt sugallva, hogy a Comma kritikai elutasítása egy összeküvés része, amelynek célja a becsületes bibliaolvasók megtévesztése. Ami még rosszabb, hogy a bibliakritikával szembeni fundamentalista hozzáállás kivétel nélkül agresszívan konzervatív társadalmi üzenettel párosul. Egy internetes blogger azzal zárja a Comma védelmét, hogy a Comma elhagyását a modern kiadásokból „álnok” szövegkutatók, „hazug homoszexuálisok, homoszexuális szimpatizánsok, abortuszpártolók, feministák, szocialisták és Krisztust tagadó hitehagyottak” vezérelték. Az ilyen példák azt mutatják, hogy a fundamentalizmus nemcsak a bibliatudománnyal szemben ellenséges, hanem a romboló társadalmi rendet is elősegít. [...] A tudományos közösség tagjaiként ezért ébernek kell lennünk, és fel kell szólalnunk, ha azt látjuk, hogy a történelmi és szöveges adatokkal olyan módon élnek vissza, amely egész vállalkozásunkat veszélyezteti.”³

A befejezést függelék követi, amely egyrészt tartalmazza Erasmus megjegyzéseit a Comma Johanneummal kapcsolatban, másrészt a Codex Montfortianus technikai vizsgálatát közli.

Ilkei Loránd

² Grantley McDONALD, *Biblical Criticism in Early Modern Europe: Erasmus, the Johannine Comma and Trinitarian Debate* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 312., ford. tőlem – I. L.

³ UAZ, 313., ford. tőlem – I. L.

Halottunk

Id. Kozma Albert

Augusztus 30-án, 79 éves korában elhunyt id. Kozma Albert nyugalmazott unitárius lelkész.

1943. július 8-án jött a világra Kozma Albert földműves és Téglás Irén egyetlen gyermekeként Bölönben. Szülőfalujában végezte elemi iskoláit, majd Baróton kezdte a középiskolát. 1961-ben érettségizett, esti tagozaton fejezve be középiskolai tanulmányait Sepsiszentgyörgyön.

1961 és 1965 között a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius Karán tanult, és szerzett unitárius lelkészi oklevelet.

1965 és 1969 között Székelykálban, 1970 és 1975 között Székelymuzsnában, 1976 és 1988 között Recsenyédén, 1988 és 2008 között szülőfalujában, Bölönben végezte lelkészi szolgálatát.

1966-ban kötött házasságot Máthé Rozáliával, felesége 2002-ben hunyt el. Házasságukat két gyermekkel áldotta meg az Isten: az 1967-ben született Albert unitárius lelkészként a bölöni lelkészi örökséget vette át, Rozália pedig 1968-ban látta meg a napvilágot. Öt unokája őrzi emlékét.

Temetési szertartása szeptember 3-án volt a bölöni temetőkertben. A szolgálatot Fekete Levente nagyajtai lelkész végezte a 2Tim 1,7 alapján. Az egyetemes egyház részéről Kovács István püspök, míg az ULOSZ és a Háromszék-Felsőfehéri Egyházkör részéről Biró Attila árkosi lelkész búcsúztatta.

Pihenése legyen csendes, emléke áldott!

ABSTRACTS

László Somogyi: *The Parables of Consternation*

The article examines some of Jesus' parables from the point of view of reader-response criticism. This includes parables that challenge the listener's moral sense and provoke the listener to rethink what they heard. Typically, these are incomplete stories and are called parables of consternation. Eight parables are discussed, grouped into four pairs: the talents / minas, ten virgins / wedding garment, unjust steward / unjust judge, mustard seed / leaven. The article proposes that crucial elements of these parables do not match the listener's expectations. The elements that disturb the listener and cause confusion include: charging interest in the case of talents and minas, the exclusion resulting from heartlessness in that of the ten virgins and the wedding garment, fraud and injustice in the unjust steward and the unjust judge, as well the worthless things (mustard seed and leaven) that are used to picture holy things. The provocative nature of these parables forces the listener to rethink, reinterpret and complete the stories for themselves.

The article draws the conclusion that Jesus' parables, especially the parables of consternation, keep alive the challenging but still joyful message of Jesus of Nazareth.

Keywords: challenge, consternation Jesus, leaven, minas, mustard seed, parables, talents, ten virgins, incomplete story, unjust judge, unjust steward, wedding garment

Dávid Szigeti Molnár: *Efforts to Standardize the Unitarian Wedding Ceremony in the 1620's*

The sixteenth-seventeenth century history of the Unitarian wedding ceremony has largely been neglected in research, even though several relevant 17th century texts have been published in the statute collection *Az Unitárius Egyház Rendszabályai* (The Regulations of the Unitarian Church). One of these

texts is the first systematic Unitarian church regulation, the *Disciplina Ecclesiastica* (1626) and its supplement from three years later, the *Institutiones ad Disciplinam Ecclesiasticam necessariae* (1629). Another is the Unitarian bishop Valentinus Radecius' (?–1632) model marriage speech: *De matrimonio tractatus* (A treatise on marriage), the text of which, unlike the previous ones, is only known from the original 1621 print. These documents – in addition to the relevant data that can be extracted from them – carry special significance in the history of liturgy in that all of them support the effort to standardise the Unitarian marriage ceremony (particularly the marriage speech and the oath).

Keywords: 16th–17th centuries, *De matrimonio tractatus*, *Disciplina Ecclesiastica* (1626), *Institutiones ad Disciplinam Ecclesiasticam necessariae* (1629), marriage oath, marriage speech, Regulations of the Unitarian Church, Unitarian wedding ceremony; Valentinus Radecius (?–1632)

Norbert Nagy: *New Additions to the Life of György Felvinczi*

György Felvinczi (1645(?)-1716) is one of the most mentioned poets from the 16th–17th centuries. He studied at the Unitarian College of Kolozsvár (Cluj-Napoca), but after a love scandal he went to serve culture instead of the church. Some researchers say that Felvinczi, who is the writer of the first Hungarian opera, left the Unitarian religion. With the help of new archival sources we can prove that Felvinczi remained Unitarian until his death.

This article offers a short chronological summary of Felvinczi's life and the story of the school drama, as well as newly discovered archival data.

Keywords: archives, Church history, Unitarian College of Kolozsvár (Cluj-Napoca), Unitarian poet, writer; Felvinczi, György (1645(?)-1716)

János Pál: *1956 and its Consequences in the Career of Theology Teacher Rev. Dániel Simén. A Unitarian Example of State Retribution*

The events of the 1956 Hungarian Revolution were followed with great interest and undoubted sympathy by the Unitarian Church in Romania. The reprisal campaign launched by the Romanian communist authorities in 1957 with the aim of consolidating its power, led to profound changes in the

functioning of the Church in 1959: 17 ministers were convicted and imprisoned, and a network of informers was created through the blackmail and church officials who were compromised or intimidated, effectively ensuring the total subordination and control of the institution.

This paper examines a specific stage in the life of the theological teacher Dániel Simén (1903–1969), a victim of state retribution, and seeks to answer the question of whether or not the actions and behaviour of church officials justified the retaliatory measures taken by the Romanian authorities against the Church, and what were the accusations that were used as a pretext for the state authorities to take offensive action against the Church in connection with the 1956 revolution in Hungary.

The analysis is based on the interrogation reports in Simén's investigation file, the testimonies given against him and the volumes of sermons, by him and other ministers, which form the decisive element of the accusation.

Keywords: 1956 Hungarian Revolution, Hungarian minority in Romania, interrogation reports, investigation files, reprisal campaign, Romanian Communist Government; Simén, Dániel (1903–1969)

János Székely: *Endre Pál Szabó: a Link Between Two Eras of Hungarian-language Legal Education in Romania*

The Unitarian Pál Endre Szabó (1920–2004) is an important, yet still little known figure in Romanian Hungarian jurisprudence. His career spanned both the period of the disappearance and the resumption of Hungarian-language legal education in Romania. This article provides additional information to his biography. Pál Endre Szabó studied at the Unitarian High School in Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc) and at the Faculty of Law of the University of Sciences in Kolozsvár (Cluj-Napoca). He was a prisoner of war in the USA during World War II, and received his law degree and doctorate from the Faculty of Law and Economics of Bolyai University. He worked as an associate professor at the Bolyai University and later at the Babeş-Bolyai University, and after his retirement he was a lecturer at the Sulyok István College in Nagyvárad (Oradea) for more than half a decade. He was the lay president of the Unitarian Church.

His books on civil procedural law, published in Hungarian, established the Hungarian terminology of Romanian procedural law, which is still in force today.

Keywords: education, Hungarian-language legal education, Kolozsvár (Cluj-Napoca), jurisprudence, lay president, lawyer, legal education, Nagyvárad (Oradea), Romanian Hungarian jurisprudence, Unitarian Church; Szabó, Pál Endre (1920–2004), Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc)

Zoltán József Fazakas: *Imre Mikó (1911–1977)*

Imre Mikó (1911–1977) is one of the most colorful and outstanding representatives of the Transylvanian Hungarian community and intellectuals of the 20th century. His life and career were profoundly influenced not only by his family heritage but also by his profession, the changes of empire that constantly challenged his profession, the successive inhuman regimes of totalitarian states and the tasks arising from his minority status. Until recently, his name was associated with the epithet ‘nationality lawyer’.

After graduating from the Unitarian College of Kolozsvár (Cluj-Napoca), the young Imre Mikó enrolled at the Faculty of Law of Ferdinand I University, but he was also a student of Unitarian theology. He consciously prepared himself for a career in public life, but he did not give up his ambitions as a writer, teacher and researcher.

Imre Mikó was both a target and a source of surveillance for the Romanian state security services because of his work and his public role. Initially, the Securitate clearly targeted him, and under considerable psychological pressure, he was persuaded to cooperate.

Keywords: author, Hungarian minority, Kolozsvár (Cluj-Napoca), lawyer, psychological pressure, Securitate, totalitarian regime, Unitarian College of Kolozsvár (Cluj-Napoca), Unitarian Church; Mikó, Imre (1911–1977)

STUDII

László Somogyi	
Parabolele uimirii.	231
Dávid Szigeti Molnár	
Eforturile de uniformizare a ritului cununiei unitariene în anii 1620	252
Norbert Nagy	
Date noi referitoare la viața lui György Felvinczi.	269
János Pál	
1956 și consecințele sale în cariera preotului profesor Dániel Simén.	
Un exemplu unitarian al represiunii comuniste.	278

ATELIER

Zoltán Gál	
Scrisoarea doamnei Zsigmond Szent-Királyi născută Erzsébet Berzenczey către László Csány, comisar național plenipotențiar din anul 1849	301

VARIA

János Székely	
Pál Endre Szabó: o punte între cele două epoci ale învățământului juridic în limba maghiară din România.	305
Zoltán József Fazakas	
Imre Mikó (1911–1977)	318

RECENZII

György Gaal

Surse și relatări din presă despre fondarea Universității din Cluj (1868–1872),
ed. Ildikó GAUSZ, Szilárd TOTH, Tamás VAJDA (Cluj-Napoca: Editura Iskola
Alapítvány, 2022), 566 pp. 328

Lóránd Ilkei

Grantley MCDONALD, *Biblical criticism in early modern Europe: Erasmus, the
Johannine Comma and Trinitarian Debate* (Cambridge: Cambridge University
Press, 2016), xviii + 384 pp. 333

Obituar

Albert Kozma Sn. 339

Rezumate 340

Indexat de Religious and Theological Abstracts.

Fondat în 1861. Publicat de Biserica Unitariană din Transilvania. Apare trimestrial.

Redactor șef: **dr. Sándor Kovács**

Redactor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Îngrijirea textelor/corectură: **Gabriella Dénes, Rodger Mattlage**

Tehnoredactor: **Péter Virág**

Colectivul de redacție: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,
dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, dr. Lehel Molnár, dr. Elek Rezi**

Adresa redacției: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztenymagveto@unitarius.org

Tipărit la Tipografia IDEA, Cluj. ISSN 1222-8370.

STUDIES

- László Somogyi
The Parables of Consternation. 231
- Dávid Szigeti Molnár
Efforts to Standardize the Unitarian Wedding Ceremony in the 1620's 252
- Norbert Nagy
New Additions to the Life of György Felvinczi. 269
- János Pál
1956 and its Consequences in the Career of Theology teacher
Rev. Dániel Simén. A Unitarian Example of State Retribution. 278

WORKSHOP

- Zoltán Gál
Letter of Mrs. Zsigmond Szent-Királyi, née. Erzsébet Berzenczey to László
Csány, the Plenipotentiary National Commissioner from 1849 301

VARIA

- János Székely
Pál Endre Szabó: a Link Between the Two Eras of Hungarian-language Legal
Education in Romania. 305
- Zoltán József Fazakas
Imre Mikó (1911–1977) 318

BOOK REVIEW

György Gaal

Sources and press coverage of the foundation of the University of Cluj (1868–1872), ed. Ildikó GAUSZ, Szilárd TOTH, Tamás VAJDA (Cluj-Napoca: Iskola Alapítvány, 2022), 566 pp. 328

Lóránd Ilkei

Grantley MCDONALD, *Biblical criticism in early modern Europe: Erasmus, the Johannine Comma and Trinitarian Debate* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), xviii + 384 pp. 333

Obituary

Albert Kozma Sn. 339

Abstracts 340

Indexed by Religious and Theological Abstracts.

Year of Foundation: 1861. Publisher: The Transylvanian Unitarian Church. Appears quarterly.

Editor in Chief: **dr. Sándor Kovács**

Editor: **dr. Júlia Eszter Andorkó**

Copyreader: **Gabriella Dénes, Rodger Mattlage**

Layout: **Péter Virág**

Editorial Board: **dr. Mihály Balázs, dr. Juliane Brandt, dr. Szabolcs Czire,
dr. Ildikó Horn, dr. Botond Koppándi, dr. Lehel Molnár, dr. Elek Rezi**

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 9, 400105 Cluj-Napoca, Romania

Tel: +40 264 593236, +40 364 405557; fax: +40 264 595927; e-mail: keresztnymagveto@unitarius.org

Printed by the IDEA Printing House. ISSN 1222-8370.